

UKRAINIAN PROSE OF MARKO VOVCHOK

by

YAROSLAVA ZORYCH

Thesis presented to the Faculty of Arts, the University of Ottawa, through the Department of Slavic Studies as partial fulfillment of the requirements for the degree of Master of Arts.

*Copy printed
May 20th 1966
J. Szlachanek, sec.
Secretary*

Ottawa, Canada, 1966

UMI Number: EC55779

INFORMATION TO USERS

The quality of this reproduction is dependent upon the quality of the copy submitted. Broken or indistinct print, colored or poor quality illustrations and photographs, print bleed-through, substandard margins, and improper alignment can adversely affect reproduction.

In the unlikely event that the author did not send a complete manuscript and there are missing pages, these will be noted. Also, if unauthorized copyright material had to be removed, a note will indicate the deletion.

UMI[®]

UMI Microform EC55779
Copyright 2011 by ProQuest LLC
All rights reserved. This microform edition is protected against
unauthorized copying under Title 17, United States Code.

ProQuest LLC
789 East Eisenhower Parkway
P.O. Box 1346
Ann Arbor, MI 48106-1346

УКРАЇНСЬКА ПРОЗА
МАРКА ВОВЧКА

Ярослава Зорич

Праця предложена на Славістичний Відділ
Філологічного Факультету Оттавського
Університету, як частина вимог до досягнен-
ня ступеня М.А. /Мастер оф Арте/.

Торонто, Канада, 1966

ACKNOWLEDGMENTS

This thesis was prepared under the guidance of the Head of the Department of Slavic Studies, Professor Constantine Bida, Ph.D., of the University of Ottawa.

Gratitude is here expressed for his interest and cooperation.

Ця теза була приготовлена під керівництвом
Професора Д-ра Константина Біді.

На цьому місці складаю Професорові Д-рові
Константинові Біді вислови моєї подяки за його вка-
зівки і поміч у підготовці цієї праці.

Теж дякую всім, що в якійсь формі допомагали
мені в опрацюванні цієї тези.

CURRICULUM STUDIORUM

Yaroslava Zorych was born February 17, 1917 in Ukraine. Completed studies at Crakow and obtained educational level equivalent to a B.A. 1939 (Teachers Institute).

Ярослава Зорич, народжена 17.2. 1917 р., у Боляно-
чах /Україна/, здобула ступінь рівнозначний із Б. А.
/Бечелор оф Арте/ у Кракові /Польща/, 21.6. 1939 р.

TABLE OF CONTENTS

Chapter	page
INTRODUCTION	ii
I. LITERARY CRITICISM REGARDING THE UKRAINIAN PROSE OF MARKO VOVCHOK	I
II. MAIN STAGES IN THE DEVELOPMENT OF LITERARY TALENT OF MARKO VOVCHOK	50
III. AESTHETIC ASPECT OF MARKO VOVCHOK'S PROSE..	103
CONCLUSIONS	152
BIBLIOGRAPHY	154
ABSTRACT	164

ЗМІСТ

Розділ	Сторінка
ВСТУП.....	ii
I.- УКРАЇНСЬКА ПРОЗА М.ВОВЧКА У СВІТЛІ КРИТИКИ.....	I
II.- ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕТАПІВ УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ М.ВОВЧКА....	50
III.- ХУДОЖНЯ МАЙСТЕРНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ М.ВОВЧКА.....	103
ЗАКІНЧЕННЯ.....	152
БІБЛІОГРАФІЯ.....	154
РЕЗЮМЕ.....	164

ВСТУП

Праця про українську прозу Марка Вовчка має за завдання насвітлити процес творчої діяльності письменниці, як авторки з небуденним талантом, що зайняла тривке місце в історії української літератури.

Значення Марка Вовчка, як надзвичайної величини в українській прозі доказують подані в першому розділі тези численні критичні оцінки передових літературознавців.

У другому розділі тези, поруч важливіших біографічних чинників, що формували письменницький шлях авторки, подано на хронологічній канві ідейно-тематичний розгляд української прози Марка Вовчка. Для з'ясування цього питання використано ті біографічні матеріали, які органічно зв'язані з творчістю письменниці й показують змагання двох культурних стихій – української і російської – та їх впливи на творчу особовість Марка Вовчка.

Третій розділ дає стилістично-мовний розгляд української прози Марка Вовчка. Цитовані приклади вказують на велике багатство лексики, фразеології, джерела образности, мовні засоби типізації, цікаві морфологічні і синтаксичні явища мови, засоби ритмічності прози, майстерну оригінальність письменницької манери Марка Вовчка. Завданням стилістично-мовної аналізи цитованих творів – є вказати на особливу красу мовостилу Марка Вовчка, як невичерпного джерела засобів художньої мови для творців української прози.

У цьому розділі з'ясовано прикладами з творів письменниці, чому українська проза Марка Вовчка оцінюється, за словами П.Куліша, як "дорогії клейноти".

Кожний розділ має короткий вступ, аналізу фактичного матеріялу та висновки.

РОЗДІЛ I

УКРАЇНСЬКА ПРОЗА МАРКА ВОВЧКА
У СВІТЛІ КРИТИКИ

З великими труднощами пробивала собі шлях українська художня проза 19-го віку. Починаючи з 40-х років 19-го віку, її виникнення й ріст проходить у межах Росії етапи мартирології в обставинах політичного поневолення, під гнітом заборонених указів з боку царського уряду та постійного цензурного обмежування. Щойно останні роки миколаївського режиму приносять деякі полегшення. Появляється література без виразного політичного забарвлення, що не здавалася урядові небезпечною. 1848 р. виходить "Южно-русский сборник" Метлинського, 1852 р. "Байки" Боровиковського, 1855 збірка поезій А.Чужбинського, а початок нового царювання приносить літературні твори, яких досі майже не було. Невтомний Куліш видає "Записки о южной Руси", в яких з'явилася вперше анонімно "Наймичка" Шевченка, виходить Кулішева "Чорна рада", видається окрема збірка повістей Квітки-Основ'яненка, переклади Максимовича "Слово о полку Ігореві", "Малорусский литературный сборник" Д.Мордовця та М.Костомарова, а "Черниговские губернские ведомости" почали друкувати українські поезії О.Кониського, Л.Глібова та інших.

У настрої позначені оживленням культурно-суспільно-

УКРАЇНСЬКА ПРОЗА М.ВОВЧКА У СВІТЛІ КРИТИКИ 2

політичного руху, підготовкою до знесення кріпацтва - на спраглу ниву української духовости ринув несподівано ясний, соняшний струмінь нового, живого українського слова.

А коли в Україні загриміла буря Шевченкового слова, то вслід за нею засяяли мерехтливою веселкою чудові картини з народного життя, що їх багатючими мазками з багатючої палітри вивела перед захоплені очі читачів молода письменниця - Марко Вовчок.

У грудні 1857 р. вийшла книжка п.з. "Народні оповідання" Марка Вовчка. Одинадцять оповідань схвилювали читачів, заворушили критиків, стали предметом жвавих розмов, дискусій, суперечок. Прокинувся від насильного сну український літературний світ.

Деб'ютантку характеризували по різному й захоплювалися по різному: мистецьким етнографізмом оповідань, майстерністю втілювати образи героїв, громадським звучанням оповідань, їх ідейними спрямуваннями, що так яскраво віддзеркалювали добу з її соціальними процесами, протестом проти негідного трактування народу, багатою поетичністю авторки.

Критична оцінка творів М.Вовчка в багатьох критиків була у великій мірі обумовлена тогочасними суспільно-політичними процесами. Письменниця виступила в час, коли назрівали поважні події. Загрозливі тріщини суспільного ладу Росії розколювались щораз глибше. Закріпачене селянство хвилювалось. Необхідність реформи була ясна. Провідні круги тривожились,

УКРАЇНСЬКА ПРОЗА М.ВОВЧКА У СВІТЛІ КРИТИКИ 3

щоб зберегти свою економічну поміщицьку силу над селянством.

У цій непевній і тривожній громадській атмосфері появилось художнє слово Марка Вовчка.

Критики розглядали появу першої збірки з різних аспектів. Одні підкреслювали, що в трактуванні тематики слід добачувати віддзеркалення суспільних явищ епохи, інші вказували на мистецькі вартості прози, її чарівність, поетичну барвистість, художню манеру авторки, духові прикмети героїв, їх гуманні думки, почуття, співзвучність авторки із своїми обездоленими героями.

Критичні голоси обізвались щедро. Це ж бо вперше після Шевченка прозвучав протест проти кріпаччини, проти поневолення людини. Це було звучання на весь голос. Шире, правдиве, переконливе зображення долі українського селянства, з глибоким знанням душі народу та його переживань. Епізоди поодиноких оповідань розкрили страхітливую панораму народної трагедії, показали повноту національного лихоліття. Письмениця змальовує повсякденне горе - кріпаччину, але й зародки протесту проти неї, а в пізніше виданих оповіданнях наймитського лиха, пореформні злидні, рекрутчину. Всі ці оповідання переливами багатющого авторчиного таланту склали цілість її творчих безсмертних надбань.

Перша збірка "Народних оповідань" М.Вовчка та пізніші збірки з повнотою їх хвилюючих сюжетів, гуманними ідеями, соціальною проблематикою - виявили багату, творчу особовість

авторки, широко сколихнули суспільні почуття та велетенським впливом вилились у пізніших творців української прози.

Надзвичайно високо оцінили М.Вовчка такі класики української літератури тієї доби, як Куліш і Шевченко.

Куліш, відомий тоді письменник і вчений, величав писання М.Вовчка "чистими, непорочними, повними мистецької свіжости творами". Першу критичну статтю про появу "Народних оповідань" написав П.Куліш у "Русскім вестнику" п.н. "Взгляд на малороссійскую словесность по поводу выхода въ свѣтъ книги "Народні оповідання" Марка Вовчка". У своїй статті Куліш підкреслює самобутність "Народних оповідань", їх оригінальну форму, знання народу, гнучкість стилю, гуманний настрій та високу художність авторки.

Найкраще передає захоплення Куліша появою "Народних оповідань" його листування:

Чи поймете ви мені віри, що як читав я їх, то дух в мене займавсь: так зрозуміла вона красоту нашого слова і наче піснею заговорила! ¹

12 червня 1857 р. Куліш сповіщає свою дружину:

Получил я от жени Маркевича новый рассказ из народной жизни. Чудо, чудо! – Ничего подобного еще не было в литературе нашей.

Это золотое дно для будущих малороссийских писателей. Вот этнография, вот она!

Одни только песни лучше этих речей. ²

¹ О.Дорошкевич, "Куліш і Милорадовичівна", Листи, К., 1927, стор.67, за О.Дорошкевичем, Марко Вовчок, Твори, ІУ, Державне Видавництво України, 1928, стор.70.

². Там же.

У передмові до першого видання "Народних оповідань" Куліш писав:

Се не видумки на потіху гулящим людям: се жива етнографія, которую зрозумів писатель здоровим умом і гарячим серцем.¹

Куліш та інші критики одностайно підкреслювали органічне пов'язання оповідань М.Вовчка з українською піснею, казкою, фольклором, мовою:

Не свої мислі він об'являв нам, як Квітка: не своєю душею за народ болів, як Тарас: писатель тут одступивсь геть, назад свого писання: а в писанні його сам народ, лицем до лица, промовляє до нас своїм словом також, як у вищі години промовляє піснею.²

Ця формула Куліша в якійсь мірі звужує творчу оригінальність М.Вовчка до етнографічної точності, применшує М.Вовчка, як художнє явище української прози.

У 1861 р. в "Основі" появилася стаття П.Куліша про мову оповідань М.Вовчка. Він писав:

Наш Вовчок, як бджола Божа, випив найкращу росу з квіток нашої мови, бо покохав її, покохав той люд, который вилив всі свої думки та гадки, все своє серденько тією мовою.³

Ще раніше в згаданій уже статті "Взглядъ на малороссій. словесность по поводу выхода въ свѣтъ книги "Народні оповідання" Марка Вовчка", Куліш писав:

1 П.Куліш: "Народні оповідання" М.Вовчка", т., VI, Вид. Т-ва "Просвіта", Львів 1910, стор. 451.

2 Там же.

3 "Основа", 1861 р., кн. IV, стор. 33, за В.Бойком: "Марко Вовчок", Київ - Ляйпціг, 1918, стор. 131.

Прелестъ языка въ этихъ разсказахъ дивная!
Казалось, после Шевченка ничего было требовать
больше отъ малороссійскаго языка, но Марко Вовчокъ
розсипалъ въ своихъ разсказахъ такіа богатства
родного слова, что я увѣренъ, самъ Шевченко при-
детъ въ изумленіе.¹

Згодом погляди Куліша на дальшу літературну діяльність
Марка Вовчка не були вже сповнені гарячим захопленням. Це
пояснюється розривом дружніх взаємин, які не місце тут
кваліфікувати.

Усю достойність Марка Вовчка, як "прекрасного тво-
ріння", висловлює Тарас Шевченко. Повертаючись із заслання,
він прочитав "Народні оповідання" із справжнім захопленням
та любов'ю. 18 лютого 1858 р. писав Шевченко у своєму щоден-
нику:

Необхідно буде їй написати і дякувати
за радість, викликану читанням її натхненної книги.

Про високу вартість книги М.Вовчка в оцінці Тараса
Шевченка пише І.Франко, підкреслюючи, що Т.Шевченко цінив
у творах М.Вовчка їх "суспільну вартість" і відображення
в них "любви до всіх покривджених і гноблених".²

Прочитавши оповідання М.Вовчка, Шевченко підсумову-
вав духову вартість авторки ось як: "Яке величне, прекрасне

¹ "Русский Вестник", 1857 г., кн. XII, за В.Бойком,
Марко Вовчок, 1918 р., стор. 131-132.

² ЛНВ, 1907 р., т. XXXIX, стор. 381 - 384.

створіння ця жінка".

У 1859 р. Т.Шевченко написав вірша: "Марку Вовчку". Вірш виявляє радість поета, що живучість національного художнього слова знаходить творчого продовжувача "пророка і обличителя жестоких людей неситих". Марко Вовчок скріпила віру поета в справжній розквіт української літератури. В ній вбачав поет свою ідейну переємницю. Для Т.Шевченка, М.Вовчок – це "зоренька святая", "сила молодая". Свої сподівання виливає поет в кінцевих рядках свого вірша-звернення до письменниці:

І думу вольную о доле !
Пророче наш ! Моя ти доне !
Твоєю думу назову.

У творах М.Вовчка вбачав Шевченко втілення своїх дум, вважав їх частиною своєї душі. Не один раз називав Шевченко М.Вовчка "своєю донею". У листі до письменниці 25 травня 1859 р. Шевченко писав: "Моя доню любая, моя єдиная". Автограф поеми "Неофіти" подарував поет М.Вовчкові з написом : "Любій моїй доні Марусі Маркович – рідний і хрищений батько Тарас Шевченко".

У праці О.Дорошкевича опубліковано цікаве свідчення, яке є виявом великої пошани та поваги Шевченка до М.Вовчка. М.Вовчок просила Шевченка поправити "щонебудь" у її новому творі, а поет відповів: "Як можна до цього доторкатися! Це для мене самого джерело істини і краси".¹

¹ О.Дорошкевич, Марко Вовчок, Твори, ІУ, 1928, стор.78.

УКРАЇНСЬКА ПРОЗА М. ВОВЧКА У СВІТЛІ КРИТИКИ 8

Цю відповідь Шевченка хтось дописав на обгортці Кулішевого листа до Миколи Білозерського.

Шевченко, як відомо, присвятив М.Вовчку свою поезію "Сон", поезію-елегію "Недавно я поза Уралом", яку присвятив на пам'ять першої зустрічі з письменницею.

Серед тодішньої петербурзької громади Шевченко був найбільшим прихильником М.Вовчка. Він був ініціатором громадської пошани, яку виявила петербурзька громада, даючи авторці "Народних оповідань" золотий браслет.

Відоме теж інше свідчення, яке наводять дослідники / м.ін. О.Дорошкевич/. Коли Тургенев запитав Шевченка, твори якого українського письменника він порадив би йому читати, щоб скоріше вивчити українську мову, поет не вагаючись відповів: "Марка Вовчка. Тільки він один володіє нашою мовою".

Історія дружніх зв'язків Марка Вовчка з автором "Кобзаря" висвітлена в їхньому листуванні, виявляє велетенський вплив Шевченка на формування естетичних та національних поглядів письменниці. Доказів великих симпатій Шевченка до М.Вовчка є чимало. Наявним підтвердженням є хоч би лист із 3-го вересня 1858 р. в якому О.Маркович писав Шевченкові:

Закохались ви в простому та широму писанні
дружини моєї та вже таку їй ласку показуєте, що не
треба й батька рідного.¹

І О.Дорошкевич, "Марко Вовчок", Твори, IV, 1928, Державне Видання України, стор.78.

Шевченко з надзвичайною уважністю ставився до літературної праці М.Вовчка, пильно стежив за розвитком її таланту, допомагав порадами. М.Вовчок належно оцінювала прихильність Шевченка та часто користала з його дружніх порад. Творчість Т.Шевченка була для неї джерельною силою та надхненням у її праці.

Свою літературну діяльність почала М. Маркович в оточенні чернігівських та немирівських прихильників поезій Шевченка. Багато цінних думок чула від О.Марковича, якого національна свідомість формувалась під впливом "Кобзаря". Молода письменниця відчула нерозривну єдність поета з фольклором і це теж у великій мірі було стимулом її посиленої уваги до пісень, казок та мовного багатства народу.

"Народні оповідання " викликали загальне зацікавлення. Коли ж стало відомим, що Марко Вовчок – це Марія Маркович, дружина українського етнографа, то як пише редакція "Былого",

...съ нею знакомились выдающіеся литераторы и общественные дѣятели эпохи, восхищались задушевною прелестью ея расцвѣтающаго таланта, и многіе, не въ меньшей степени, ея правдивою, непосредственною, живою душою. І

І "Былое", 1907, кн. X, стор.63, за В.Бойком:
Марко Вовчок, Накладня Київ-Ляйпціг, 1918 р., стор.14.

УКРАЇНСЬКА ПРОЗА М.ВОВЧКА У СВІТЛІ КРИТИКИ

10

Так писали відомі тогочасні російські журнали про талановиту українську письменницю. Слідом за Кулішем, редакція "Русского Вестника"¹ помістила похвальну статтю про твори М.Вовчка та віддала сторінки журналу для авторського перекладу її оповідань.

У 1859 р. в "Отечественных Записках" надруковано статтю відомого критика О.Котляревського п.з. "Народні оповідання" Марка Вовчка". Котляревський бачить в оповіданнях письменниці оригінальність, художню об'єктивність, зв'язок із народною поезією. Він підкреслює боротьбу з кріпацтвом, високо підносить її служіння громадським ідеалам.

У 1859 р. в "Современнику"² появилася рецензія М.Костомарова п.н. "Українські народніє рассказы Марка Вовчка". У порівнянні з попередніми критичними статтями, Костомарів підкреслює нові вартості літературного таланту М.Вовчка, синтетичну характеристику героїв, картини народного побуту, підкреслює вміння автора з'ясовувати типічних героїв та типічні ситуації. Костомарів, однак, робить закид, що "Народні оповідання" не з'ясовують таких сторін кріпацтва, які впливали б з його істоти, були б постійними прикметами кріпаччини,

¹ "Русский Вестник", 1858 р., кн.7, за В.Бойком: "Марко Вовчок", Київ-Ляйпціг, 1918, стор.116.

² "Отечест.Зап.", 1859, кн.3, "Народні оповідання" М.Вовчка, за В.Бойком, стор.116.

³ "Современник", 1859, кн.5, М.Костомаров: "Українські народніє рассказы" М.Вовчка, переводъ И.С.Тургенева, стор.103-113, за О.Дорошкевичем, Марко Вовчок, Твори, ІУ, стор.651.

УКРАЇНСЬКА ПРОЗА М.ВОВЧКА У СВІТЛІ КРИТИКИ II

як суспільного явища. Рівночасно Костомарів виявляє бажання бачити в авторці "Народних оповідань" "пророка" - наступника Шевченка, виразника народного погляду на соціально-національний стан українського народу. Це завдання, накреслене Маркові Вовчкові Костомаровим у його критиці, М.Вовчок зуміла у великій мірі виконати. Звичайно, М.Вовчок не дала в своїх оповіданнях пророчної національної візії, не вказала шляхів національного відродження, але зуміла висловити погляд на кріпацтво. Її герої виявляють ясне розуміння кріпацьких відносин, неправди, несправедливості свого поневолення.

Критика М.Де Пуле не внесла нічого нового в оцінку творчості М.Вовчка. Де Пуле в своїй статті¹ хвалить оповідання М.Вовчка за їх піднесену поетичність, яскравий колорит пейзажів, красу мови, ідилічність картин, гуманність у з'ясуванні кріпацького поневолення.

Цікаву полеміку про "Народні оповідання" викликала стаття О.В.Дружиніна, редактора журналу "Библиотека для чтения."² Автор осуджує тематику оповідань, тенденційність показати справжню кріпацьку дійсність, добачує в них фальш, перебільшення, дидактичність.

¹ М.Де Пуле, "Русское Слово", 1859, кн.ІО, Критика, стор. І - І5, за В.Бойком; Марко Вовчок, Київ-Ляйпціг, 1918, стор.І23.

² О.В.Дружинін, "Украинские Народные Рассказы Марка Вовчка", "Библиотека для чтения," 1859, кн.ХІ, стор.І-І4, за О.Дорошкевичем, Марко Вовчок, Твори, ІУ, ДВУ, 1928, стор.65І.

Ідейний зміст оповідань, їх суспільне значення з'ясує стаття О.І.Герцена.¹ Герцен відповідає на критику Дружиніна, заперечує його твердження про нетиповість образів кріпаків в оповіданнях М.Вовчка, підкреслює життєвість і правдивість оповідань. Герцен був захоплений писаннями М.Вовчка, вони ж бо так підходили до його загальної політичної лінії, до боротьби з кріпацтвом. У листі до М.К.Райхель із 14.6.1859 р. Герцен писав:

"Разказы эти превосходны;"... "...ее книга - такая бесподобная вещь, что я не только себе, но вслух читал Тате /дочка/ и даже советовал переводить по английски".²

Стаття Дружиніна викликала жваву реакцію у критиці. На неї відгукнувся К.Леонтьєв³ статтею, в якій підносив майстерність змалювання картин сільського побуту, не засуджував антипанщизняних тенденцій письменниці, що проти них так гостро виступив Дружинін. Через два роки К.Леонтьєв знову виступив із статтею п.н. "По поводу рассказовъ Марка Вовчка".⁴

¹ О.І.Герцен, "Библиотека дочъ Сенкавскаго", "Колокол" 1859, ч.71, за М.Д.Бернштейном, "Марко Вовчок у критиці", Київ, 1955, стор. 18.

² О.Дорошкевич, "Марко Вовчок", Твори, ІУ, ДВУ, 1928р. стор.107.

³ К.Леонтьєв, "За Марка Вовчка", Отечест.Зап., 1859, кн.ХІІ, стор.112-120, за М.Д.Бернштейном, "Марко Вовчок у критиці", Київ, стор.12.

⁴ К.Леонтьєв, "По поводу рассказовъ Марка Вовчка", Отечест.Зап., 1861, кн.ІІІ, стор.37, за В.Бойком, "Марко Вовчок", Київ-Ляйпціг, 1918, стор.128.

УКРАЇНСЬКА ПРОЗА М.ВОВЧКА У СВІТЛІ КРИТИКИ 13

У цій статті він розвиває думки висловлені в першій праці, але полемізує вже з М.О.Добролюбовим - автором статті: "Черты для характеристики русского простонародья"¹ та доводить, що новаторство оповідань М.Вовчка виявилось не в їх змісті, не в ідеях, а лише в мовних засобах, та оригінальній формі. Леонт'єв не вказував на ніякі чужі впливи, ніякі наслідування Тургенєва, Щедріна та інших. Проаналізувавши стиль, мову, сюжети М.Вовчка, він прийшов до висновку, що ніяка школа не впливала на творчість М.Вовчка і що "его повести останутся особнякомъ, какъ стихи Кольцова".² Леонт'єв відмічає оригінальність творчої манери М.Вовчка, її талант, простоту сюжетів, художність малюнку.

Авторитетне слово М.О.Добролюбова підтвердило критику попередників, підкреслюючи теж значення об'єктивності, життєвої правди та художності "Народних оповідань". М.О.Добролюбов дає оцінку російським творам М.Вовчка, і тільки в меншій мірі займається її українською творчістю. М.О.Добролюбов таврує в своїй статті теорію так зв. "чистого мистецтва" О.В.Дружиніна, який подібно, як інші, є однобічним прихильни-

1 М.О.Добролюбов, "Черты для характеристики русского простонародья", "Современник", 1860, кн. IX, стор. 27-28, за О.Дорошкевичем, Марко Вовчок, Твори, ІУ, ДВУ, 1928, стор. 652.

2 К.Леонт'єв, "По поводу рассказовъ Марка Вовчка", "Отечест. Зап.", 1861, кн. III, стор. 1-37, за В.Бойком, Марко Вовчок, Київ-Ляйпціг, 1918, стор. 128-131.

УКРАЇНСЬКА ПРОЗА М.ВОВЧКА У СВІТЛІ КРИТИКИ 14

ком таланту М.Вовчка, підкреслюючи тільки деякі вартості її творчості.

Тогочасна критика поділялася на критику чистого мистецтва і критику утилітарну, яка рівночасно була зброєю для носіїв ідейно-суспільного руху. В період назрівання пом'якшуваних настроїв демократизації, загострюється увага на питанні служіння та унапрявлення літератури та критики новим ідейним завданням. З такої точки погляду оцінювали появу "Народних оповідань" і Герцен, і Добролюбов і М.Г.Чернишевський та інші прихильники та творці теоретичних принципів утилітаризму літератури й мистецтва. Всі вони підкреслювали здатність М.Вовчка підносити актуальні суспільні проблеми, ворушити силу народу до боротьби за його права. Для критиків з цього табору мистецькі вартості не мали основного значення. Оці мотиви були приводом до розгортання гострої полеміки в тогочасній критиці другої половини 19 віку. Настановам принципіалістів чистого мистецтва критика демократів закидувала теж тяготіння до надмірного обвинувачення М.Вовчка в сентименталізмі, ідеалізації, фальшивому зображенні життя народу. У викладі своїх аргументів демократична критика не підкреслювала відсутності філософсько-естетичних критеріїв, їх високої художності, акцентувала тільки тенденційність, перебільшення паразитизму моралі поміщиків у відношенні до гідності, етичної вищості, духовості найнижчих прошарків суспільства. Сентименталізм ідентифіковано з чутливістю та ліризмом, шляхетністю, благо-

родністю.

Важливе значення для аналізу ідейно-суспільного змісту творів М.Вовчка мають статті Д.І.Писарева - блискучого російського критика і письменника. Вони найширше розкривають художню специфіку оповідань Марковички. Рецензія Д.І.Писарева: "Народные украинские рассказы",¹ та обширна стаття: "Думки з приводу творів М.Вовчка"² з'ясовують кольоритність та майстерність картин, поетичність та пісенність форми. Писарев відкидає твердження деяких рецензентів про поверховість художнього засвоєння письменницею народного життя та побуту, заперечує сентиментально-ідилічний характер оповідань та закид, нібито М.Вовчок у своїх творах є неоригінальним стилізатором народної пісні і казки. У своїх аналітичних статтях Писарев підкреслює художню оригінальність "Народних оповідань", глибоке знання народного життя, проникнення авторки в духовий світ народу. Писарев, перший із тодішніх критиків, вказав на органічну єдність змісту з художністю форми, на особливості розповідної манери письменниці та її мовних засобів. Вказуючи на творчу оригінальність Марковички, Писарев зв'язує її літературну працю з її чуттєвим відношенням до своїх героїв; Марко Вовчок з любов'ю, змалювала "скарби почуття і поезії" народу. Писарев був справді зачарований оповіданнями Вовчка.

¹ Д.І.Писарев, "Народные украинские рассказы", "Разсвѣтъ", 1859, кн.У, стор.54-58, цитовано за О.Дорошкевичем: "Марко Вовчок", Твори, ІУ.", ДВУ, 1928, стор.54-58.

² Д.І.Писарев, "Думки з приводу творів М.Вовчка", передрук у праці: "Марко Вовчок у критиці", Київ, 1955, стор.151-209.

УКРАЇНСЬКА ПРОЗА М.ВОВЧКА У СВІТЛІ КРИТИКИ

16

Він писав: "Марко Вовчок для мене справжній скарб".¹

Писарев доказував, що Вовчок

письменник цілком пройнятий духом зображуваної національності, що його авторська індивідуальність, як індивідуальність безлічі невідомих творців істинно народних казок і пісень, цілком ототожнюється із збіркою, проте цілком визначеною індивідуальністю народу, що він спирається на багатий запас спостережень, скріплючи між собою ці окремі спостереження, заповнюючи прогалини, які випадково виявляються між ними, і створюючи з них загальну струнку картину творчою силою свого художнього такту, даром поетичного провидіння.²

Зовсім протилежну до попередників оцінку творів М.Вовчка дав А.Скабичевський у статті: "Противоположная крайность",³ після появи оповідань М.Вовчка в російській мові п.з. "Разказы изъ украинскаго быта", в 1868 р. Критика була недоброзичлива. Заперечувала ствердження попередників. Усе, що Леонтьев називав ніжним, м'яким - Скабичевський бачив гострим, різким; усе, що хвалили Котляревський і Костомарів - Скабичевський ганив. Епічність, об'єктивність підкреслену згаданими критиками Скабичевський називав ліризмом, суб'єктивізмом; реальність картин у нього називалася "романтичеській вьмьсель".⁴

¹ Д.І.Писарев, "Думки з приводу творів М.Вовчка", за М.Д.Бернштейном, Марко Вовчок у критиці, Київ, 1955, стор. 151.

² Там же, стор. 155.

³ А.Скабичевський, "Противоположная крайность", Отечест. Записки, 1868, кн. 7, за В.Бойком, Марко Вовчок, 1918, стор. 132-137.

⁴ Там же, стор. 135.

Свій погляд повторив Скабичевський у своїй "История новейшей русской литературы" /стор.207,208/ виданій уже в 1902.

Скабичевський твердив, що твори М.Вовчка мали успіх тому, що народний побут був мало відомий у час появи її оповідань, але через декілька років оповідання втратили свою чарівність і їх істотні недоліки виступили наверх.

Однобічність критики Скабичевського мала вплив на погляди інших критиків і на численні газетні та журнальні статті, що появлялися по кожнім виданні оповідань М.Вовчка.

З подібними закидами виступає згодом Н.Петров.¹

Даючи аналіз оповідань, Н.Петров закидає, що в М.Вовчка, перенасичення етнографічним матеріалом, бідність сюжетів, перебільшення сентименталізмом, елегійністю героїв, та наглядність впливу Г.Квітки Основ'яненка, Шевченка, в більшій мірі Тургенєва і частинно Бичер-Стов.

Неабияке зацікавлення викликає своєю спрямованістю проти виступу "Библиотеки для чтения" стаття Пирятинна /П.Мокрицького/: "Марко Вовчок, як народний малоросійський письменник". Автор дає цікаву інтерпретацію окремих суспільних питань, національних рис українського народу відтворених у на-

¹ Н.Петров, "Очерки истории украинской литературы XIX вѣку", кн.VII, 1883, за В.Бойком, Марко Вовчок, 1918, стор.137.

² Пирятин, "Марко Вовчок, як народний малоросійський письменник", газета "Русский инвалид", 1860, ч.107, стор. 228-258, за М.Д.Бернштейном, Марко Вовчок у критиці, Київ, 1955, стор.238-243.

родних піснях, тощо.

Серед великої кількості критичної літератури про письменницьку діяльність М.Вовчка виступає ім'я відомого російського літературного діяча М.Г.Чернишевського, який уперше назвав ім'я М.Вовчка в рецензії на журнал "Основу".

Він відмічає:

Ми не говоритимемо ні про оповідання М.Вовчка, ні про поеми Шевченка, самих імен досить, щоб люди, які читають по малоросійському назвали перший номер "Основи" дуже цікавим.¹

У передмові до роману "Повести в повести" М.Г.Помяловського Чернишевський згадує про літературний хист М.Вовчка, порівнюючи авторку до західних романістів:

Це талант сильний, прекрасний. Після смерті Помяловського він знову залишився першим, як був до нього...То люди однієї кар'єри з Діккенсом, Жоржем Сандом.²

У всіх інших статтях М.Г.Чернишевського відзиви про М.Вовчка дуже позитивні. Турбуючись новим виданням творів М.Вовчка вже в 90 рр. зустрічаємо в численному листуванні Чернишевського відзиви повні всерівного захоплення М.Вовчком:

¹ М.Г.Чернишевський, "Нові періодичні видання", "Современник", 1861, ч.І, за М.Д.Бернштейном, Марко Вовчок у критиці, Київ, 1955, стор.129.

² М.Г.Чернишевський, "Передмова до роману "Повести в повести", за М.Д.Бернштейном, Марко Вовчок у критиці, Київ, 1955, стор.132.

УКРАЇНСЬКА ПРОЗА М.ВОВЧКА У СВІТЛІ КРИТИКИ

19

"На мою думку вона була найталановитіша з усіх наших белетристів епохи після гоголівської." ¹

Захоплення Чернишевського Вовчком охоплює теж російські романи та повісті й воно було доволі неспівзвучне з іншими критиками, які давали перевагу "Народним оповіданням" Марка Вовчка.

Видатні літературознавці, автори ряду праць із питань української культури, літератури, етнографії О.М.Піпін і В.Г.Спасович у своїй праці "Обзор истории славянских литератур" дають високу оцінку творам М.Вовчка:

Найвизначнішим з усіх цих нових письменників був псевдонім Марко Вовчок, твори якого, російські і малоросійські були найбільш свіжим з усього, що може дати в цьому напрямку малоросійська література. Це було продовженням прийому Основ'яненка, але продовженням значно безпосереднішим і на стільки досконалішим, на скільки різняться два літературні покоління. ²

Глибокий розгляд однієї вітки творчости а саме казок Марка Вовчка - дав М.Є.Салтиков-Шедрін. ³ Він прихильно відгукнувся про письменницю, підкреслив глибину всебічного знання авторки про життя народу, похвалив простоту казок, правильність відтворення дійсности, без дидактичності, моралізаторства. Шедрін добачує у казках виховні елементи, вчисляє їх

¹ М.Г.Чернишевський, лист до І.І.Баришева з 16.IV. 1889 р., за М.Д.Бернштейном, Марко Вовчок у критиці, Київ, 1955, стор.136.

² М.О.Піпін і В.Г.Спасович, "Обзор истории славянских литератур", 1865, за М.Д.Бернштейном, Марко Вовчок у критиці, Київ, 1955, стор. 244.

³ М.Є.Салтиков-Шедрін, "Сказки М.Вовчка", "Современник", кн.І.стор.83-85, 1864, за О.Дорошкевичем, Марко Вовчок, Твори, IV, 1928, стор. 653.

до фонду дитячої літератури.

Варто теж коротко відмітити думки сучасного Вовчкови автора 60-х років Ю.Федьковича, що ядерно, соковито та поетично характеризує М.Вовчка:

"Нема в нас сонця, як Тарас, нема місяця, як Квітка, і нема зіроньки, як наша Марковичка".¹

Дуже цікаво описує захоплення творами М.Вовчка в Галичині К.Климкович. З приводу надрукування в журналі "Вечерниці" ч.5-10, 1862 р. оповідання "Козачка", а згодом ч.10, 1863 р. оповідання "Пройдисвіт" редактор того ж журналу К.Климкович написав листа до авторки. Ось кілька цитат із цього листа:

Ваша слава широко-далеко шагнула вже по слов'янському світу, і що не найде ні одного освіченого, свою народність щиро люблячого чоловіка між тим 15-мільйонним народом, котрого молоденьку словесність Ви обдаряєте вічноцвітущими квітами Вашої, як весна, прекрасної Музи, - не найде, кажу, ні одного, щоб не почув для Вас гарячої вдяки і незагасної шаноби у своїм народнім серці. 2

Безмежне захоплення Климковича оповіданнями Вовчка віддзеркалюють слова: "...я видів почерк Вашої руки, я божеволів з радості" "Усі ми предвиджуєм, що неоціненим уділом Вашим в наших "Вечерницях" становиться нова епоха в нашій галицькій письменності". 3

¹ І.Ю.Федькович, "з листа до Д.Тинякевича" з 1863 р. за М.Д. Бернштейном, Марко Вовчок у критиці, К. 1955, стор. 220-322.

² К.Климкович, "Лист до Марка Вовчка", Львів, 1862, за М.Д.Бернштейном, Марко Вовчко у критиці, К., 1955, стор. 245-248.

³ Там же.

Поруч згаданих критиків, критична література про М.Вовчка продовжувалась у безчисленних анонімних відзивах у тогочасній пресі та журналах. Критика розписувалась не тільки про українські прозові твори М.Вовчка, але широко та все-сторонньо аналізувала російську прозу авторки.

Підсумовуючи критику 50, 60 рр., треба відмітити, що вона пройшла цікаву еволюцію поглядів, характерну тогочасних діячів літератури. Одні захоплювались М.Вовчком, високо кваліфікуючи її художню стильовість та своєрідність лірично-пісенного кольориту; інші оцінювали її як майстра копіювальника, ще інші наголошували в її творчості злободенні соціальні питання. На ці похвали авторці, негайно відгукнулася негативна критика, що знецінювала талант авторки, добачуючи в неї фальшиву ідеалізацію гераїв, кислий сентементалізм, нетиповість зображення дійсности, перебільшення у змалюванні кріпацтва. Можна дивуватися протиріччям у критиці, скрайностям поглядів на Марка Вовчка. Проте ця нерівність критики викликала широкий розголос про авторку. Читачі відчули авторську силу Марка Вовчка, твори її перевидавались багатьома виданнями й ім'я авторки оповилося ореолом слави.

Критики наступних десятиріч /70,80/ продовжували цікавитись кожним виданням творів письменниці.

До тих, які привітали М.Вовчка захоплено, належить І.Франко. У багатьох своїх статтях Франко оцінював М.Вовчка дуже похвально:

"Шевченка і Марка Вовчка я вважаю найбільшими талантами нашої дотеперішньої літератури, найбільшими майстрами нашого слова ..." І

В іншій статті:

Виступає на сцену новий, високооригінальний новелістичний талант, Марко Вовчок, під пером котрого, українська проза досягла нечуваної передтим ніжності й ~~мелодійності~~ мелодійності. 2

Іван Франко високо підносить талант авторки, називає її першорядною літературною появою. Дві статті І. Франко всеціло присвятив М.Вовчкові. 3 Ці статті належать до пізнішого етапу і про них буде ще мова згодом.

* Критика 90 рр., чисельно скромніша, спиралася в своїй оцінці на характеристику попередників і поновлювала зацікавлення читачів авторкою. Одначе обставини особистого життя Марка Вовчка відірвали її від літературних центрів. У 90 роках вона переходить у ряди "забутих українських письменників". Її російська проза не знайшла такого однодушного захоплення як українська. Про це виразно говорить О.Білецький:

1 І.Франко, "Метод і задача історії літератури", 1890, за М.Д.Бернштейном, Марко Вовчок у критиці, Київ, 1955, стор. 268.

2 І.Франко, "Русько-українська література", стаття в журналі "Учитель", 1899 р., ч.4,5,9,20 за М.Д.Бернштейном, Марко Вовчок у критиці, Київ, 1955, стор. 269.

3 І.Франко, "Нове українське оповідання Марка Вовчка", 1903, АНВ, т.XXI, кн.II, за 20 томником видання творів І.Франка, Держлітвидав., України, 1955, стор. 408-410. "Марія Маркович" - стаття, там же.

УКРАЇНЬСЬКА ПРОЗА М.ВОВЧКА У СВІТЛІ КРИТИКИ

23

Російські твори письменниці, зустрінуті радикальною і народницькою критикою 60 і 70 рр. дуже холодно.¹

Ще ясніше формулює таке ствердження І.Франко:

Хто читав українського Марка Вовчка, той хоч би який запеклий теоретик, напевно стоятиме під впливом чару й розкішності його чудової мови. В московських творах Марка Вовчка, на дивне диво, зовсім навпаки: мова ординарна, безбарвна, неорганічна мішанина людської великоруської з мовою канцелярії та школи, густо підсиплена українізмами, українськими поговірками та піснями. Та й і чуєш, читаючи ті оповідання, що вони неначе переклади з якоїсь іншої мови, рідної і натуральної мови авторки.²

У 1900 роках, коли ім'я письменниці, здавалося, зовсім притихло, виступають гарячі захисники українських творів М.Вовчка.

Продовжуючи свою дослідницьку роботу над українською літературою, Франко часто влітає у вінок прив'ялої слави письменниці свіже, переконливе слово про чар Вовчкової мови:

Вся Україна вже звиш 40 літ читає Шевченкового "Кобзаря" та "Народні оповідання" Марка Вовчка, проте не було ще у нас такого, хто б писав вірші такі, як Шевченко, або хто б підхопив секрет незрівняної мелодійності прози Марка Вовчка.³

1 О.Білецький, "Українська проза першої половини XIX ст. від Г.Квітки до прози "Основи", за збірником О.Білецького, Від давнини до сучасності, Держвидав, т.І, Київ, 1960, стор.266.

2 І.Франко, "Марія Маркович" /Марко Вовчок/, за виданням, Іван Франко, твори в двадцяти томах, т.XVII, В-во Художньої Літератури, Київ, 1955, стор.447.

3 І.Франко, "Михайло Старицький", ЛНВ, т.XVIII-XIX, 1902, за М.Д.Бернштейном, Марко Вовчок у критиці, В-во Художньої Літератури, Київ, 1955, стор.270.

УКРАЇНСЬКА ПРОЗА М.ВОВЧКА У СВІТЛІ КРИТИКИ

24

У іншій статті Франко пише про значення мови українських класиків, у тому й про мову М.Вовчка:

Кожний, хто брався писати тою мовою, наскільки черпав із книжкової традиції, мусів зачинати від Котляревського, Квітки, Шевченка, Марка Вовчка, Нечуя Левицького, мусів бачити, що тут, у мові тих письменників, лежить основа того типу, яким мусить явитися вироблена літературна мова всіх українців.¹

Поруч І.Франка, класики української літератури - М.Коцюбинський, Л.Українка, О.Кобилянська високо оцінили прозу Марка Вовчка.

Про вплив та значення писань Марка Вовчка на розвиток таланту М.Коцюбинського, ось як пише сам Коцюбинський:

Серед тих авторів, яких я ковав десятками, найбільше враження зробив на мене Марко Вовчок, а потому Шевченко. Вже тоді я почав складати вірші і писати повісті.²

Прекрасно висловлювалась про талант Марка Вовчка Леся Українка. Про це пише у своїх спогадах К.Квітка:

Ніколи не заздрила сучасним письменникам і слово "заздрю" ужила тільки раз у відношенні до мови і навіть до таланту М.Вовчка.³

Марко Вовчок знала такі тайни історичної душі українського народу і такі глибини, яких тепер вже ніхто не знає або виповісти не вміє.⁴

1 І.Франко, "Літературна мова і діалекти", ЛНВ, 1907, т. XXVII, кн. II, за М.Д.Бернштейном, Марко Вовчок у критиці, Київ, 1955, стор. 273.

2 М.М.Коцюбинський, "З автобіографічних листів", 18.9.1902 р., за М.Д.Бернштейном, Марко Вовчок у критиці, Київ, 1955, стор. 279.

3 К.В.Квітка, Спогади К.В.Квітки про Лесю Українку, за М.Д.Бернштейном, Марко Вовчок у критиці, Київ, 1955, стор. 280.

4 Там же.

УКРАЇНСЬКА ПРОЗА М.ВОВЧКА У СВІТЛІ КРИТИКИ

25

Про М.Вовчка писала й О.Кобилянська, вказуючи на те, що М.Вовчок відзначається захоплючим способом зображення, силою почуття і мистецькою красою форми і стилю.^I

Вибрані цитати класиків нашої літератури про талант М.Вовчка є промовистими ствердженнями краси, великості, багатства української прози авторки.

Щоб ширше показати глибинне розуміння, зацікавлення та відчуття творчого духа української прози авторки, слід доповнити реєстр цитованих критиків, сучасників М.Вовчка, ще декількома іменами: Шелгунов Н. - "Діло", 1870, Петров К. - 1871 "Курс історії русскої лит.", Коваленко Г. - "Зоря", 1897, Хиряков А. - журнал "Образование", 1899, Кривецький І. - "Діло", 1905, Пулюй Н. - "Діло", 1905, Гжегожевські Я. - "Тижоднік Велькопольські", 1872 та інші.

У критичну літературу зачислялися статті, рецензії на окремі оповідання М.Вовчка, які часто друкувалися в газетах та журналах: "Діло", "Зоря", альманах "Хата", "Народний учитель", "Записки Наукового Т-ва ім.Шевченка", "Поступ", "Київська старина", "Вік", теж російські журнали та газети: "Разсвіт", "Світло", "Современник", "Русская речь", "Отечественни записки", "Русское слово", "Книжный Вѣстник", "Заря",

^I О.Кобилянська, "Марко Вовчок та її оповідання", за виданням, Твори, О.Кобилянська, т. I, видання Художньої Літератури, 1956, стор.596-570.

"Педагогический листок", "Голос", "Русский мірь", "Русская мысль", "Вестник Европы", "Образование", польські: "Тигоднік Велькопольскі", "Енцикльопедія повшехна" та інші.

На критичну аналізу творів М.Вовчка відведено місце в посібниках історії української літератури таких видатних авторів кінця минулого й початку нашого століття: О.Барвінський, О.Огоновський, Н.Петров, М.Драгоманів, О.Колесса, І.Франко, Б.Лепкий, О.Грушевський, Д.Дорошенко, В.Радзикович, О.Дорошкевич, М.Галушинський, І.Айзеншток, А.Шамрай, В.Коряк, С.Єфремов.

Найкраще та, мабуть, найдокладніше зібрана бібліографія критичних статей на твори М.Вовчка в праці О.Дорошкевича: "Марко Вовчок" – Твори, том ІУ. О.Дорошкевич зібрав дуже точно від появи "Народних оповідань" до 1928 р. 160 бібліографічних позицій /стор.650–664/, не враховуючи листування, мемуарів, біографічних матеріалів, які теж дбайливо зібрані в числі 137 позицій /стор. 639–649/. Бібліографія критичних статей зібрана в хронологічному порядку. Серед критиків зустрічаємо цитовані вище імена, а теж цілий ряд інших імен, більше або менше відомих в літературній критиці.

Невеличка книжечка з одинадцятьма оповіданнями, що так швидко відкрила Марії Маркович двері в літературні круги не перевищала її "Народних оповідань" другого тому, серед яких були такі перлини як "Два сини", "Інститутка", Проте другий том не зробив уже такого могутнього враження, як славетна "одинадцятка" і не мали вже того відгомону в кри-

тичній літературі. Деякі з цитованих тут критиків та рецензентів у своїх працях аналізували теж другий том оповідань і давали їм належну оцінку, але найбільше уваги, місця, зацікавлення, полеміки та руху забрала таки згадана одинадцятка. Може це сталося і тому, що забракло на дальшому творчому шляху незаступимого посередника, яким при першій книжці був П.Куліш.

Критична література про творчість М.Вовчка велика і різноманітна. З неї вибрано зразки найцікавішого критичного матеріялу. Менше уваги приділено журнальним анонімним відгукам, листуванню, спогадам, хоч ці матеріяли дають чимало широкого відображення таланту М.Вовчка та відображення тієї суспільно літературної атмосфери, в якій розгорталася літературна полеміка про творчість Марка Вовчка, зокрема в першій декаді другої половини 19 в. Сучасна М.Вовчкові критична література супроводила в світ читацької публіки кожне видання її творів, окремих вибраних оповідань, затишаючи тільки під час мовчання авторки.

Після смерти авторки оновилася пам'ять про велику "зламану силу". Критичні напрями посмертного етапу перейшли довгий еволюційний шлях, на якому виринули нові дискусійні питання, що бурхливою хвилею перелились через журнально-газетні сторінки.

Критичні праці помертвого етапу більш-менш до кінця 20 рр. 20 віку - це цікаве чверть століття, в якому широко дискутовано питання загадковості псевдоніму Марка Вовчка та її життєвий шлях. Серед численних авторів цього етапу слід вирізнити згаданих уже: С.Єфремова, І.Франка, Б.Лепкого та нові імена дослідників Марка Вовчка: В.Бойка, О.Дорошкевича, В.Доманицького. Біографи досліджували середовище, в якому серед змагання двох культурних стихій Марія Маркович переживала добу шукань, формування світогляду й національно-культурної орієнтації. Досліджувано причини, чому Марія Маркович залишила вибраний шлях, чому відійшла від української літератури?

Зберігаючи принцип хронології, слід почати з першої статті, яку викликала вістка про смерть М.Вовчка. Стаття п.н. "Марко Вовчок - літературна характеристика"¹ належить С.Єфремову.

Єфремов дає характеристику епохи "Народних оповідань", картину громадсько-літературного руху 50-их років. У праці Єфремова широка аналіза кріпацьких відносин. Багато місця присвячує автор "Інститутці", зате казки з'ясовані слабше, мабуть тому, що вони не створені на підставі спостереження з життя, але виплекані у фантазії, тому авторка не

¹ С.Єфремов, "Марко Вовчок - Літературна характеристика", "Рада", ч.209, Київ 1907, стор. І-68, за В.Бойком, Марко Вовчок, Київ-Ляйпціг, 1918, стор.140.

змогла дати їм своєрідного відображення. Щодо проблеми авторства творів М.Вовчка, Їфремов пішов вказаною Кулішем та протоптаню згодом пізнішими критиками стежкою. Він каже:

"... досить тієї загальної гіпотези, що Марко Вовчок – спільний псевдонім Опанаса і Марії Маркович" ¹

З'ясовуючи процес спільного авторства оповідань, Їфремов стверджує:

"Опанас дає глибоке знання народнього життя, свою блискучу мову, Марія – чистий, ясний дух молодої, люб'ячої істоти, свій літературний хист". ²

Тезу про спільне авторство Марковичів заперечив І.Франко.³

Ще глибше вмотивував це фактичними доказами В.Доманицький.⁴

Він доказав листами та оригіналами оповідань, що в Марії було прекрасне знання мови. Зрештою, над мовним зретагуванням творів М.Вовчка працював, як відомо, Куліш, а це вже ставить під сумнів твердження Їфремова, нібито Опанас "дав свою блискучу мову".

Їфремов у своїй праці визначає причини, чому Марія залишила українське письменство: вплив російських корифеїв літератури, шукання кращих матеріяльних засобів, які щедро

¹ С.Їфремов, М.Вовчок – літературна характеристика, "Рада", т. 209, 1907, стор. 10.

² Там же.

³ І.Франко, "Нове українське оповідання М.Вовчка" ЛНВ 1903р., т. XXI, кн. 2, стор. 84-86

⁴ В.Доманицький, ЛНВ, 1908, Київ-Львів, за І.Франком, т. XVII, Київ, 1955 "Марія Олександрівна Маркович", стор. 48-75.

давали російські видання, а яких не міг дати одинокий український орган "Основа".

Єфремов у своїй праці дав крім біографічної канви - першу літературну аналізу творів М.Вовчка.

В. Доманицький у своїй праці "Марія Олександровна Маркович" гостро виступив проти теорії подвійного авторства, яку злобно вигадав Куліш, ще більш злобно підтвердила Ганна Барвінок, з чого зробив Огоновський авторитетно безпідставний висновок у своїй "Истории русской" /ч.III, стор.230, вид. 1889 р./, а слідами його пішов Єфремов та інші. В.Доманицький гостро відкидає твердження Куліша і його послідовників. З дозволу чоловіка М.Вовчка Лобача-Жученка і сина Богдана він розглянув цілу спадщину авторки і доказав на багатьох незаперечних фактах, що Марія мала надзвичайний лінгвістичний хист і впродовж шести років жила в Україні і, як справедливо сказав Куліш, "випила весь сік і запах із цвітів української мови". Цього разу Куліш сказав щирю правду: за-пашною українською мовою були написані всі листи Марії ще до часу видання "Народних оповідань". В.Доманицький цитує листи Опанаса Марковича і характеризує їх, як сухі, без того ніж-ного чуття, що проймає кожний рядок писання Марка Вовчка.

В.Доманицький у своїй рецензії на працю С. Єфремова ось як висловлюється про мову Марії:

Марія не тільки знала дуже добре українську мову - маємо її листи писані сією мовою з рр.1857 - 1863 та оригінали з більшої половини оповідань,

почавши від найперших; єсть навіть дещо з поправками Опанаса Вас., але поправки ті нічого не варті ... Якщо хто справді попрацював над писанням Марка Вовчка, то се Куліш, виправивши своєю рукою увесь перший том "Народних оповідань" та усе те, що друкувалося в "Основі". І

Як уже сказано, І.Франко в ЛНВ писав:

Нова критика буде мусіла основно повимітати те павутиння, яким обвішав Куліш сю незвичайну літературну появу, повикидати геть такі критичні абсурди, як його суд про "Інститутку" та інші оповідання, в яких Куліш не добачав самостійної творчости, а тільки зрисовання натурщиків і натурщиць.²

У тій же статті І.Франко, заперечуючи загадковість псевдоніму та спільності авторства Марії з Опанасом Марковичем, зсилається на появу нового оповідання М.Вовчка "Чортова пригода", що вперше було надруковане в "Київській Старині" /жовтень, 1902 р., стор. 141-156/. На думку І.Франка, мова того оповідання "блискуча, чиста, багата, як у давнього, всім нам дорогого Марка Вовчка". І.Франко робить цікаве спостереження:

Марко Вовчок являється тут /в оповіданні "Чортова пригода"/гумористом, іде слідами Гоголя та й то не його "Мертвих душ" і "Ревізора", а його "Вечорів на хуторі близь Диканьки". Се справді новість - коли не найважливіша, то з психологічного й літературного боку найцікавіша з усього, що при-

І. С.Єфремов, Марко Вовчок - Літературна характеристика, - рецензія В.Доманицького, ЛНВ, річник XI, кн.ІУ, том XIII, квітень - Львів - Київ, стор. 60.

² І.Франко, Новини нашої літератури, ЛНВ, УІ, том XXI, 1903, стор. 85.

УКРАЇНСЬКА ПРОЗА М.ВОВЧКА У СВІТЛІ КРИТИКИ 32

ніс нам 1902 рік.¹

Підсумовуючи писання Франка про М.Вовчка, слід ствердити, що в усіх своїх працях Франко вважав українську прозу Вовчка визначним явищем нашої літератури. Ці твори Франко оцінював не як абстрактне мудрування, а зворушливе, просте, щире змалювання фактів суспільного значення. Франко вважав Вовчка найбільшим майстром слова, "великою силою", "класиком нашої прози", "ясною зорею нашого письменства", "високооригінальним новелістичним талантом". Франко був обурений статтею Венгєрова в енциклопедичному словнику Брокгауза і Ефрона, про нереальність змісту "Народних оповідань", про нетривкий характер їх народних джерел. Франко відповів Венгєрову в статті "Марко Вовчок"; - посмертна згадка, підкреслюючи, що малюнки Вовчкових персонажів це глибоко оправдані психологічні й соціальні студії.²

1918 р. вийшла праця В.Бойка: "Марко Вовчок" /Київ-Ляйпціг, стор. 239/. Автор називає свою працю спробою монографії. Вона має 6 розділів:

1. "Біографічні відомости про Марка Вовчка і питання про авторство"
2. Зміст українських оповідань Марка Вовчка

1 І.Франко, "Новини нашої літератури", ЛНВ, р.УІ, т.ХХІ, р.1903, за Б.Лепким, Твори М.Вовчка, том І, Київ-Ляйпціг, 1925, стор. 260.

2 І.Франко, "Марія Маркович" /Марко Вовчок/ Посмертна згадка, ЛНВ, 1907, т.ХХХІХ, стор. 381-384, цитовано за виданням, Іван Франко, т.ХУІІ, Київ, 1955, стор.446.

3. Критика про "Народні оповідання" Марка Вовчка
4. Оцінка художньої сторони "Народних оповідань"
5. "Разказы изъ народного русскаго быта"
6. "Народні оповідання" Марка Вовчка і роман Бічер Стеу.

Автор зібрав бібліографічний покажчик – виданих творів Марка Вовчка і критичні статті, та упорядкував цінний матеріал, старався дати спробу характеристики творчості з аспекту компаративної методи. Цілість праці – перше найбільше джерело монографічних відомостей про М.Вовчка. Виклад автора не має особливої чіткості, прозорості, але дає зведення розкинутих по різних архівних та журнальних джерелах відомостей. Біографічні відомості в студії В.Бойка мають прогалини, бракує дат, назв місцевостей, деякі відомості скупі, непевні.

У 1925 р. Богдан Лепкий видав "Твори Марка Вовчка", 3 томи. I У перший том вміщує біографічний матеріал, листування, спогади, деякі критичні відгуки 50 та 60 рр. Це друга монографічна праця після В.Бойка. Написана з любов'ю та поетичною талановитістю, глибинно змальовує життєвий шлях письменниці, дає аналізу її творчості. Лепкий писав свою працю на основі біографічних матеріалів, листування та спогадів Д.Віленського, брата М.Вовчка, які передав Лепкому В. Доманицький. Біографічний нарис написано на великому фактичному матеріалі, що дає змогу з'ясувати умови, в яких

I Б. Лепкий, Твори Марка Вовчка, Українська Накладня, Київ-Ляйпціг, 1925р.,

відбувався процес українізації Марка Вовчка. Лепкий детально вивчає роль поодиноких людей /Куліша, Марковича/ у розвитку М.Вовчка. Роль Куліша у творенні української прози Вовчка Лепкий визначає ось як:

.... Куліш переборщує, кажучи, що він для М.Вовчка зробив так багато, як ніхто й ніколи для невідомого письменника. Робота його обмежувалася до важного прочитання тексту і справлення похибок граматичних та орфографічних. Їх дуже небагато. Де не де счеркнув яке слово, або стрічку, де не де дописав, або підібрав інший вислів, а то й ціле речення.

.... Назви ~~оповідань~~ підібрані гарно, розділи позначені влучно, счеркнення звичайно не шкідливі, а часом і корисні для тексту, так само вставки. Тільки на зміни слів і речень не все можна писатися, декуди вони Кулішеві не вдавалися, оригінал був кращий від поправки. Але скрізь видно велику старанність і обережність коректора, слідна вона навіть по почерку. І

Лепкий дає тематично-сюжетний розгляд творів М.Вовчка, зібрані голоси тогочасної літературної критики, високо оцінює М.Вовчка, як авторку з ідейними вартостями, мистецьким обдаруванням, красою та багатством поетичної мови. Праця Б. Лепкого - це цінне джерело біографічних відомостей та літературної аналізу творів Марка Вовчка.

Періодизуючи етапи критики української прози Марка Вовчка /етап сучасної Вовчкові критики і т.зв. етап посмертної критики/ та замикаючи саме другий етап, слід визначити основніші питання критики та підкреслити найхарактерніші

І Б.Лепкий, Твори Марка Вовчка, Українська Накладня, Київ-Ляйпціг, 1925 р., стор. СЛХХІУ.

явища в цілості процесів, що впливали на критерії оцінки творчості Марка Вовчка.

Розгляд специфічних проблем, як наприклад, текстологічні дослід, бібліографія критичної літератури, аналіза стилістики у Бойка і Лепкого зроблені тільки дуже скромно. Ці аспекти розгорнуто ширше в третьому періоді критики. Другий період знаменний дослідженням питань авторства, шуканням біографічних деталей, проблемою формування національного обличчя авторки. Критичні праці і першого і другого періодів тільки частинно займаються аналізом текстів і радше розглядають їх під кутом ідейних мотивів, мало зупиняючися на аналізі естетичних критеріїв.

Критика третього етапу 20-30-40-50 рр. еволюціонує. Окреме місце в цьому етапі займає О.Дорошкевич. Це найцікавіший та найглибший дослідник М.Вовчка. Він продовжує питання другого періоду критики М.Вовчка - на біографічній канві висвітлює еволюцію національного обличчя авторки, з'ясовує процес розвитку суспільно-ідейних компонентів її творів. Критика третього етапу, в тому досліді О.Дорошкевича припечатали писання про загадковість псевдоніму М.Вовчка та про спільність авторства. Скептицизм С.Єфремова залишився останнім відгомонам у цьому процесі оспорювання та шукань. Дорошкевич у своїй цінній праці: "Марко Вовчок" - Біо-

біографічна розвідка", том ІУ, дає не тільки біографічну розвідку на тлі тодішнього середовища й тогочасних суспільно-культурних процесів, але теж дбайливе листування розпорошене по старих періодичних виданнях, архівних матеріалах, які відкривають багато нового в історії літературно-громадського руху України та Росії того часу. У праці знаходимо листування М.Вовчка з Кулішем, Білозерським, Русовим, І.Дорошенком, Добролюбовим, Чернишевським, Писаревим, Кавеліном, Єшевським, Лавровим і т.д. На жаль, і в цьому виданні не зібрано всієї епістолярної спадщини. Все таки зібране листування опублікував О.Дорошкевич зразково, а вартість його праці збільшують старанно опрацьовані примітки, використання джерел, цінні офіційні документи та рукописні матеріали. О.Дорошкевич дбайливо використав численну біографічну та мемуарну літературу та епістолярну спадщину М.Вовчка. Він старається вияснити, чому Марія Вілінська, вихована в російському оточенні, стала українською письменницею, чому згодом перейшла в органічно їй чужу російську літературу, розірвала свої літературні зв'язки та без сліду пропала в провінційному житті. Для в'яснення того питання Дорошкевич широко розгортає деталі середовища М.Вовчка, ідейні та побутові впливи, тенденції, яким піддається Вовчкова літературна діяльність. Хоч Дорошкевич розпоряджає багатющим матеріалом, часто вдається до гіпотез, не дає повної мотивації фактів, головню у світоглядovому питанні авторки. Свою пра-

цю доповнив Дорошкевич найбагатшим досі бібліографічним покажчиком, доведеним до 1928 р. Бібліографія поділена на : видання оригінальних творів, переклади, критичні праці про письменницю, мемуаристика, листування, біографічні матеріали. Бібліографія зберігає хронологічний принцип.

О.Дорошкевич обіцяє у передмові до того ж видання біографічного нарису виповнити 5-ий том змістом літературної характеристики творчості М.Вовчка та дослідями історії текстів. На жаль, цей том мабуть не появився, хоч у "Слові" до 4-го тому виразно сказано про плян 5-го тому. Цікаве питання літературного процесу творчості М.Вовчка так і залишилося нез'ясованим, бо ніхто з пізніших радянських дослідників не покликається на 5-ий том праці Дорошкевича, у той час, коли 4-ий том цієї праці вони часто і рясно цитують.

Праця Дорошкевича становить злам у дослідницькій роботі над життям і творчістю М.Вовчка. Є одначе основні розходження поміж працею Дорошкевича і всіми тими, які використовували зібраний Дорошкевичем матеріал про М.Вовчка. Третій етап критики Марка Вовчка продовжується в Україні повинню нових дослідів радянських літературознавців, що у трактуванні української прози М.Вовчка пов'язують творчу індивідуальність письменниці з настановами офіційної лінії партії і уряду. Дорошкевич намагався відірвати українську літературну діяльність письменниці від російської культури, він вказував на боротьбу в творчості М.Вовчка двох протилеж-

них літературних стихій -української і російської. Він бачить загибель таланту М.Вовчка у відході від української літератури:

"Українська Немезида тяжко помстилася за те, що письменниця /М.В./ відірвалася від свого питомого, натурального ґрунту".¹

У пізніших працях О.Дорошкевича про М.Вовчка на це немає навіть натяків, що очевидно, слід пояснити політичними вимогами. Дисертаційна праця О.Дорошкевича про українську прозу Марка Вовчка з 1943 р.,² що про неї згадує М.Є.Сиваченко³, і досі зберігається тільки як рукопис у бібліотеці Інституту літератури ім.Т.Г.Шевченка. Виходить, що тільки через відхилення Дорошкевича від партійних вимог - його цінні праці 5-ий том і дисертаційна праця - лежать в архівах наукових центрів.

Радянська критика широко розвинула вивчення та на-світлення згідно з партійними директивами спадщини українсь-

¹ О.Дорошкевич, Марко Вовчок, Твори, том ІУ, Державне Видавництво України, 1928, стор.210.

² О.Дорошкевич, "Українська проза Марка Вовчка" /докторська дисертація/ 1943, стор.261. Зберігається в бібліотеці Інституту літератури ім.Т.Г.Шевченка АН УРСР.

³ М.Є.Сиваченко, "До питання про канонічний текст "Народних оповідань" Марка Вовчка, Вид. АН УРСР, Київ, 1957.

ких класиків літератури, в тому і Марка Вовчка. З'явилося багато статей, розвідок, дисертацій про життя і творчість Марка Вовчка. Однак необхідним джерелом являється і досі праця О.Дорошкевича /ІУ том/. Її не перевидають, але нею користуються, на неї посилаються, її цитують сучасні радянські дослідники.

Радянські критики причислили М.Вовчка до революційно-демократичних письменників. Вони наввипередки доказують зв'язок її української творчості з російською літературою, а літературний дорібок письменниці перебільшено пояснюють впливом російських революційних демократів. Усі вони підкреслюють, що завдяки впливові революційних демократів, Марко Вовчок виросла на письменницю-революціонерку, борця проти соціального безправ'я. Її дослідники: О.Засенко, М.Д.Бернштейн, Н.Є.Крутікова, Д.Т.Тамарченко, М.Тараненко, А.Недзвідський, М.Сиваченко, С.Шаховський, І.Пільгук та інші, одноголосно називають М.Вовчка ученицею революційного демократизму. Ось деякі типові того роду характеристики:

"... розуміла виступи революційної демократичної критики як програму власної творчості".¹

"...талановита дочка російського народу, видатна революційно-демократична письменниця Марко Вовчок".²

¹ М.Тараненко, Марко Вовчок-Літературний портрет, вид.Худож.Літер.,Київ,1958,стор.37.

² О.Засенко, Марко Вовчок, стаття Шляхами життя, Видав.Академії Наук Української РСР, Київ, 1954,стор.6.

... на підставі багатого фактичного матеріалу показано Марка Вовчка як революційно-демократичну письменницю, показано органічний зв'язок її творчості з визвольним рухом, з передовою російською літературою ... 1

"Революційно-демократична письменниця Марко Вовчок ..." 2

Радянські літературознавці обменшують значення М.Вовчка для української літератури, визначаючи їй завдання носія російських революційно-соціальних ідей, називаючи послідовницею письменницької діяльності Чернишевського, Добролюбова, Герцена, Некрасова.

Який справді широкий діапазон поглядів на творчість Марка Вовчка! Від нетворчого "копіїста-етнографа" до "письменниці революціонерки" дуже далека дорога, але, як уже сказано, радянські критики зуміли відповідно "пояснити" творчість Марка Вовчка і пов'язати її з творчістю російських письменників. Цей вплив російських літераторів "виростив" талант М.Вовчка, що "так звучно" перекликався з антикріпацькими творами Герцена, Некрасова, Тургенєва, взагалі творчістю письменників критично - реалістичного напрямку літератури. Так у загальному радянські літературознавці визначають місце класикам нашої літератури. Ще одне у них

1 М.Д.Бернштейн, Марко Вовчок у критиці, Видав. "Художньої Літератури", Київ, 1955, стор.50

2 Н.Є.Крутікова, Гоголівські традиції в прозі Марка Вовчка, стаття в журналі "Радянське літературознавство", ч.18, Вид. Академії Наук УРСР, Київ, 1955, стор.86

знаменне: вони не відмежовують високої художньої вартости української прози М.Вовчка від її російської творчости. Навпаки, вони ставлять російські твори невисокої вартости нарівні з перлинами української прози М.Вовчка, підкреслюючи важливість соціальних проблем в українській та російській творчості письменниці. Радянська критика не присвячує належної уваги виростанню таланту М.Вовчка в українському середовищі. Українські впливи дуже знецінені в порівнанні до впливів російських "передових людей". Єдиний Шевченко удостоївся бути вчителем М.Вовчка. Коли ж узяти до уваги, що згідно з тлумаченням радянських літературознавців – і Шевченкова творчість перебувала під "впливом його російських друзів", що Шевченко і сам "жадібно припадав творчим корінням до життєдайних джерел великої російської культури", то стане ясно, що ролю Великого Кобзаря, як учителя Марка Вовчка, радянська критика визначає тільки як ролю посередника – передавача російських впливів до творчої лабораторії письменниці. А плеяда немирівського етапу, яку так гарно з'ясував Б.Лепкий, О.Дорошкевич у біографії М.Вовчка, зовсім затінена, а то й промовчана в багатьох дослідників. Словом, найважливіше завдання радянських дослідників – зв'язати письменницю з впливами російського оточення й культури.

До найбільших радянських праць останніх часів належить збірне видання за редакцією О.Є.Засенка, Н.Є.Кру-

тікової, Д.В.Чалого: "Марко Вовчок".¹ У збірнику вміщені статті про важливі проблеми творчості М.Вовчка, досліджуються особливості її стилю, текстологічна історія творів письменниці, зв'язки з слов'янськими літературами. Видання зладжене на пошану ювілейної дати – 100 річчя появи "Народних оповідань" М.Вовчка та 50 річчя смерти авторки.

Одною з найбільших монографічних праць є книга О.Є.Засенка: "Марко Вовчок".² Монографія охоплює широке коло питань пов'язаних із біографією, еволюцією поглядів письменниці, її літературною творчістю, зв'язками з чужими літературами, з'ясовує літературно-естетичне значення "Народних оповідань". Засенко широко розпрацьовує питання впливу Марка Вовчка на пізніших українських прозаїків.

Теж багатогранно й цікаво висвітлює зв'язки М. Вовчка з західноєвропейськими та слов'янськими літературами. Ці два питання вносять багато нового матеріалу.

Найповнішою монографією про життя і творчість Марка Вовчка є праця Н.Є. Крутікової: "Сторінки творчого життя".³ Вона відзначається багатством зібраного архівного матеріалу.

¹ О.Є.Засенко, Н.Є.Крутікова, Д.В.Чалий, "Марко Вовчок , статті, і дослідження", В-во АН УРСР, Київ, 1957.

² О.Є.Засенко, Марко Вовчок, В-во АН УРСР, Київ, 1964.

³ Н.Є.Крутікова, Сторінки творчого життя, В-во Художньої Літератури "Дніпро", Київ, 1965.

композиційною стрункістю, докладністю аналізу художньої спадщини авторки. Монографія Крутікової ґрунтовно навітлює образ письменниці, умови в яких формувався її талант, наголошує взаємини з визначними людьми епохи.

Називаючи більші праці про Марка Вовчка - слід згадати збірник: "Марко Вовчок у критиці" - статті, рецензії, висловлювання - за редакцією М.Д.Бернштейна¹, працю О.Є.Засенка: "Марко Вовчок і зарубіжні літератури".²

Дуже часто в журналах "Жовтень", "Вітчизна", "Радянське літературознавство", "Українська мова і література в школі", "Дніпро" зустрічаємо статті про М.Вовчка, які хоч і тенденційно, проте подають деякі нові відомості та розпрацьовують мало досліджену спадщину М.Вовчка. Часто можна зустрінути в цих журналах цікаві замітки про українську прозу М.Вовчка. У "Вітчизні" надруковано критичну статтю Івана Пільгук³ з приводу ювілейного видання творів М.Вовчка в 1957 р. У статті Пільгук підкреслив, що хоч за основу текстів прийнято першодруки, то оповідання "Пройдисвіт" надруковано в тому виданні російською мовою. Пільгук наводить

1 М.Д.Бернштейн, Марко Вовчок у критиці, В-во "Художньої Літератури", Київ, 1955.

2 О.Є.Засенко, Марко Вовчок і зарубіжні літератури, Академія Наук УРСР, Київ, 1959.

3 І.Пільгук, "Шеститомове видання творів М.Вовчка, "Вітчизна", ч.8, 1957, стор.206-210.

у своїй статті докази, що "Пройдисвіт" належить до української прози М.Вовчка, його оригінал і першодрук написані по українськи.

До замітніших бібліографічних показників, які опрацювали радянські літературознавці належать: Ю.Б.Медведев: "Видання творів М.Вовчка" ¹, М.Гуменюк: "Марко Вовчок" ², І.С.Гончаров, М.Є.Шапіро: "Марко Вовчок" ³, праця "Українські письменники" - Біо-бібліографічний словник ⁴. Останнє джерело бібліографічних видань М.Вовчка і критичних праць про М.Вовчка присвячене головно радянським виданням і радянській критиці, а критика дореволюційна потрактована дуже побіжно.

Радянські дослідники в своїх працях користуються архівними матеріалами, рукописами, спогадами, епістолярною спадщиною і тому їх праці поруч тенденційности слід розцінювати як важливі джерельні відомості, як цікавий реєстр невідомого досі фактичного матеріалу, як здобуток української

¹ Ю.Б.Медведев, "Видання творів М.Вовчка", Радян. літературознавство, 1958, Ч.І, стор.151-154.

² М.Гуменюк, "Марко Вовчок - Коротка бібліографія критичної літератури", "Українська мова і література в школі" Ч.1, 1959, стор.87-88

³ І.С.Гончаров, М.Є.Шапіро, "Марко Вовчок", Бібліографічні та методичні матеріали, видання: Книжкова палата УРСР, 1957, стор. 56.

⁴ О.І.Білецький і ред.колегія, "Українські письменники - Біо-бібліографічний словник", Державне В-во "Художньої Літератури", Київ, 1963, т.2, стор. 108-139.

дослідницької науки в обставинах поневолення.

У третьому етапі появляються інколи цікаві приклади контраверсійної небільшовицької критики:

Марко Вовчок – вся розтанула в душі своїх смирененьких, майже безобличних героїв, уся зосереджена в якнайпростіших засобах вислову, вся замкнена із своєю жіночою психологією перед творами, де виводила героїв зовсім до неї неподібних.

Ми даруємо їй усе: і сюжети тепер для нас нецікаві, і сентиментально слізну тенденцію, що тримаються побутових рамок – даруємо за те одне, що її оповідання й досі мають свій чар: за просту мову, прекрасний стиль без зайвих прикрас, нехить до патетичного красномовства.¹

З другого боку, у поглядах на вартість творів Марковички можна знайти майже в тому самому часі цілком протилежні погляди:

"...торкнувшись після свого одруження української землі, Марковичка мов і справді той Антей, чує в собі сили велета" ...

"... творча стихія, вилилась чудовими подобами в її оповіданнях"²

Хоч як різко й різно висловлювалась критика про творчість М.Вовчка, все таки вона залишилася в історії нашої літератури класиком української прози.

¹ М.Рудницький, Від Мирного до Хвилювого, Львів, 1936, накладом спілки "Діло", стор.56.

² О.Грицай, Нерозгадана Сфінкс, Львів, 1938, відбитка з газети "Напередодні", накладом Б.Кравцева, стор.II.

Після короткої характеристики і періодизації критики про українську творчість М.Вовчка – залишається ще цікаве питання приналежності М.Вовчка до одного із літературних напрямків. Це питання у різних критиків і літературознавців різно з'ясоване. Ось деякі приклади на те, яка велика різниця поглядів щодо визначення М.Вовчка як представника якоїсь літературної течії.

Підручник української літератури О.Дорошкевича^І підкреслює важливий факт, знаменний 40–60 рокам, а саме, занепад політичної думки і висунення на чоло культурництва – етнографізму та фольклорних дослідів, що займають увагу сучасників. Це фольклорне захоплення вплинуло й на характер літературних творів. Формою літературні твори наближаються до етнографічних записів з народних уст, поданих у монолозі, здебільша від першої особи. Сюжет досить обмежений, поданий в рамках буденних селянських інтересів, типовий образно-народною мовою. Літературні твори з такими ознаками становлять школу, яку О.Дорошкевич називає етнографічним реалізмом. До цієї школи зачисляє О.Дорошкевич твори письменників – Марії Маркович, Пантелеймона Куліша,

^І О.Дорошкевич, Підручник української літератури, Книгоспілка, 1924 р., стор. 127–129.

Олекси Стороженка, Ю.Федьковича та інших.

А.Шамрай у своїй праці "Українська література" ¹ окреслює літературний рух 60 рр. назвою "романтична проза". Її репрезентують Куліш, Стороженко, Марко Вовчок. У другій половині 19 ст. 60, 70, 80 рр. розвивається повість побутова, якої представниками є М.Вовчок, А.Свидницький, Нечуй - Левицький. Шамрай підкреслює в тодішній літературі тенденції народовецькі - служіння ідеалам, культурним потребам народу. У літературі панує реалізм з перевагою традиційного етнографізму, як манери письменників - народовців. Марко Вовчок, як типова представниця того часу, визначалася елементами романтичного етнографізму. Шамрай характеризує М.Вовчка, як письменницю, що перша дала зразки повісти з соціальними тенденціями, виявляючи талант у специфічному сприйманні психології селянина.

Іван Франко класифікує прозу М.Вовчка, як реалістичну. Він підкреслює, що поняття реалізму в поезії Шевченка не утвердилося так, щоб поет міг представляти віршами щоденне життя, але:

"Таке представлення бачимо аж геть пізніше,
в майстерських картинах Марка Вовчка" ²

Сучасні радянські критики називають Марка Вовчка головною

¹ А.Шамрай, Українська література, - стислий огляд, Видання "Рух", 1928 р., стор.87,88.

² І.Франко, стаття, Темне царство, Львів, 1914, цитовано за "Іван Франко", твори в дванадцяти томах, том XVII, Київ, 1955, стор. 20.

представницею української реалістичної прози. Наприклад, Д.В.Чалий заявляє, що

"центральною фігурою лінії реалістичної прози стає М.Вовчок. Реалістичні елементи в її творчості досягли найповнішого розвитку".¹

Той же автор пише, що процес становлення реалізму в українській прозі завершується в другій половині 50 і на початку 60 рр. 19 століття:

"Народні оповідання Марка Вовчка, що вийшли в світ 1857 р., відкрили в українській прозі епоху реалізму в повному значенні цього слова".²

Питання визначення Марка Вовчка як представника однієї з літературних течій з'ясовано різно і в інших критиків.

І так М.Зеров пише:

Романтичні настрої та теми додержались у нас до 60-х років; вони пробиваються крізь реалістичний замисел Кулішевої "Чорної Ради", забарвлюють оповідання Марка Вовчка".³

І далі:

"За тих самих 60-их років коли Марко Вовчок писала свої сентиментально-романтичні оповідання, розпочинається у нас і своєрідна етнографічна течія, яка тягнеться до середини 90-их років".⁴

І Д.В.Чалий, "Процес ставлення реалізму в українській літературі", стаття: Українська проза 50-60 років, Держ. В-во "Художньої літератури", Київ, 1956, стор.296.

² Там же, стор. 296.

³ М.Зеров, Нове українське письменство, Інститут літератури, 1960, Мюнхен, стор.29.

⁴ Там же.

Етнографічно-реалістичну течію бачить Зеров щойно в Свидницького, Левицького, Мирного.

Знову ж Глобенко вважає М.Вовчка письменницею, що поєднує елементи традиції етнографічного романтизму з реалістичними актуальними темами. ¹

Д. Чижевський ² цікаво характеризує схрещення двох течій романтизму і реалізму. Він вважає, що етнографізм у реалізмі це елемент традиції романтизму. Елементи народного життя, звичаї, побут, залишилися в межах українського реалізму. Етнографічний реалізм сполучується з романтичною традицією, бо і в реалізмі, як течії, не зникло захоплення етнографізмом як і захоплення минувиною.

У такому трактуванні реалізму як це з'ясовує Чижевський, розглядаємо літературну спадщину української прози Марка Вовчка.

Марко Вовчок найтипніше віддзеркалює у своїй прозі своєрідний етнографічний характер реалізму другої половини XIX століття.

Письменниця провела велику реформаторську працю в тематиці, ідеї, мовистилі. Вона поглибила прозу Квітки, надала їй глибшого соціального змісту, оригінально вивершила етнографічний побутовий реалізм у літературі.

¹ М.Глобенко, Енциклопедія Українознавства, том перший II, стаття "Доба реалізму", Мюнхен-Нью Йорк, 1949, стор. 761

² Д.Чижевський, "Історія української літератури", 1956 р., стор. 386.

РОЗДІЛ II

ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕТАПІВ
УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ М. ВОВЧКА

Українська проза М. Вовчка це гармонійне поєднання думки та спостерегливості з літературним талантом, дозрілий витвір форми та змісту.

Українська проза М. Вовчка в нашій літературі це окреме оригінальне явище, що дало основу розвитку українській художній прозі та стало невичерпним джерелом багатства літературної мови.

Який був шлях формування творчого росту письменниці і як у змаганні двох культурних стихій виросла небуденна літературна поява - питання, які довго хвилювали дослідників М. Вовчка.

Палка дискусія з приводу національного походження Марії Вілінської ґрунтувалася на поганому знанні її біографії. Окреслення "росіянка", "кацапка" - базувалися радше на психологічних, аніж на фактичних даних.

Марія Вілінська родилася та прожила дитинство й ранню юність у Росії /Орловщина/. Мати її з дворянської родини Данілових, що походила з дворянсько-польського роду Радзівілів. Батько Олександр із Чернігівщини - російський офіцер, що служив якийсь час у Орлі.¹ Відомості про походження батька

¹ В. Доманицький, М. О. Маркович - Авторка "Народних оповідань", Літературно-Науковий Вісник, ч. I, стор. 53-54.

ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕТАПІВ
УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ М.ВОВЧКА

51

- різні. У "Воспоминаниях" Дмитра Вілінського / брата Марії / прийнято таку генеологічну лінію Вілінських: " что касается нашего отца, то он был великорос, уроженец г.Ярославля..."¹ Син Марії Богдан у своїй праці "Марко Вовчок на Кавказе", пише:

Орловские Виленские вели свой род по семейным преданиям от Петра Могилы, т.е. в жилах текла малорусская кровь, а по женской линии от Радзивиллов, т.е. была польская кровь..."²

Знову ж українське походження Олександра Вілінського підтверджує, у якійсь мірі, власноручна коректа біографії Марії Маркович, складена за Брокгаузом, що попала в її руки. Там написано: "Отец уроженец западных губерний".³

Все ж таки в орловському оточенні Марія дитиною слухала від батька й діда українські пісні, а батько сам komponував музику, про що пише Марія в листі до Опанаса Марковича: " А ще привезу ноти, що мій батько написав...Багацько знайдеш знайомих пісень там".⁴ Цей факт безумовно звертав увагу талано-

¹ О.Дорошкевич, Марко Вовчок, Твори IV, ДВУ, 1928, стор.491.

² Б.Маркович, "Марко Вовчок на Кавказе", Ставрополь, 1913, стор.12, за О.Дорошкевичем, Марко Вовчок, Твори IV. ДВУ, 1928, стор.492.

³ В.Доманицький, М.О.Маркович - Авторка "Народних оповідань", Літературно-науковий Вістник, 1908, ч.І, стор.53-54.

⁴ Там же, стор.55.

ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕТАПІВ
УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ М.ВОВЧКА

52

витої, цікавої дівчини на красу української пісні. В іншому листі до О.Марковича згадує Марія що, в Орлі гостює її дядько Микола Петрович і "добре говорить по нашому".¹

Біографи Марії Маркович, зупиняючись на етапі її перебування в харківському пансіоні, подають міркування про вплив харківського оточення на формування Марії, яка, як розумна й допитлива дівчина, не могла стояти осторонь від народницького руху 40-их рр. Тогочасне культурне життя Харкова з його визначними діячами Гулаком Артемовським, А.Метлинським, І.Срезневським, М.Костомаровим, - пульсувало українською стихією, що виявлялася в збірниках "Сніп", "Молодик", а згодом "Южно-Русский Сборник". Студентська молодь, що в той час перебувала в Харкові, переживала явище стихійного відродження мови, літератури. Треба сподіватися, що Марія, слухаючи українську мову в пісенно-фолкліорних зразках від діда й батька, в Харкові мусіла наблизитися до неї, мусіла познайомитися з українським культурним рухом. Підстави до таких стверджень дають писання Богдана Марковича:

...вона не була чужа українській мові... почасти обізналася з нею в Харкові, почасти в родині свого дядька: дядько її, Микола Петрович Данілов, добре говорив по українському.²

1 В.Доманицький, М.О.Маркович-авторка "Народних оповідань", ЛНВ, 1908, ч.І, стор.55.

2 Б.Маркович, "Марко Вовчок, біографічний очерк", "Союзъ женщинъ", 1908, ч.І, за О.Дорошкевичем, Марко Вовчок, Твори, IV, ДВУ, 1928, стор.13.

ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕТАПІВ
УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ М.ВОВЧКА

53

Харківські українські впливи, без сумніву, діяли на розумовий ріст Марії. Культурна атмосфера ідейно-літературного Харкова залишила на ній свій слід.

Перебування в Орлі в тітки К.Мордовінової згадується в біографії Марії, як етап, на якому вона зустрічалася з різними діячами української та російської культур, серед них П.Кириєвський і П.Якушкін - російські слов'янофіли, що, захоплені етнографією, робили спроби збирання українських та російських пісень. Марія знала їх, зустрічалася з ними, а бібліотека Кириєвського з великим українським відділом зайняла її увагу.

Поруч орловської інтелігенції Марія була знайома з орловськими засланнями-українцями. Вони створили для неї, молодій дівчини ідейно-літературне середовище. Від них вона чула українську мову, перекази про життя селян, українську пісню. Словом, орловське оточення теж постачало матеріал, який допомагав молодій Марії познайомитись хоч трохи з далекою Україною.

Зібрані факти доказують, що в походженні та вихованні Марії від ранніх літ дитинства змагалися дві культурні стихії: російська й українська. Проте молода Вілінська забула б скоро батькові пісні, звучання української мови дядька Миколи Петровича Данілова, свою бабусю князівну Радзівілівну, Харків, освіченість та етнографічну діяльність Кириєвського, україн-

ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕТАПІВ
УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ М.ВОВЧКА

ських засланців - гостей у салонах своєї тітки, якби не поява нового засланця з Києва - Опанаса Марковича. Це він, засланий до Орла, захопив своїми впливами молоду панночку та став вирішальною силою в її національно-культурному освідженні. Маркович - інтелігент, народник, кирило-методіївець, ентузіаст українського національно-культурного відродження, чудовий оповідач, співак, оповитий авреолом політичного вигнання, яскраво позначився на світогляді молодой Вілінської - згодом його дружини. Без сумніву, його національно-культурний світогляд мусів вплинути на поетичну індивідуальність Марії, ознайомити її з українською культурою.

Сім років, проведених в Україні в безпосередній зустрічі з селянством, визначили літературний шлях молодой Марковички. Саме в роки перебування в Україні - Марія глибоко проникає у багатства усної творчости народу.

У Чернігові Марія зустрічає середовище етнографів О.Шинацького й М.Білозерського, пізнає життя українських селян, їх побут, тощо. Вона пильно допомагає О.Марковичеві готувати збірник пісень і прислів'їв, у який увійшло велике багатство чернігівського фольклорного матеріялу. Процес українізації Марії саме тут у Чернігові відбувався швидко та легко. Чернігів у тому часі невеличке містечко, з типово українською етнографічною традицією.

Дволітнє перебування Марковичів у Києві, а тоді в Куренівці, становлять добу довершення української свідомости

ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕТАПІВ
УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ М.ВОВЧКА

55

Марії. Київський етап слід зачислити до етапу формування світогляду та культурних симпатій молодой Марковички. Зустріч із поетом - романтиком А.Метлинським, етнографом М.Чалим, середовище професорів київського університету та інших діячів, співпраця у виданні етнографічних збірників Метлинського, самостійний запис фолклорних зразків - все це початок студій, який допомагає Марії у витонченні знання мови, дає мотиви близькі до її оповідань, матеріал для вивчення побуту.

Коротке перебування в Качанівці, в маєтку В.Тарновського, поглиблює пильне збирання етнографічних зразків.

Перебування в глухій Куренівці, яка визначалася виразним українським обличчям із усіх київських околиць, дало багато живого матеріалу для "Народних оповідань". Приятелювання з простолюддям, перебування на базарах та ярмарках, спостереження поведінки, одягу, розмов, пісень, повір'їв, приказок, прислів'їв - усе це суцільний процес підготовки для майбутньої творчості. Тут Марія з Опанасом збирали оригінальні слова, складали словники. Ці словники Марія до самої смерті поновлювала новим матеріалом. Це був засновок праці, який дав Марії глибоке обізнання з різними родами народної творчості.

Київ, а далі Немирів - це те хвилююче дозрівання творчих сил, що визначило ріст Марії Маркович як письменниці.

В серпні 1855 р. Марковичі переїхали до Немирова на

ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕТАПІВ
УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ М.ВОВЧКА

56

Поділля. Тут Опанас дістав посаду вчителя географії у хлоп'ячій гімназії. В Немирові Марковичка все далі поглиблювала знання української мови, вивчала побут селян. На базарах і ярмарках вона зустрічалася з простолюддям. Немирів був тереном нових побутових спостережень для майбутньої творчої праці. Немирівське гімназійне оточення 50 рр. з визначними людьми І.Білозерським, І.П.Дорошенком, П.Г.Борщевським та іншими було могутнім стимулом творчої праці Марковички. Немирівське товариське життя, вечори співів, музики, концерти, вистави, зв'язок із селянством - усе це дало у висліді зразки чудової української прози. В Немирові Марія Маркович стала знаменитим Марком Вовчком.

7 серпня 1957 р. "Народні оповідання" здобули цензурний дозвіл. На підставі листів Куліша до Шевченка, треба думати, що "Народні оповідання" були надруковані вкінці 1857р. Дата видання на титульній сторінці - рік 1858.

26.XI.1857 р. Куліш пише:

Хотів я послать тобі, мій друже шановний Тарасе, дещо з нових книжок, котрі в мене друкуються, та трудно набрать по листку зпід великих куп друкованого паперу. І

П.Куліш, Листування з Т.Шевченком, за О.Дорошкевичем, Марко Вовчок, Твори IV,ДВУ, 1928, стор.515

ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕТАПІВ
УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ М.ВОВЧКА

57

22 грудня Куліш пише: "Посилаю Тобі, брате Тарасе, с сею поштою "Оповідання Вовчка".¹ 2 січня 1858 р. писав в листі до С.Т.Аксакова: "Впустил я народные рассказы Марка Вовчка с моим предсловием."² З наведених цитат можна зробити висновок, що в листопаді 1857 р. друк "Народних оповідань" закінчувався, а побачили вони світ на початку грудня. Таку думку висловлюють і вмотивовують усі більші дослідники М.Вовчка. Вісім оповідань, що увійшли до першої збірки, вислала М.Маркович у Петербург П.Кулішеві в квітні 1857 р. У травні, або червні вислала знову 4 оповідання. У першій половині липня Куліш мав усі 12 оповідань: "Сестра", "Козачка", "Чумак", "Одарка", "Сон", "Панська воля", "Викуп", "Свекруха", "Знай Ляше", "Максим Гримач", "Данило Гурч", "Чари". У такому порядку оповідання були надруковані в першому виданні, за винятком оповідання "Чари", яке вперше опубліковано в альманасі "Хата" 1860 р. Писані вони в іншій послідовності, однаке через брак авторського датування черговість їх писання важко устійнити. В.Доманицький, який мав у своєму розпорядженні рукописи, висловив здогад, що першими були оповідання "Викуп", "Знай Ляше".³

¹ П.Куліш, Листування з Т.Шевченком, за О.Дорошкевичем; Марко Вовчок, Твори IV, ДВУ, 1928, стор.516.

² П.Куліш, Листи до С.Т.Аксакова, за О.Дорошкевичем; Марко Вовчок, Твори IV, ДВУ, 1928, стор.516.

³ В.Доманицький, М.О.Маркович - авторка "Народних оповідань", ЛНБ, 1908, Київ-Львів, Річник XI, кн.І, стор.67.

ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕТАПІВ УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ М.ВОВЧКА

Світогляд і настрої авторки в час писання її творів позначені чіткістю її національного обличчя. Найвимовніший доказ цього - її листування. Восени 1857 р. Марія їде із сином до Орла, звідси пише прегарною українською мовою листи до Опанаса. Ось що пише про її листування В.Доманицький:

Тому, хто хоче наочно побачити, що вже в 1857 р. Марія Олександрівна владала тою незрівняною мовою, якою написані "Народні оповідання", я раджу прочитати її листи року 1857 - тобто писані ще до того часу як "Оповідання" побачили світ. В сих листах бачиш туж саму чудову мову, туж ніжність і той запах мови, той уривчастий, але прозорий спосіб писання.¹

Перебуваючи в Орловщині, Марія засвідчує свою національну приналежність, навчаючи малого Богдана історії України. Сама ж студіює історію, літературу. Студіює для виховання сина і для власної літературної роботи історичну літературу: огляди української історії Бантиша Каменського, Маркевича. Вона прохає Опанаса:

Напиши мені все, що ти знаєш про Петра Дорошенка, Сірка й Пушкаря, а теж про Морозенка й Нечая... це для науки моєї і Богдасевої.²

З Орла вона пише Опанасові листи, які свідчать про її

¹ В.Доманицький, М.О.Маркович - авторка "Народних оповідань", ЛНВ, 1908, Київ-Львів, Річник XI, кн.І, стор.62.

² О.Дорошкевич, Марко Вовчок, Твори IV, ДВУ, 1928, стор.75.

ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕТАПІВ
УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ М.ВОВЧКА

59

прив'язаність та любов до української землі: "Засну і снитися мені Україна."¹ У тому ж часі Марія в листах подає Опанасові радісні вістки про поворот Т.Шевченка з заслання. Вона пише: "Пан Тарас у дорозі..." - "Пан Тарас їде..."² Таке писання доказує, з якою пошаною та пієтизмом ставилась Марія до Шевченка й наскільки розуміла його велике значення.

Ці біографічні факти ілюструють нам, на якому підлозжі виростала українська духовість письменниці, серед яких обставин та настроїв формувалася письменницька особовість майбутнього Марка Вовчка.

Оповідання М.Вовчка повні захоплення українською людиною та її життям. Основними темами "Народних оповідань" були: кріпаччина, патріархальний побут, родинні відносини з багатомережею опису народного побуту, з дзвінками переживами фольклору.

Збірка "Народних оповідань" - початок нового життя і становища Марії Маркович. "Народні оповідання" невеликі обсягом, яскраво змальовують картини життя. Поруч із темами родинно-побутового характеру /"Сестра", "Сон", "Чумак", "Максим Гримач", "Свекруха", "Данило Гурч"/ письменниця навітлює

¹ О.Дорошкевич, Марко Вовчок, Твори IV, ДВУ, 1928, стор.75.

² Там же.

ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕТАПІВ
УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ М.ВОВЧКА

60

суспільні питання - кріпацьке лихо, малює жахливі картини злиднів селянства, недолі наймитів у панських дворах:

/"Козачка", "Одарка", "Горпина", "Викуп", "Отець Андрій"/.

Це дві основні категорії поділу за змістом. Вони становлять перший етап української прози Марка Вовчка. Вся рання творчість письменниці першого етапу - присвячена темі селянства.

Молода письменниця із справжньою майстерністю зображує високу етику, духову красу селян.

"Народні оповідання" споріднені тематикою, ідейними настановами авторки в доборі сюжетного матеріалу, в майстерному зображенні, в типізації явищ, подій і персонажів.

Збірка відкривається оповіданням "Сестра", у якому безіменна героїня сестра зображує ідеалізований образ людини. Авторка виписала її духовою красою, високою мораллю, жертвенністю, чеснотою, добротою. Авторка розказує про родинну любов сестри та брата, якій протидіє лиха дружина брата. Композиційні елементи оповідання: коротка експозиція, екскурс у передісторію героїні, властива розповідь подій, епілог. Найосновніше в оповіданні - образ сестри. Чин і посвята сестри зв'язані з її глибокою мораллю у відношенні до рідні. Її мораль тим глибша, чистіша, етично цінніша, що вона по смерті чоловіка сама йде крізь життя, всі її вчинки є виявом її духової індивідуальності. Вона зворушливо добра, вияв її глибоко-людської моралі в її словах:

ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕТАПІВ
УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ М.ВОВЧКА

61

Та й плакати мені не гоже: є й нещасливіші од мене, й убогі й недужі, та живуть, а я й здужаю, дякують Господеві, і зароблюю собі й хліба шматок, і сорочку. Се мене й Господь не помилює, коли впаде хоч слізка з моїх очей за себе самую. Коли вже плакати, то за брата, що в його й жінка й дітки дрібненькі.

У групі оповідань з родинного побуту селян авторка змальовує теми кохання, розлуки, нещасливого одруження, взаємин дітей із батьками, братів із сестрами, чоловіків із дружинами, свекрух із невістками. У цих оповіданнях М.Вовчок відтворила чимало хвилюючих подій у родинно-побутових взаєминах селян, які часто випливали з соціальних причин. Надхненним словом авторка змальовує почування любови, дружби, згоди, вірности в сімейному житті. В цій групі оповідань немає мотивів кріпаччини, в них змальоване життя вільних людей, хоч іноді ідилію затемнює суворість батьківської патріархальної влади у відношенні до дочки чи сина. Цими творами письменниця хоче показати, як насправді виглядає життя і як воно повинно виглядати. Життя в родинній співзвучності, повне широти, вибачливості, позбавлене ворожнечі дало б справжнє сімейне щастя. Ця група оповідань типова сюжетами родинних конфліктів, формою розв'язки конфліктів, поведінкою героїв. Це високомистецькі варіанти на фолклорні мотиви. Письменниця зачерпнула для своїх оповідань тематику народної поезії та щедро випосажила ці оповідання художніми образами мови. На основі знання фолклору письменниця дала велике багатство оригінальних, високохудожніх зразків майстерної прози.

ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕТАПІВ
УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ М.ВОВЧКА

62

Оповідання "Чумак", "Данило Гурч", "Сон" позначаються впливом чумацьких пісень про розлуку чумака з любов'ю дівчиною. Сюжет оповідання "Чумак" виник під впливом чумацьких пісень та народних переказів про чумацтво. Герой оповідання - молодий Грицько. Його кохану Марину батько насильно віддає заміж, вона передчасно погасає у співжитті з нелюбом. Грицько тратить літа в чумакуванні. Частину оповідання заповнюють картини з життя селян у той час, коли не було ще панщини. Оповідач тужливо згадує вільне життя, хороші села:

"...і сниться широкий степ безкрай, стелється шлях, ідуть наші круторогі, риплять вози, а місяць світить..."

Подібні картини зустрічаємо в оповіданнях "Максим Гримач", "Данило Гурч", "Сон". Вони створюють різкий контраст до умов, у яких жило кріпацьке село. На фоні ідеалізованого минулого яскравіше видніє нестерпна сучасність.

В оповіданні "Данило Гурч" мати насильно розлучає дочку з любим та віддає за сердитого козака, який у злості вбиває дружину, підозрюючи її у зраді.

Подібний мотив батьківської суворости, описаний в оповіданні "Максим Гримач". Щоб вийти назустріч бажанню батька вибраної, Семен спішить відслужити час наймитування у свого хазяїна, вирушає під час бурі, гине у хвилях Дніпра. Його Катря неспроможна перенести загибелі коханого - топитьса.

Оба оповідання "Данило Гурч", "Максим Гримач" ви-

ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕТАПІВ
УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ М.ВОВЧКА

63

крені з народних пісень, але пісні в основі кожного не можна пізнати.

Оповідання "Свекруха" основане на пісенній темі про свекруху та нелюбу невістку. Козачка Орлиха через материнські ревності згання із світу дружину сина, сама гине під тином.

Оповідання "Сон" - прекрасний малюнок сільського життя сповитий серпанком поезії. Герої живуть у світі, де немає суспільних суперечностей, де все гарно, розумно, гармонійно. Сім'я Самуся живе в безжурній ідилії, в достатку.

Всі ці оповідання зображують різні події родинного життя, патріархальну владу батьків, яка часто призводить до трагізму. Батьки в добрих намірах, шукаючи дітям кращої долі, знецінюють почування дітей. Події родинних взаємин селян письменниця проводить у дусі народних традицій, підказуючи непомітно ідею родинного життя основаного на взаєморозумінні, взаємоповазі, підкреслюючи право будувати особисте життя згідно з власними бажаннями. В оповіданнях подаються зразки сильного, шляхетного почуття героїв.

Родинно-побутовий цикл оповідань оснований на народно-пісенних темах, але оригінально розроблених. Фолклорні сюжети авторка підкорила ідейним завданням оповідань.

У зображенні персонажів, побуту, природи письменниця дає індивідуальні барви і ця індивідуальність відрізняє її поетику від фолклорної. Родинно-побутові оповідання не були одно-

ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕТАПІВ
УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ М.ВОВЧКА

64

рідні за характером зображення конфліктів. У більшості цих оповідань ми бачимо сильні персонажі, поставлені в ускладнені ситуації /"Свекруха", "Максим Гримач", "Данило Гурч"/.

У цій групі оповідань виявилось в якійсь мірі романтичне забарвлення, пов'язане з реалістичною основою розповіді, зокрема тенденція показати соціальні причини побутово-родинного безладдя. Багатий Максим Гримач не хоче віддати дочки за бідного Семена, Наталя любить чумака Михайла, не хоче жити з нелюбим багатієм Данилом. Тема кохання з'ясована зовсім реалістично, як повсякденне явище життя.

В оповіданнях з кріпацькими сюжетами фолкльорність зводиться до стилістичних засобів. Ці оповідання реалістичні, взяті з безпосереднього життя, не з пісень, переказів, казок. У групі оповідань кріпацького побуту "Одарка", "Козачка", "Горпина", "Знай Ляше" /"Отець Андрій"/, "Викуп" з великим талантом відтворено справжні події кріпацького життя. Сюжетним матеріалом цих оповідань були відносини в Україні, безправ'я, сваволя панів. У цих оповіданнях М.Вовчок виявила глибоке знання психіки народу та тогочасних суспільних проблем. Трагізм кріпаччини найглибше з'ясований в оповіданнях "Козачка", "Одарка", "Горпина".

Страшну картину панщини розкриває М.Вовчок в оповіданні "Козачка". В основу оповідання покладено трагічний епі-

ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕТАПІВ
УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ М.ВОВЧКА

65

зод з життя героїні - Олеси. Олеся - вільна козачка одружується з кріпаком. Її життя проходить у важкій праці кріпацьких буднів. Її розлучують з чоловіком, відбирають у неї дітей, вона вмирає в самоті, її передсмертне звернення повне хвилюючого трагізму хворої, знищеної життям матері. Героїня показана на різних етапах важкого шляху свого понівеченого життя.

Тема кріпаччини ще більш суцільно віддзеркалена в оповіданні "Одарка". Молоденька героїня-Одарка - непорочна жертва пана-хижака, потоптана, знівечена вмирає осамітнена, далеко від батьків і родини. Вона, малюнок ніжності дитячо-дівочої душі, символ духової краси. Вона мовчки приймає всі образи, без слова докору. Кам'яне мовчання Одарки показане в образі безмежного сумування. Тихий, мовчазний протест її душі вриває передчасна смерть.

З надзвичайним хистом виводить М.Вовчок образ кріпачки Горпини - молодой, бідолашної матері, що божеволіє по смерті своєї хворої дитини. М.Вовчок по майстерному передає душевний трагізм божевільної матері. Його поглиблює контраст пейзажу - розцвілі маки.

Шляхетні селянські душі - Олеся, Одарка, Горпина стикаються з життєвим драматизмом, причиною якого є кріпаччина. Ці три оповідання з особливою силою відтворюють усе жахіття кріпацької системи.

ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕТАПІВ
УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ М. ВОВЧКА

66

Благородність селян у протиставленні до сваволі панів бачимо в оповіданнях "Викуп", "Отець Андрій".

В оповіданні "Викуп" авторка дає інший варіант розв'язки того самого питання, якому присвятила оповідання "Козачка". В оповіданні, козачка Марта, одружується з викупленим у панів Яковом Харченком, живе сімейним щастям. Марта не була сиротою, як Олеся, жила в достатку під наглядом батьків - людей вільних, розважливих, повних моральних сил. Марта зазнала щастя, бо залишилася вільною. Такий висновок із співставлення оповідань "Козачка" й "Викуп", написаних у плані антитези на ту ж саму тему.

Щасливим фіналом завершується оповідання "Отець Андрій" / "Знай Ляше"/. Оксану рятують від панської наруги друзі її судженого, викрадають із панських покоїв. Визволену Оксану на швидку вінчає з її вибраним, отець Андрій. В основі обох оповідань "Викуп" і "Отець Андрій" лежать дійсні події, що трапилися недалеко Звенигородки, і які авторка чула від очевидців. Хронологічно це найраніше написані твори.

Усі ці оповідання забарвлені рефлексом психіки українського селянства, зокрема жінок із їх м'якістю, сердечністю, ніжністю і теплотою. Вони пронизані смутком. Елегійність творять картини кріпацьких злиднів. "Народні оповідання" - це своєрідний літопис українського народного життя.

ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕТАПІВ
УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ М.ВОВЧКА

67

Марія Маркович знала народ всебічно, знала обставини його життя, вартості його духової культури й це дало їй основу для написання оповідань.

"Народні оповідання" внесли в українську літературу зразки нової прози. Письменницький жанр, в якому письменниця творить – доволі новий. З цього погляду М.Вовчок заслуговує на окреме місце в українській літературі. Вона внесла в розвиток української прози новий, свіжий струмінь, оригінальну самобутність мовних скарбів, спрямувала українську прозу на нові шляхи.

1857 і 1858 роки – це доба напруженої роботи письменниці, доба її слави, що безупинно зростала. У цьому першому етапі вершинних досягнень почалися важливі для росту молодого таланту зв'язки з чільними діячами української культури. Почалося жваве листування з Шевченком, що тривало до його смерті.

Найбільше уваги присвятив Вовчкові Куліш. Він був літературним редактором "Народних оповідань", він перший був тим, хто з захопленням зустрів писання М. Вовчка, його заходами "Оповідання" вийшли друком, Кулішеве "Слово отъ издателя" у збірці "Народних Оповідань" було привітанням і оцінкою нового, невідомого автора. Доманицький у своїй

ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕТАПІВ
УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ М.ВОВЧКА

68

статті признає значення праці Куліша:

"В рукописі скрізь пороблено поправки Куліша" ¹,
рівночасно твердить, що правлення текстів М.Вовчка не було
для Куліша якоюсь "саможертвою, як це йому здавалося" ²,
а вкладалось в рамки його повсякденної редакторської роботи.

Славний немирівський етап був, мабуть, теж заснов-
ком інших писань М.Вовчка. "Інститутка", "Ледащиця", а та-
кож творів, що остаточно були викінчені за кордоном, або
й пізніше "Гайдамаки", "Пройдисвіт" . Із немирівської доби
збереглися деякі недруковані твори: "Лихо", "Мотря", "Ворош-
ко козак".

Уже в Немирові почала М.Вовчок працю над російськи-
ми творами. Питання дуалізму літературної творчості М.Вовчка
це факт, який важко погодити із захопленням українською те-
матикою, фолкльором. Остається ствердити, що з М.Вовчком
відбувався той же процес, який спостерігаємо в інших укра-
їнських письменників тієї доби: Шевченко, Куліш, Глібів,
Білозерський – усі вони писали одночасно російською мовою.

Скромне немирівське життя не вдовольняло письменниці.
Її кликав широкий світ і вона пішла назустріч приманливим
обріям. Її зустрічали не скромні друзі Опанаса з немирівсь-

¹ В.Доманицький, М.О.Маркович-авторка "Народних
оповідань", ЛНВ, річник XI, книжка I, Київ-Львів, 1908,
стор. 66

² Там же.

ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕТАПІВ
УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ М.ВОВЧКА

69

кої гімназії, а найвизначніші українські та російські письменники.

У Петербурзі письменниця зустрінулася з тамошніми діячами: Шевченком, Кулішем, Костомаровим, Білозерським, Лазаровським та з російськими письменниками: Тургенєвим, Некрасовим, Аненковим, Плещєєвим та іншими. У Петербурзі вона була на літературних вечорах у салонах чернігівської українки В.Я.Карташевської і гр.Толстих. Чотиримісячне перебування в Петербурзі познайомило М.Маркович із радикальним гуртом журналу "Современникъ", вона зацікавилась причинами ідейного розходження лібералів і різночинців та поколінням шостидесятників. Серед петербурзьких українців, згуртованих у "Громаді", найбільше значення мав для М.Вовчка Т.Шевченко.

Питання дружби та впливу Шевченка на М.Вовчка широко розпрацьоване в усій дослідницькій літературі про письменницю. Не може бути сумніву, що вплив Шевченка на неї позначився не тільки в спорідненості тематики, поетизації персонажів із народних мас, але теж в ідейному та естетичному впливах великого поета на ранній період її творчості. Ліричний герой Шевченкових творів був дуже близький до селянських персонажів М.Вовчка.

У Петербурзі познайомилась Марія з польським поетом Е.Желіговським, була в дружніх взаєминах із В.Білозерським,

ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕТАПІВ
УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ М.ВОВЧКА

70

М.Макаровим, М.Лазаревським. На підставі зібраних матеріалів цього періоду треба думати, що його значення було в тому, що він глибше унапрявив світогляд М.Вовчка, вказав їй ширші ідейні та творчі обрії. Це особливо яскраво позначилося на дальшій її письменницькій роботі, значно поширивши її тематику. Той же період загострює у світогляді Марії боротьбу національно-культурних впливів. Вона почала цікавитися російською літературою, яка в тому часі мала певний ґрунт, доброго читача, перспективи розвитку. Тут окрему роль слід призначити І.С.Тургенєву, що став вирішальним чинником у складних душевних змаганнях письменниці. Виїзд за кордон, віддаль від ідейних носіїв української культури, близькі товариські зв'язки з блискучим творцем російських романів – все це мало вплив на психіку М.Вовчка, всмоктуючи її дедалі глибше у сферу російської культури.

Життя за кордоном, зустрічі з визначними діячами культури, літератури, політичного життя – все це не могло не залишити впливу, не могло не позначитися на літературній діяльності Марії Маркович.

За кордоном письменниця зустрінулася з О.Герценом – відомим соціалістом, який читав у перекладі Тургенєва "Народні оповідання" і був захоплений ними. Він тягнув Марію до російської літератури й переважив терези, на яких лежало стільки тургенівських впливів. Герцен хотів зробити з моло-

ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕТАПІВ
УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ М.ВОВЧКА

71

дої письменниці послідовницю своїх ідей. Перед Марією за-
яснів новий світ, світ великих людей, які по дружньому при-
йняли її та розкрили їй ворота європейських центрів: Лондону,
Дрездену, Гайдельбергу, Лозанни, Парижу, Швальбаху. Марію
зустрічають тогочасні уми нового руху, нових гасел, відомі
письменники тієї доби. Закордон дав Марії безліч вражень.

Серед багатой декорації закордону, постать Опанаса
Марковича затінюється, натомість яскравіше видніє постать
М.Вовчка. Фактичну прірву в життя Марковичів вносить син
письменника й етнографа – Вадима Пасека Олександр – моло-
дий, розумний, із засвоєним від батька знанням українського
побуту, фолкльору. Марковичка знайшлася виключно поміж впли-
вовими російськими кругами. На тлі високоінтелектуального
гайдельберзького товариства постать немирівського вчителя
видавалася анахронізмом для письменниці. Назрівав особистий
розлам, довершений перевагою російських впливів.

Ще в Немирові, а й пізніше, Опанас не заперечував
праці Марії над російськими оповіданнями й перекладами її
українських оповідань, просовував їх у російські журнали
наприклад "Русское Слово", вбачаючи в цьому джерело гроше-
вих засобів. Одначе, у принципі Опанас обороняв інтереси
української літератури. Знайомство з російськими письменни-
ками викликало бажання у Марії Маркович писати по російсь-
кому. О.Дорошкевич ось як пояснює цей процес Марії:

ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕТАПІВ
УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ М.ВОВЧКА

72

"письменницька робота українською мовою, тільки для українців, її вже не задовольняла: вона шукала ширшого терену" ^І

М.Вовчок не відійшла від української літературної праці, але цій творчості вона вже не надавала першорядної і принципіальної ваги. До неї поверталася принагідно, головну ж вагу повернула на успіхи в російській літературі та журналістиці. Культурний "дуалізм" усе негативніше позначався на українській творчості М.Вовчка. Гайдельберг був місцем ідейного звороту. Марія пірнула в блискуче гайдельберзьке товариство. В домі Пасеків, куди Марія часто заходила, збиралася російська еліта: М.Сеченов – професор фізіології, Д.Менделєєв – професор хемії, С.Єшевський – професор історії та інші. Марія жила в одному будинку з Єшевським. Це був центр російської колонії. Єшевський був одним із найближчих дорадників у літературній праці Марії. Деякий час провела Марковичка на мандруванні по Європі в товаристві Пасека. Згідно з біографічними джерелами, у вересні 60 р. Опанас, не маючи засобів до життя, повертається в Росію. Від'їзд Опанаса закриває пам'ять про все те, що творило перший етап творчости М.Вовчка: етап захоплення українським побутом, фолкльором. Марія залишилася за кордоном, де проживала дов-

^І О.Дорошкевич, Марко Вовчок – Твори, том ІУ, ДВУ, 1928 р., стор.118

ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕТАПІВ
УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ М.ВОВЧКА

73

гий період бурхливих років. Пристрасне захоплення Пасеком було сенсаційною подією, про яку голосно говорили емігранти. Після виїзду Опанаса Марія жила в Парижі, поволі ввійшла в нове коло знайомих, а разом з цим почала відходити від недавніх однодумців Тургенєва й Герцена, наближаючись до більш скрайніх поглядів тогочасних демократів.

Українську літературну діяльність письменниці за час від травня 1859 р. по вересень 1860 р. не можна хронологічно визначити, бо авторка не ставила дат під своїми творами, однак до цього етапу вчисляються: "Ледащиця", "Від себе не втечеш", "Пройдисвіт", "Два сини", "Дяк", "Три долі", "Не до пари". Важко уточнити, котрі з тих творів були закінчені до переїзду в Париж. До немирівського етапу належить повість "Інститутка" і "Ледащиця", які правдоподібно письменниця вдосконалювала в Петербурзі упродовж січня - лютого 1859 р. Мабуть усі вище згадані оповідання розпочала вона ще в Немирові.

Всі ці оповідання появилися в "Основі" 1861 р., всі увійшли до другого тому "Народних оповідань", виданих 1862 р. До цього другого тому не попала "Інститутка". Участь письменниці у журналі "Основа" мало чимале значення. Про це пишуть дослідники прози авторки:

"Найвизначнішими явищами в прозі, представлених у журналі були твори Марка Вовчка, яка тут користувалася винятковою популярністю і авторитетом"

ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕТАПІВ
УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ М.ВОВЧКА

74

"Після Шевченка Марко Вовчок справедливо вважалася одним з натхненників журналу, його гордістю і славою".¹

Найранішу згадку в листуванні про творчість М.Вовчка за кордоном знаходимо в листах І.Дорошенка:

"Досадно, что "Институтка" и "Ледащица" явятся прежде въ переводѣ. А мне бы хотѣлось видѣть ихъ въ подлиннике".²

Виходило б, що з тими творами Дорошенко знайомився в Немирові.

Цікаво відмітити, що в 1861 р. вийшла збірка російських оповідань "Новые повести и рассказы", до неї ввійшли перекладені на російську мову: "Три доли", "Институтка", Тургенєв зробив замітку про цю збірку, закидаючи їй неохайність та зіпсованість російської мови українізмами. Цей закид доводить, що українська стихія була в неї надто могутня. О.Дорошкевич ось як висловлюється про письменницьку російську творчість М.Вовчка:

"З певним надужиттям свого нормального способу мислення вона переходила на рейки російського народницького письменника".³

Літературну працю письменниця наполегливо продовжує двома мовами. Із названих творів цього другого етапу

¹ М.Д.Бернштейн, Журнал "Основа" і український літературний процес кінця 50-х 60-х років XIX ст., вид. АН УРСР, Київ 1959, стор.159.

² В.Доманицький, ЛНВ, 1908, Київ-Львів, Річник XI, кн. I том XI-I, стор.70

³ О.Дорошкеви, "Марко Вовчок", Твори, т. IУ, В-во України, 1928 р., стор.131.

ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕТАПІВ
УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ М.ВОВЧКА

75

слід вважати "Інститутку" великим творчим успіхом української прози. Вперше друком появилася "Інститутка" в російському перекладі І. Тургенєва в "Отечественных Записках" 1860 р. кн.І, стор. 1-44 з присвятою Т.Шевченкові. Це перше видання "Інститутки" в російській мові було скорочене цензурою. Повніший текст повісти опубліковано вперше в українській мові в журналі "Основа" в березні 1862 р. Т.Шевченко був захоплений "Інституткою". М.Вовчка ставив Шевченко вище Жорж Санд. ¹ Інший погляд висловив про "Інститутку" Куліш. І. Франко гостро заперечував критичні зауваги Куліша про "Інститутку" та інші оповідання, в яких Куліш не добачував самостійної творчості М. Вовчка. ²

І.С.Тургенєв хвалив "Інститутку", його чарувала свіжість повісти, він назвав її "капітальною вещью". ³

¹ М.Чалий, Жизнь и произведения Т.Шевченка, К. 1882 р. стор. 147-48.

² І. Франко, "Нове українське оповідання "М.Вовчка", Твори в 20-ти томах, т.17, К., Державне В-во Художньої Літератури, 1955 р., 409.

³ І.С.Тургенєв, "Полное собрание сочинений и писем", В-во АН СРСР, 1961, стор.273, цитовано за Н.Б.Крутікова, "Сторінки творчого життя", стор.134.

ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕТАПІВ
УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ М.ВОВЧКА

76

"Інститутка" - повість соціальна. У ній віддзеркалено найповніше, найоб'єктивніше кріпацький побут. У повісті з'ясовано непримиримі настрої, змагання кріпаків за покращання долі. Галерія персонажів багата, рельєфна, детально окреслено індивідуальні характери персонажів. Розповідь веде дівчина Устина. Тон її розповіді широкий діапазоном гостроти настроїв. Устина свідок подій і їх учасниця - вона героїня твору. Устина життєрадісна, бадьора, у неї немає перебільшеної чутливості. З незвичайною теплотою змальовано образ бабусі - селянки. Вона добра, покірна долі, як приреченому, неминучому лихові. З гідністю і чистою душею приймає зло кріпаччини. Молоде сільське покоління /Назар, Прокіп/ не хоче коритися кріпаччині, Прокіп виступає на захист своєї дружини і бабусі. Його віддають у москалі. Назар утікає, стає бурлакою. Персонажі панів змальовані багатогранно. Вони погані, жорстокі, або м'якосерді ліберали. Ре-презентують молоде та старе покоління дворян. Центральний образ - панночка. Персонаж змальований точно, переконливо. У щоденному житті виявляється її жорстокість, злоба. Немічною у своєму суспільному середовищі є постать "пана-лікаря" - чоловіка панночки. "Інститутка", незважаючи на трагічну долю її героїв, надихана вірою в духові сили народу, який сприймає кріпаччину, за словами Устини, як "лихо дочасне, не вічне". "Інститутка" - повість побудована на змалюванні

ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕТАПІВ
УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ М.ВОВЧКА

77

суспільних відносин. Це перша того типу повість в українській прозі. "Інститутка" глибоко виявляє обличчя епохи, дає індивідуалізовані постаті: панночка, її чоловік, Устина, Прокіп, Назар. В "Інститутці" М.Вовчок виходить із меж етнографічного реалізму, який дуже помітний в "Народних оповіданнях". Це повість художньо викінчена. Це, за словами Опанаса Марковича, справді "підновлена слава" Марка Вовчка.

Кріпацький мотив продовжується в оповіданні "Ледащиця". Вперше українською мовою його надруковано 1861 р. в "Основі" /кн.VII, стор.19-33/. Російською мовою появилася "Ледащиця" 1859 р. в "Русскому Слові" /кн.IX/ за перекладом авторки. В оповіданні мати і дочка добиваються волі. Спогади про колишнє вільне життя хвилюють героїнь – Чайчиху і її дочку Настю. Авторка підносить питання наслідків кріпацтва. В оповіданні відтворена кріпащина, як зло, яке не зникло з життя суспільства після його знесення, а довго залишило погані наслідки та зберігало своє грізне тавро в житті селян. Жертвою рабства стає Настя. Її образ з негативними рисами психологічно вмотивований. Настя і її мати ведуть боротьбу за персональне визволення. Настя платить за здобуту волю втратою дівочої чести. Поодинокі картини в оповіданні повні драматизму. "Ледащиця" реалістичний твір, у ньому вплив фолк-льору сходить до другорядних деталей.

Художнім варіантом на тему рекрутського лиха, яке

ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕТАПІВ
УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ М.ВОВЧКА

78

руйнувало селянську сім'ю, є одне з найкращих оповідань цього етапу "Два сини". В 1861 р. появилось в "Основі" /кн.ІУ, стор.21-27/, того ж року російською мовою в журналі "Русский Мир" /ч.68/. Солдатське горе спостерігала Марія ще в юні роки, знала його з рекрутських пісень, що їх збирав Якушкін, знала з уст народу, близько познайомилася з ними в Чернігові Немирові. Серед її записок зустрічаються циклі рекрутських пісень, у яких мотив материнського горя переважає над іншими мотивами. Пісні ці стали джерелом літературного шедевру "Два сини". Оповідання визначається лаконічністю і строгістю вислову, чіткістю малюнку, класичною викінченістю форми і змісту. У матері забирають двох синів у рекрути. Рекрутська служба вбиває сміх ясноокого, кучерявого, гомінкого Андрійка, знімає з обличчя Василька його тиху, зажурливу, допитливу задумливість. Андрійко гине десь у невідомій стороні, Василько повертається зморений і вмирає на руках матері. Оповідання глибоке співчуттям до материнського горя, пошани до природної етики матері-селянки.

Красу оповідання посилює класична лаконічність вислову. Враження, яке викликали "Два сини", передає В.М.Білозерський у листі до М.Маркович з 4.XI.1859 р. Він пише:

Из далека, как Гоголь вы, я уверен, увидите многое самое близкое, родное вам, яснее и вернее. Мне, нпр. кажется, что здесь вы не написали бы такой чудной вещи как "Два сини".

... я прочувствовал и свое детство, и юность и лю-

ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕТАПІВ
УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ М.ВОВЧКА

79

бовъ матери, и все страдания народа, и в такой степени, что при первом чтении чуть с ума не сошел от полноты ощущений. В вашей матери я видел, словно живых, — миллион матерей, которыя рыдали предо мной — не слезами, а кровью собственного сердца. А Андрійко и Василько — что это за художественные типы".¹

Поруч циклу оповідань з кріпацького побуту, у другому томі надруковано повість "Три долі" на зразок психологічної повісти та оповідання "Не до пари". В "Основі" /1862 року, Кн. I/ надруковано психологічний етюд "Від себе не втечеш". /Павло Чорнокрил/ Ці три оповідання об'єднуються спільною темою про нещасливе подружжя. "Три долі" вперше надруковано в "Основі" /1861 р. Ч. I/. В його редагуванні брав участь Т. Шевченко. Російською мовою надруковано його в "Русскому Слові" /1861 р. кн. VI/. "Три долі" повість психологічна. М. Вовчок зосереджує свою увагу на аналізі найтонших душевних поривів, розкриває внутрішні конфлікти. Описи героїв подані в дусі епічної, народної поезії, психологічні характеристики персонажів глибокі. "Три долі" — три життєві шляхи перед героїнями: Катрею — гордою, палкою, швидкою; Марусею — тихою, спокійною, задумливою; Химою — чутливою, добросердною, розсудливою. Сюжет повісти не має соціальної проблематики, він розв'язує проблеми особистого щастя. Дія розгортається на тлі селянського життя. Мотив повісти най-

¹ В. М. Білозерський, лист до Марії Марковички, цитовано за Б. Лепким: "Твори Марка Вовчка", том I, Київ — Ляйпциг, 1925 р., стор. 107.

ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕТАПІВ
УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ М.ВОВЧКА

80

правдоподібніше зачерпнутий з народної поезії, з якою Марковичка була прекрасно обізнана. Катря, Маруся й Хима люблять одного хлопця - вродливого Чайченка - всі без взаємности. Катря йде в монастир, Маруся одружившись із Чайченком іде назустріч неминучим стражданням, Хима виступає в ролі оповідачки - вона сирота, звикла коритися обставинам, пригадує своє почуття до Чайченка, вона остається самотньою. Так по-різному складається доля трьох героїнь. Повість визначається майстерною характеристикою жіночих персонажів і глибиною психологічних проблем.

До числа психологічних етюдів належить оповідання "Не до пари". Герой оповідання Семен Палій невдоволений життям, його мучить туга, охоплюють поетичні пориви, він обурюється на людську грубість. Його дружина зайнята щоденними турботами, не розуміє Семена. Життя їхнє сіре, скучне. Оповідання не дає завершеного образу Семена, його внутрішнього світу, психологічного процесу складної душі. Оповідання "Не до пари" надруковане в "Основі" /1861, кн. III/.

До групи психологічних оповідань належить теж "Від себе не втечеш" -/Павло Чорнокрил/. У цьому оповіданні М.Вовчок стосує, поруч традиційної манери оповідача, теж авторську розповідь. Це уможливило жвавіше передати зміну настроїв. Письменниця розглядає проблему вбивства людини. Авторка відчуває вбивника від людей, завдає болючі каяття,

ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕТАПІВ
УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ М.ВОВЧКА

81

уводить мотив прилюдного покаяння. Ці мотиви близькі до українських народних переказів. Докори совісти ведуть Павла в могилу. В оповіданні помітна деяка незавершеність у змальованні психологічних процесів героїв.

Ці оповідання психологічного забарвлення – намагання письменниці показати глибше внутрішній світ простолюддя.

До другого тому "Народних оповідань" увійшло оповідання "Чари", яке Куліш не помістив у першому виданні першої збірки "Народних оповідань". Оповідання взяте з етнографічного матеріалу, основане на народних переказах і фантастичних повір'ях, мовляв, людина під впливом чарування може обернутися в іншу істоту. Оповідання "Чари" вперше появились друком в альманаху П.Куліша "Хата" 1860 р. стор.25-37. В. М.Білозерський прочитавши це оповідання, писав до Марії:

"Обратите внимание на легенды других славян и на "Hausmarchen" Якова Гримма". І

Закордонний етап творчости М.Вовчка поширюється і збагачується новими шуканнями, що виявляється у таких шедеврах, як "Інститутка" та "Два сини". Поселившись в Парижі М.Маркович значно поширила коло своїх знайомих. До названих

І В.М.Білозерський, лист до М.Маркович, цитовано за Б.Лепким, "Твори Марка Вовчка", Том І, Київ-Ляйпціг, 1925 р., стор. 107.

ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕТАПІВ
УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ М.ВОВЧКА

82

уже імен треба додати родину Поліни Віардо, з якою познайомив письменницю І.С.Тургенєв і в салоні якої гуртувалися найвидатніші постаті тогочасної Франції. Тургенєв познайомив Марію з французьким видавцем Етцелем /літературне псевдо Сталь/, що редагував журнал для юнацтва "Magasin d'education et de récréation", співробітником якого був Жюль Верн, зазнайомив з Г.Флобером, Жорж Санд, Л.Толстим, який запрошував Марію до співпраці в журналі "Для народного читання". Всі ці знайомства, безперечно, були дуже корисними для письменниці.

Зупиняючись на характеристиці закордонного етапу, біографи М.Вовчка вказують на факт особистих та ідейних розходжень М.Маркович з Тургенєвим і О.Герценом, які припадають на 1862 рік. Дружні зв'язки з Добролюбовим продовжуються аж до його смерті. І.Добролюбов і Чернишевський займаються справами видань творів М.Вовчка в Петербурзі. До важливіших знайомств М.Вовчка належить згаданий уже історик Єшевський, і правник та письменник К.Кавелін. Окреме значення в житті письменниці має знайомство з революціонером М.А.Бакуніним, довкруги якого об'єднується радикально-революційний елемент емігрантів. Серед цього круга треба згадати письменницю Саліас-де-Турнемір /Сухово-Кобиліна/, яка мала близькі зв'язки з Бакуніним. З нею письменниця була в приятельських відносинах. Про зв'язки письменниці із М. Бакуніним згадує М. Драгоманів у листі до І.Франка. І Він пише, що вона виготовля-

І. О.Дорошкевич, Марко Вовчок, Твори т.IV, ДВУ, 1928 р., стор.161.

ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕТАПІВ
УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ М.ВОВЧОК

83

ла для Бакуніна й Нечаєва українською мовою революційні проклямації. Відомості ці у листах Драгоманова дуже побіжні і не розкривають цієї цікавої сторінки закордонної доби в житті М.Маркович.

У Росію не збиралася Марія повертатися з різних причин. Брак грошей, нагінка на українське культурне життя /Валуєвський указ, заборона "Основи"/, побоювання репресій та інші особисті причини - все це продовжувало перебування М.Маркович за кордоном. Коли царська влада закрила журнали /"Основа", "Современник", "Русское Слово"/, а вслід за цим настала знижка літературних гонорарів, то це мало негативний вплив на літературну діяльність письменниці.

Зв'язки із старими друзями уповажненими у видавничих справах, Мокрицьким, Білозерським рвалися. Помер Добролюбов, а Чернишевського й Писарева заарештовано. Все це спричинило матеріальні злидні письменниці. Через брак нових творів її популярність починає маліти.

Огляд найважливіших фактів паризького життя Марії Маркович у 1860 - 1867 рр. навісвітлює ґрунт, на якому вела вона творчу діяльність та шляхи, якими проходило здійснення її літературних задумів.

27 вересня 1863 р. В.Білозерський і О.Пасек з доручення письменниці підписали у Петербурзі умову з видавцем

ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕТАПІВ 84
УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ М.ВОВЧКА

Яковлевим на видання її українських і російських творів. Сюди мали увійти: "Інститутка", "Павло Чорнокрил", "Глухий городок", "Тюлева баба", "Лимерівна", "Пройдисвіт", мабуть "Дяк", "Кармелюк", "Дев'ять братів і десята сестриця Галя", "Ведмідь", "Невільничка". Ця умова документарної вартости.

З неї виявляється, що до 1864 р. майже всі твори, крім ранньої збірки, М.Вовчок хотіла видати одночасно українською і російською мовами. В умові давалося перевагу українським творам, навіть "Глухий городок" і "Тюлева баба" мали появилися в українському тексті. Одначе, ті пляни здійснились тільки частинно. 1864 р. Яковлев видав російською мовою казки без "Кармелюва", а 1865 р. видав казки українською мовою. Оповідання "Дяк" М.Вовчок не закінчила. Інші заплановані оповідання появилися в російських журналах російською мовою.

Припинення видавничих плянів з приводу репресії Олександра II, погано вплинуло на самопочуття письменниці, вона зневірилася в доцільність письменницької роботи, згодом почала розуміти зміну читацьких зацікавлень. Починається шукання нових літературних жанрів. Письменниця переходить на історичні теми, саме тоді постають її казки, як новий жанр.

У цьому часі постає цікаве оповідання "Пройдисвіт", яке Марія Маркович друкує в "Русскому Слові" 1862 р. /кн.V/. В українській мові появилася 1863 р. в галицькому журналі "Вечерниці" /ч.IO/. На підставі листів до О.Марковича можна

ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕТАПІВ
УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ М.ВОВЧКА

85

зробити висновок, що оповідання "Пройдисвіт" було написане по українському. У травні 1862 р. Марія повідомляла Опанаса Марковича, що "Пройдисвіт" написаний для "Вечерниць" у Львові.¹

Для вивчення історії української прози М.Вовчка, її мовних засобів та стилю, велике значення мають українські твори написані за кордоном в 60 рр. До них належить "Пройдисвіт". Це оповідання доказує, наскільки письменниця самостійно за кордоном володіла українською мовою. Марія знала, що "Пройдисвіт" це вартісний твір. У листі до Опанаса Марковича в травні 1862 р. вона пише:

... а от тобі завтра або позавтраму пошлю, що написала для "Вечорниць" у Львові - "Пройдисвіт" - усі кажуть, що вже краще ніби й не можна, а я се тобі переказую, бо знаю, що любиш слухати.²

В оповіданні "Пройдисвіт" авторка домагається права для найбільш вбогого прошарку селянства - наймитів. Протиставлення двох груп селянства вона здійснює сюжетом кохання заможної Марти з наймитом Максимом.

У листі до Опанаса /жовтень, 1863/ Марія повідомляє, що - на підставі умови з видавцем Яковлевим - разом з опо-

¹ О.Маркович, лист до О.Марковича, червень 1862 р., цитовано за Б.Лепким, "Твори Марка Вовчка", т.І, Київ-Ляйпціг, Українська Накладня, 1925, стор.147.

² Там же.

ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕТАПІВ
УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ М. ВОВЧКА

86

данням "Пройдисвіт" буде видрукуване у другій книжці оповідання "Дяк".

"Далі к І-му апрелю вийде друга книжка теж по українському і по московському, де піде: "Пройдисвіт" і "Лемерівна", і "Дяк". І

На жаль "Дяка" письменниця так і не закінчила. Це оповідання видруковано після її смерти, на основі чернеткових варіантів, уперше в ЛНБ 1908 р. /кн. стор.3-47/. В сюжеті оповідання авторка відійшла від безпосереднього етнографічного наслідування, задержавши тільки народно-поетичну мову. Дія розгортається на тлі священничого і частинно селянського життя; тимто "Дяк" поширює тематичний діапазон української прози. Герой оповідання – Тиміш Савлук – прототип сільської інтелігенції. Не маючи сприятливих умов для суспільної праці, Савлук змарнував життя у вічному шуканні особистого щастя. Брак вияву суспільної активності Савлука, як сільського інтелігента, обнижує його вартість, робить його непотрібним у тодішніх умовах життя українських селян.

Після надрукування "Дяка" В.Доманицький, що робив дослід на творчість М.Вовчка, писав до Лобача:

"Дяка" в "Раде" очень хвалят – вобще, с января этого года начинается новая эра в отношении украинской читающей публики к незабвенной покойнице" 2

І М.Маркович, лист до О.Марковича /без дати/ за Б. Лепким, "Твори Марка Вовчка", Т.І, Київ-Ляйпціг, Укр.Накл.1925, стор.163

2 В.Доманицький, лист до М.Лобача, цитовано за О.Долрошкевичем, "М.Вовчок -Твори" т.ІУ, стор.526

ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕТАПІВ
УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ М.ВОВЧКА

87

Згідно з умовою з Яковлевим в українській мові мали з'явитися повісті "Глухий городок" і "Тюлевая баба". Але цього видання не зреалізовано вповні, й обі названі повісті появилися українською мовою в 1903 р. за перекладом В.Доманицького в 3-му томі "Народних оповідань", видання українсько-руської видавничої спілки у Львові.

З-поміж різних прозових творів окремий цикл творять "Казки". Для казок М.Вовчок збирала матеріяли, просила Опанаса прислати все, що він знає:

Я пишу повістку "Кармелюк". Друга повістка буде "Бондарівна" чи то "Лемєрівна" може, а може "Бондарівна і Лемєрівна" – теж що до них ізбери мені, прошу тебе дуже". І

У казках пробивається вияв народної, пісенної і казкової стихії. Казки мають романтичне забарвлення, у них М.Вовчок зберігає типові особливості народно-епічної поетичної форми. Казки були впливом шукань нових жанрів.

"Лимерівна" – побудована на народній баладі про Лимерівну. Образ "Лимерівни" один із кращих в українському фолклорі. В ньому зображено долю молодої жінки в подружжі з нелюбом. М.Вовчок зберегла кольорит фолклорної романтики, поглиблюючи психологічне вмотивування дій персонажів.

Ця нова ділянка літературної творчості – тобто казкова тематика, пояснюється у М.Вовчка бажанням вести педа-

І М.Маркович, лист до О.Марковича з 1861 р. 6 жовтня, цитовано за Б.Лепким: Твори Марка Вовчка, стор.159.

ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕТАПІВ
УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ М.ВОВЧКА

88

гогічну діяльність. І тому у наслідок зацікавлення педагогічною роботою М.Вовчок пише казки для дітей. Казкові твори плануються паралельно в українському й російському текстах, однаке більшість творів оформлюється у російському тексті. Серед дитячих казок слід вирізнити такі: "Кармелюк", "Дев'ять братів і десята сестриця Галя", "Ведмідь", "Невільничка". Головний персонаж першої казки – селянський герой Устим Кармелюк – борець за права закріпощеного селянства. Постать його змальована на зразок сюжету народної пісні й легенди, додаючи в композицію оповідання нові психологічно вмотивовані епізоди. Побутове значення цього твору мінімальне, воно заховане за пісенною традицією.

Сюжет казки "Дев'ять братів і десята сестриця Галя" зображує злиденне життя наймитської сім'ї. Авторка використовує у сюжеті народні пісні про наймитську долю. У казці романтичні пригоди братів-розбійників.

У казці "Невільничка" – герой Остап покидає рідних, іде у бій, щоб звільнити рідний край від турецького ярма. Він звільняє дівчину з турецького полону. Образ дівчини – невільнички символізує поневолену Україну.

Усі три казки появилися українською мовою у виданні Яковлева 1865 р. Казки М.Вовчка цінні творчим використанням фольклорних джерел, поетизацією боротьби за свободу. Казки були призначені для молоді. Найбільш дитячий сюжет має каз-

ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕТАПІВ
УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ М.ВОВЧКА

89

ка "Ведмідь". Героїня Мелася - чудовий образ дівчинки, що врятувала від ведмеда брата Михайла. Казка "Ведмідь" з'явилася французькою мовою у виданні Етцеля п.н. "Melassia "

Це переспів авторських українських і російських варіантів.

В українських казках М.Вовчок виявилася глибоким знавцем дитячої психіки і видатним майстром захоплюючих сюжетів.

В 60 рр. посилюється зацікавлення М.Вовчка історичними темами. Наслідком студій історичних джерел /Бантиш Каменського, М.Марковича, М.Костомарова/ були спроби історичних повістей: "Сава Чалий", "Гайдамаки", "Маруся". До початку повісти "Гайдамаки" авторка повертається згодом у 900-их роках.

До перлин творчості М.Вовчка належить "Маруся". Її написала М.Вовчок по-українському, але цей текст не зберігся. 1871 р. вийшла "Маруся" російською мовою в журналі "Переводы лучших иностранных писателей". У праці О.Дорошкевича в розділі: "Твори Марка Вовчка російською мовою" під номером 50, стор.626 подано: "Маруся" -Съ малороссійскаго. . . Переводъ Марка Вовчка.

О.Засенко у праці "Марко Вовчок і зарубіжні літератури" пише:

Під час перебування у Парижі М.Вовчок написала українською мовою повість "Маруся". Через відсутність українських періодичних видань, що було наслідком жорсто-

ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕТАПІВ
УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ М.ВОВЧКА

90

ких утисків царизму, письменниця не мала де опублікувати цей твір. Український текст твору, очевидно загинув. О.Дорошкевич у додатку до рукопису своєї дисертації "Українська проза Марка Вовчка" - вмістив машинописну копію уривка, який текстуально близький до тієї казки, яку розповідає мала героїня січовику. О.Дорошкевич безспідставно зробив припущення, що це є уривок з українського тексту повісті "Маруся".¹

Щойно 1904 р. в 3-му томі творів М.Вовчка у виданні "Українсько-руської видавничої спілки" у Львові повість "Маруся" вперше була надрукована українською мовою з російського тексту у перекладі В.Доманицького.

Історичне тло "Марусі" - друга половина XVIII ст., доба руїни, часи Дорошенка. У повісті вивела письменниця молоденьку героїню дівчину Марусю, як приклад великої посвяти для ідеї любови батьківщини. У тривожні непевні часи мала Маруся допомагає січовикові дібратися до гетьмана Дорошенка з таємним дорученням. Уночі везе його у возі з сіном на хутір Книша, звідти мандрує з ним до Чигирина й до Гадяча до обох гетьманів. У повісті немає точного зображення історичних подій, лише з окремих розмов, настроїв та описів можна визначити зображену епоху. У центрі повісті стоїть постать малої Марусі. Маруся, дає картину реальної історичної дійсності. Тип української дівчинки-героїні, сповненої

¹ О.Засенко, Марко Вовчок і зарубіжні літератури, Київ, 1859, вид. АН УРСР, стор.17

ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕТАПІВ
УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ М.ВОВЧКА

91

шляхетного пориву, захопив французького видавця П.Ж.Етцеля - Сталя і він на цій сюжетній канві розбудував повість у якій мала українська героїня нагадала французам долю Ельзасу.

У листі до М.Вовчка 3.8.1875 р. П.Ж.Етцель писав:

Я цілком переробив "Марусю" на французьку мову, щоб вона таким чином могла піти до нашої публіки.

Коли б я тримався лише сліпо оригіналу, ніхто нічого з нас не розумів би. Але я зберіг усе, що в ньому чарівне... Мені дала відвагу написати цю книжку обіцянка, що її я вам зробив, а саме видрукувати її під нашими обома іменами. Я стільки ж поклав у цю книжку мого, як я залишив Вашого. Вона є справді наша спільна праця, праця нас двох...¹

Які ідейні мотиви спрямували Етцеля-Сталя до написання на основі сюжету оповідання Вовчка "Маруся" французької "Marussia" з'ясовує лист Етцеля - Сталя до І.Тургенєва 21.8.1875 р.

Чи знаєте що дало мені відвагу зробити цю працю? Я говорив цілий час собі, що наші мешканці Альзасу та Лютарингії, зможуть читаючи цю книжку, мріяти про аналогію своєї країни свого власного становища, зможуть черпати з "Марусі" любов до повстання в слушний мент.²

Етцель вніс ряд доповнень і змін у текст повісті, додав новий розділ п.н. "Україна", поширив сюжет Марусі, дещо ско-

¹ І.Борщак, Марко Вовчок та її зв'язки в Парижі, листи П.Ж. Етцеля з М.Вовчком, журнал "Україна", ч.10, Париж, 1953 р., стор.852.

² Там же, стор.853.

ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕТАПІВ
УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ М.ВОВЧКА

92

ротив, так що книжка побільшала вдвоє. У добавленому розділі Етцель описав про події після Хмельниччини, коли Україна була в вогні боротьби з сусідами та переживала важкі історичні часи. Вперше з'явилася "Маруся" в паризькій газеті "Le Temps" в числах від 15 грудня 1875 р. до 9 січня 1876 р. Вперше вийшла "Маруся" окремим виданням 1878 р. "Marussia" par P.J.Stal, D'apres une legende de Marco Wovzog. /"Маруся" П.Ж.Сталь, за легендою Марка Вовчка/. Повість "Маруся" отримала нагороду від Французької Академії, міністерство освіти прийняло її для шкільних бібліотек. Повість у перерібці П.Ж.Сталя була перекладена також на німецьку, італійську й англійську мови.

До огляду літературної діяльності за кордоном належать також "Листи з Парижа" /українською мовою три, російською п'ять/. У галицькому журналі "Мета" 1863 р.ч.7 і 10 /стор.222-224, стор. 318-320/ надруковано два листи: "Життя в Парижі", "Дівчина отруйниця".Згодом у виданні "Українсько-руської видавничої Спілки" /1904, том II,/ перевидано всі три листи. "Листи з Парижа" – це новий жанр в українській літературі. Вони дають вперше українською мовою художні репортажі, побутові нариси великоміського життя, в рамках газетного фейлетону. Написані гарною мовою – вони поширюють тематику української прози 60 рр.

ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕТАПІВ
УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ М.ВОВЧКА

93

Окреме значення має епістолярна спадщина М.Вовчка закордонного етапу. У листуванні М.Вовчка багатющий біографічний матеріал. У них виразно показані літературні зацікавлення М.Вовчка, праця в Парижі, друзі, знайомі. Українські листи М.Вовчка справді писані мовою "Народних оповідань" і вони саме заперечують безпідставні твердження деяких критиків, що М.Вовчок не знала добре української мови. У листі В.М.Білозерського до М.Вовчка з 4.XI.1859 р. читаємо:

Мы съ Костомаровим прочитали ваше письмо к Т.Гр. и наслаждались вашимъ искусством писать свободно и изящно письма по малоросс. И знаете, що мені прийшло на думку: як би то добре було, коли б ви да написали кілька листів з-за границі в "Основу"? Опишіть те, що бачите, чуєте, і думаєте. I

Крім літературної діяльності слід згадати, що 1866 р. за кордоном видала М.Маркович 8 зошитів зібраних українських пісень. У архівах М.Вовчка були великі фолклорні збірки. Питання пісень і фолклорних збірок цікаве й тому, що допомагає з'ясувати характер творчості М.Вовчка в першому етапі, а частинно і в закордонному етапі. Велика частина цих збірок по смерті М.Вовчка пропала. Знайдена частина дає можливість збагнути, яку велику ерудицію мала М.Вовчок в українській

I В.М.Білозерський – лист до М.Маркович, цитовано за Б.Лепким, Твори Марка Вовчка, т.І, Київ-Ляйпціг, 1925 р. стор. 108.

ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕТАПІВ
УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ М.ВОВЧКА

94

пісенній ділянці.

Закордонний етап у творчості М.Вовчка не був дуже сприятливим для літературної праці. Зацікавлення громадсько-політичними поглядами російських емігрантів, перевага впливів російського оточення, особисті чуттєві зв'язки, матеріальні клопоти, - усе це факти, що оформили новий світогляд письменниці, нове її обличчя, чуже та далеке для українця. Однак закордонний етап впливає на розвиток художнього хисту, поширення тематики, допитливе шукання нових шляхів та опанування реалізму як форми художнього відображення життєвих процесів і психології людини. В українських творах докінчених або писаних на чужині авторка поширює вивезену з України тематику, сперту на українській дійсності. Наприклад, у деяких творах /казки/, авторка переходить від побутового спостереження до фантазії, казкової екзотики, історичної романтики. Таке новаторство можна пояснити так, що в письменниці поволі висихали джерела реальної творчості, тому вона починає писати казки, повісті з історичними сюжетами. З цього погляду закордон приніс шкоду авторці "Народних оповідань". Помічається в цьому етапі неспівмірний крок у творенні нових типів. /Дяк/. Одночасно бачимо змагання української творчої стихії з російською, при чому в другій половині закордонного етапу українська стихія пригасає, здає свої позиції у користь російської. У першій половині

ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕТАПІВ
УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ М.ВОВЧКА

95

закордонного етапу твори плянуються паралельно в українському і російському текстах, згодом більшість уже оформлюється в російській мові, без перекладів. Приходить шукання нових шляхів, нових божків, а згодом розчарування в роботі. А обставини сприяють відходові в російський світ. В останні чотири роки за кордоном у М.Вовчка значно падає письменницька енергія. Письменниця не відгукується на нові явища суспільного життя, відстає від літературних тогочасних питань, а коли критики з меншим признанням оцінюють її твори немирівського етапу - вона перестає писати українською мовою. На кордонах Франції при від'їзді в Росію прощається українська література з Марком Вовчком. Письменницю ждуть у Росії нові впливи, нове оточення.

У 1867 р. Марія Маркович переїхала в Росію й оселилась у Петербурзі. Поворот у Петербург, смерть Марковича, вплив Д.Писарева, співпраця в журналі "Отечественные Записки" з Щедріним, Некрасовим з Писаревим - це події, які мають неабиякий вплив на літературну працю російською мовою - оригінальну і перекладів з творів Ж.Верна, В.Гюго, Е.Шатріана, Г.Андерсена.

Цікаво згадати, що по приїзді з-за кордону М.Вовчок видає свої ранні українські твори /видання Папіна, Звонарьова/, але вони успіху не мають, їх приймають, як анахронізм.

ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕТАПІВ
УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ М.ВОВЧКА

96

У тому етапі письменниця пише російською мовою нові твори /"Записки причетника", "Живая душа", "Теплое гнездышко", "В глуши"/. Проте російська белетристика не дала письменниці ні моральних ні матеріальних успіхів.

Етап перебування у Петербурзі зовсім віддалив письменницю від її надбань в українській літературі. Вона потонула в світі російської белетристики і перекладів на російську мову західних письменників. Письменниця замовкла для української літератури на довгі роки. На цьому третьому етапі Марковичка залишає не тільки усі писання українською мовою, але теж зв'язки з українцями і не шукає нових. Вона намагається жити з літературної праці в російській мові. Важко було письменниці збагнути і зрозуміти новий світоглядний рух семидесятників. Не було біля неї колишніх великих людей, що допомогли б пережити кризу її світогляду та літературної творчості. Її другий чоловік стояв інтелектуально нижче, не розумів її покликання. У кінці 70 рр. М.Маркович припиняє літературну діяльність, зриває зв'язки з журналами і виїжджає геть із Петербурга, того Петербурга, де тому двадцять років зустріла стільки блискучих надій.

Цікавою ілюстрацією до характеристики літературних зацікавлень письменниці є її бібліотека, що складається :

ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕТАПІВ
УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ М.ВОВЧКА

97

з найвизначніших творів. Це свідчить про її тонкий смак, поінформованість у літературних надбаннях Європи. У своїй бібліотеці Марковичка мала українських авторів 50, 60 рр. Шевченка, Куліша, Костомарова, літописі Величка, історичні романи Мордовцева. Вона не знала творів нових українських письменників, не знала, що писали про неї в той час у "Правді", "Зорі", "Київській Старині", не знала громадсько-політичних ідей нової української літератури, що впливала з українського культурного й політичного рухів того часу. Колишнє місце українських літературних авторитетів зайняли тепер російські класики й західні автори.

У 1878 р. Марковичка виїжджає з другим своїм чоловіком, М.Д.Лобачем-Жученком на Кавказ. Згодом проживає сім років в Україні в Канівщині, інколи побуваючи в Києві.

Етап перебування в Хохітві під Богуславом над Россю відновив у М.Вовчка зацікавлення життям селян. У цьому богуславському етапі починаються тісні її зв'язки з селянами, що тривали до самої смерті, коли вона була далеко від Богуслава і Хохітви. М.Д.Лобач у листі з 22.I.1927 згадує, що коли 1902 р. письменниця була в Києві, то на побачення з нею приїжджали знайомі селяни з Богуслава. Вона вела жваве листування з селянськими друзями з богуславського району, яких у 90 рр. переселявали в Сибір, де вони жили майже без гроше-

ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕТАПІВ
УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ М.ВОВЧКА

98

вої допомоги уряду. Селяни описували письменниці свої злидні, а вона чудовою українською мовою "Народних оповідань" відписувала їм сердечно, зворушливо, посилала їм навіть гроші. Це листування таке гарне, що можна його приймати за літературно творчий вияв.

Серед архівних паперів залишилося незакінчене оповідання з життя українських переселенців. Отже, перебування в Україні відновило в неї пригаслі селянські мотиви. Тут же плянувалось оповідання "Предприимчивый шмель" "Промітний чміль" - з життя канівської інтелігенції. Оповідання надруковано в перекладі М.Гладкого на українську мову в журналі "Життя й революція" 1927 р./кн.5/.

Богуславська доба поволі повертала увагу письменниці до української літератури. Тут же в Україні вона збирає фолклорний матеріал для своїх богуславських творів.

Перебуваючи сім років близько Києва, вона не нав'язала зв'язків із київським громадянством. Вона радо перебувала з селянами, вивчала їх життя як реаліст-етнограф, але не розуміла національно-політичної підстави настроїв. Не було біля неї нікого, хто сколихнув би в неї пригаслу стихію українства, і місцеві спостереження залишилися описані по-російському.

У 1896 - 99 рр. перевидано у Саратові твори письменниці в семи томах. Це видання не мало успіху, з уваги на

ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕТАПІВ
УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ М.ВОВЧКА

99

зовсім інакші громадсько-політичні й культурні зацікавлення читачів того часу. У висліді такої невдачі письменниця повертається до своїх українських творів з 60 рр. і починає над ними працювати.

Богуславський етап можна окреслити як етап зв'язків із селянами, етап культурництва, філантропії.

Із богуславщини переїхала Марковичка з чоловіком в Олександрівське в Старопільщину і тут теж займалася культурно-освітньою роботою серед місцевих селян, тут переживала зневіру у російську письменницьку діяльність. Наступає повернення до старих українських рукописів, а також писання нових творів. Наступає поворот на службу українській Немезиді.

У 1902 р. Марко Вовчок завітала до Києва й відвідала редакцію "Київської старини", зустрілася з українськими діячами, передала до друку оповідання "Чортова пригода". Почала листування з видавництвом "Вік", яке перевидало її твори в 1901 р. з біографією і портретом. Марія відновляє літературну діяльність, працює над завершенням старих творів, плянує нові твори українською мовою: оповідання "Їжак", повість "Чужина" / з життя переселенців до середньої Азії/. Оба твори, на жаль, не закінчено. Із давно початих творів закінчила "Чортову пригоду". Це оповідання-казка різниться від

ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕТАПІВ
УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ М.ВОВЧКА

100

попередніх її казок. Воно написане на зразок гоголівських "Вечорів на хуторі близь Диканьки". В оповіданні гостра на- смішка над "чортівщиною" темних сил. Комічна "нечиста сила" плутається біля людини, але змушена відступити перед її во- лею і розумом. І.Франко писав про це оповідання:

"Марко Вовчко являється тут гумористом, іде слідами Гоголя".

"Це справді новість - коли не найважливіша, то з пси- хологічного і літературно-історичного боку найцікаві- ша з усього, що приніс нам 1902 рік". І

Далі І.Франко пише, що цей твір

"з технічного боку зложений бездоганно, а мова його блискуча, чиста та багата, як у давнього, всім нам дорогого Марка Вовчка" ²

Сюжетно близькою є казка "Як Хапко солоду відрікся".

Бувалий хитрий дядько Володька обманює молоде чортеня. Пек- ло в казці побудоване за принципами людської соціальної іє- рархії - тут:

"... і старіш в їх, і підстарший, і попідстарші, і менші, і цяпечки, і уряди, і шпиги і десятники, - все у хрінових дітей, як у нас !"

Чорти готові на всяку підлість і злочин, заради підвищення у чинах і нагород.

У дусі пісень і казок продовжувала М.Вовчок повість "Гайдамаки", опубліковану в журналі ЛНВ 1908 р./кн.ІІ,І/.

І І.Франко, "Твори в двадцяти томах", т.І7,К.,ДВУ, 1955 р., стор.409.

² Там же.

ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕТАПІВ
УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ М.ВОВЧКА

101

Повість незакінчена, характеризує визвольний рух селян, що йдуть у гайдамаки. Розповідь веде хлопчик Матвійко, син чорноставського лісника Лавра Несвітайла. На цьому творі кінчається творчий шлях письменниці.

Характеристика творчості М.Вовчка за хронологічним принципом – завдання складне, бо життя письменниці таке мінливе й багатогранне, що воно не дається вкласти живосилом у прокрустове ложе хронологічної систематики. Це життя складене з різких контрастів, несподіваних самозаперечень і крутих поворотів. Орловська дворянка і славнозвісна українська письменниця; блискача зірка в крузі тогочасних найвидатніших письменників – і в 90 р. "забута писательница", дама знаменитих літературних салонів і невідома жителька провінції, – контрастів справді багато.

М.Вовчок – письменниця обдарована тонкою спостережливістю й пам'яттю. Її типова тема – село, її найбільший стимул – народна поезія, фолкльорне багатство. Несприємливі обставини й впливи не дали змоги далі розвивати цих питомих рис. Письменниця попала в російське оточення. Від першого джерела відійшла, друге не принесло їй успіху. Однак епілог її творчого шляху це повернення до української мови, до старих тематичних джерел. І хоч письменниця на довгий час відійшла від ідейних заповітів Шевченка, вона все ж таки не

ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕТАПІВ
УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ М.ВОВЧКА

102

запроторила прекрасного імени української письменниці.
Ауреоля Марка Вовчка блищить у скарбниці української літе-
ратури сяйвом дорогих клейнодів.

РОЗДІЛ III

ХУДОЖНЯ МАЙСТЕРНІСТЬ
УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ М.ВОВЧКА

"Найкраще в її писаннях то без сумніву її мова".^I

Тематика української прози М.Вовчка щільно поєднана з оригінальністю форми. Стил М.Вовчка зв'язаний із фолкльором. Багатуший народнописенний матеріал письменниця використала і творчо підпорядкувала мистецьким задумам своїх творів. Пов'язаність її української прози з фолкльором оснований не тільки на використанні казок, пісень, переказів та інших фолкльорних жанрів в оповіданнях М.Вовчка, написаних у плані фолкльорної романтики на родинно-побутові теми /"Свекруха", "Чумак", "Данило Гурч", "Максим Гримач", "Сон", "Чари"/, але також на широкому застосуванні мови народної поезії. В оповіданнях реалістичного типу /"Сестра", "Козачка", "Одарка", "Ледащиця", "Два сини", "Інститутка", "Горпина", "Пройдисвіт"/ та інші - фолкльорність обмежується до стилістичних засобів, самі ж сюжети взяті безпосередньо з життя, не з фолкльорних джерел.

Користуючись знанням фолкльору, письменниця вносить в українську прозу багатство народної лексики та фразеології.

I І.Франко, "Марія Маркович" /Марко Вовчок/, Посмертна згадка, стаття, за виданням, Іван Франко, твори в двадцяти томах, т.ХVII, Київ, 1955, стор.444.

ХУДОЖНЯ МАЙСТЕРНІСТЬ
УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ М.ВОВЧКА

104

Її проза впливає з могутніх джерел мовної стихії народу. Вона мелодійна, музична, глибоко лірична, рясно проплетена епітетами, порівняннями, метафорами, приказками, прислів'ями. Насиченість фразеологізмами робить її своєрідно самобутньою, кольоритною. Поруч ліризму, емоційности - мова М.Вовчка визначається ритмічністю, яка інколи виступає дуже сильно, нагадує силлябо-тонічну фоніку.¹ Ритмічність особливо властива раннім оповіданням. У ній відчувається своєрідну співучість - мовну пісенність, яка відрізняє прозу М.Вовчка від прози попередніх, тогочасних і великою мірою наступних українських прозаїків.

Музикальність, розміреність наголосів, використання народно-поетичної символіки, характерних повторів - все це у великій мірі наблизило оповідання М.Вовчка до народних пісень, казок, переказів. Усю красу народної поезії М.Вовчок пристосовує з тонким умінням у своїх творах, передає ними явища епохи, відтворює почуття і мислення своїх героїв, створює ліро-епічні поеми в прозі.²

Першим етапом у творчій роботі письменниці було вивчення і записування етнографічного матеріалу, а після цього-

¹ О.Дорошкевич, "Марко Вовчок та її українська проза", стаття у виданні, Марко Вовчок, Вибрані твори, В-во Художньої Літератури, Київ, 1946, стор.11.

² О.Білецький, "Українська проза першої половини XIX століття", стаття у збірнику, Від давнини до сучасности, том I, Київ, 1960, стор.261.

ХУДОЖНЯ МАЙСТЕРНІСТЬ
УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ М.ВОВЧКА

105

го прийшов етап літературно-мовної обробки своїх творів. Художня мова прози М.Вовчка це не копіювання етнографії, це глибоке вивчення і творче застосування найбільш досконалих засобів народної мови.

Найхарактерніша ознака стилю М.Вовчка це своєрідна манера, яку проводять у творах дійові особи - дівчина, молодиця, бабуся у більшості випадків один із героїв. Роля оповідача це не тільки розповідь, але він сам оцінює подію, яка відбувається. Чуттєве відношення оповідача до описуваних явищ, подій та осіб виявляється у великій кількості різних відступів у тексті. Манера розпові надає творам особливої суб'єктивності. Оповідач у своїх відступах висловлює співчуття героєві: "Марно пишная краса зів'яне в щоденній роботі - у неволі".../"Козачка"/; "А воно таке ще молоде, юна ще така, а в неї серце од кожного слова кипить".../"Ледащиця"/; "Скільки вона сліз вилила, Боже мій, світе мій! Станула, як віск." /"Ледащиця"/.

Інколи оповідач у відступі дає характеристику суспільним прошаркам дворян:

Бо, бач, чим їм у світі розважуватись? Як свій вік молодий скрасити! Солодко їсти, п'яно спати, хороше походити, а більше що? /"Інститутка"/

Іноді розповідь вкладає в уста безпосередніх учасників подій, переважно жінок: "Мати вмерла - я ще мале -

ХУДОЖНЯ МАЙСТЕРНІСТЬ
УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ М.ВОВЧКА

106

кою була, добре й не запам'ятаю." /"Сестра"/; "Чоловік умер, двоє діток мені покинув, - два сини." /"Два сини"/.

Характерною рисою мови оповідань є ліричність.

Створюється враження, наче сам народ устами героїв розказує про події кріпацького життя, про глибину психічних переживань героїв. У центрі розповідей стоїть селянство з його горем, радощами, ніжним серцем, глибоким почуттям. Оповідач приваблює простотою, ширістю, стислістю вислову, лаконічністю, ескізністю. Немає в його мові повчань, моралізаторства.

Початок розповіді в одних творах нагадує пісню, в інших казку: "Ох, Боже мій, Боже, що та любов зможе!" - як то в пісні співають." /"Отець Андрій"/; "Було нас у батька три дочки, - я найстарша". /"Сон"/; "Не за вас се діялось, - давно колись..." /"Максим Гримач"/; "Розкажу вам про Якова Харченка".../ "Викуп"/.

Розповідна манера М.Вовчка вносить новий струмінь у розвиток цієї форми, пронизує її кольоритом печалі, ніжним ліризмом, інколи емоційністю.

Основою лексичного та фразеологічного багатства мови М.Вовчка були компоненти народнопісенної творчості. Мова письменниці пронизана народно-поетичними зворотами, образами, тропами, фразеологією, своєрідною синтаксичною конструкцією речень. Ця могутня стихія надає мові М.Вовчка глибокої ори-

ХУДОЖНЯ МАЙСТЕРНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ М.ВОВЧКА

107

гінальності, надзвичайної чистоти, поетичності, легкості, безпосередності. Ця мова багата, ніжна, співуча.

Оригінальність мови письменниці виявляється в умінні творчого пристосування і використання багатства етнографічного матеріалу. Це вміння письменниці підкреслюють дослідники її прози:

"Марко Вовчок володіє рідкісним даром відбирати найхарактерніші і найвиразніші подробиці побуту"...¹

Широко вживані в українській прозі М.Вовчка типові для народної творчості епітети, як ось: "ч и с т е поле", "т е м н и й гай", "я с н е сонце", "зоря я с н а", "щ и р а душа", "д р і б н і сльози", "ч о р н і брови", "б і л і руки", "к р а с н і зорі", "талан н е щ а с н и й", "туга н е в с и п у щ а", "п и ш н а я краса", "літа м о л о д і ї", "верби к у ч е р я в і". Цього типу епітети авторка впроваджує не так для змалювання персонажа чи обстановки, як для передачі настрою. Епітети, як ліричні й епічні атрибути народної мови, служать авторці для з'ясування радше внутрішнього світу героїв. М.Вовчок сприймала поетичні засоби мови творчо, активно. Із широкого комплексу епітетів фольклорного походження вибирала те, що звучало чистотою, прозорістю,

¹ Н.Є.Крутікова, Сторінки творчого життя, В-во Художньої Літератури, "Дніпро", Київ, 1965, стор.75.

ХУДОЖНЯ МАЙСТЕРНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ М.ВОВЧКА

108

звучністю, граціозністю, поетичністю. Епітети посилюють образ, переносять читача з однієї сфери сприймання в іншу. Серед зображувальних засобів української прози М.Вовчка - епітети мають важливе місце.

Послуговуючись багатим арсеналом епітетів, М.Вовчок вживає їх у більшій мірі на означення психологічних характеристик героїв. Герої з простолюддя наділені рисами чесности, благородности, шляхетности, зовнішньою красою.

Ось якими епітетами з'ясовує М.Вовчок якості героїв. Дівчина в її творах: "хороша", "привітна", "ласкава", "велична", "пишна", "свіжа", "чепурна", "роботяща", "покірна", "щебетлива", "весела", "жвава", "струнка", "ставна".

Герой випосажений паралельними рисами: він "чесний", "смирний", "тихий", "роботящий", "моторний", "люб'ячий", "бравий", "хороший", "прехороший", "чорнявий", "ставний", "жвавий".

Типи селян, дівчат, хлопців, матерів, батьків - наділені духовою красою, зовнішньою приманливістю.

Епітети для з'ясування панів викривають риси жорстокости. Пан у М.Вовчка це мірило зла, нелюдськості, нікчемности, безправ'я. Він "хижий", "лихий", "сердитий", "сварливий", "гордий", "немилосердний", "розбещений", "глумливий".

На означення характеристики дії, настроїв та пейзажних малюнків зустрічається у М.Вовчка епітети дієслівно-

ХУДОЖНЯ МАЙСТЕРНІСТЬ
УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ М.ВОВЧКА

109

прислівникових сполучень: "швидко, швиденько бігли коні" /"Інститутка"/; "як-то жили ми любенько" /"Сестра"/; "як же глухо та сумно по селу" /"Козачка"/; "Коли слішить тихенько, тихенько відчиняються двері" /"Кармелюк"/; "І почали вони розмовляти потиху, по-вірну" /"Кармелюк"/; "Калиновий цвіт і бузиновий розпускався там у два рази більш і дужіш" /"Кармелюк"/.

Лексика художнього зображення у М.Вовчка багата. В складі лексичного фонду епітетів є чимало слів, якими ~~писав~~ ~~менниця~~ характеризує героїв, події; є слова епітети, що викликають зорові, слухові, рухові уявлення. Ось, наприклад: "р о ж е в и й розсвіт" /"Кармелюк"/; "я с н и й місяць" /"Кармелюк"/; "маки процвітають і б і л и м, і с и в и м, і ч е р в о н и м, квітом повно" /"Горпина"/; " І з а л е - н о й ч е р в о н о, і г о л у б о, і б і л о, й с и - н ь о й р о ж е в о коло тої хатки" /"Сестра"/; слухові уявлення: "тихенько, тихенько, потиху, глухо" /"Козачка"/; рухові уявлення: "хутко, шпарко - в один мет - не зупиняючись"... /"Кармелюк"/.

Звучання пестливих слів-епітетів нагадує народню пісню. М.Вовчок користується ними із справжньою стилістичною досконалістю, пристосовуючи їх в розповідній формі викладу, а вкладаючи в уста жіночих персонажів, надає їм глибокого емоційного забарвлення: "б р а т і к у р і д н е с е н ь к и й"

ХУДОЖНЯ МАЙСТЕРНІСТЬ
УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ М. ВОВЧКА

IIО

/"Сестра"/; "бабуся старенька - старесенька"/ "Інститутка"/; "хатка престаренька, похиленька" /"Павло Чорнокрил"/.

Пестливість епітетів багата. Вона поглиблює семантичне пристосування прикметників-епітетів і надає іменникам особливої ніжності, м'якості, своєрідної спрямованості.

Широко користується письменниця засобами порівнянь, які оригінально пристосовані в контексті оповідань образно характеризують героїв, їх вчинки. Порівняння безпосередньо запозичені з фолкльору. Лексикою народної поезики змальовує письменниця образи дівчат, парубків, їх інтимні переживання. Найніжніші та найкращі порівняння знаходить письменниця для дівчат: "дівчина, як зоря ясна", /"Сон"/; "як маківочка повненька"/"Данило Гурч"/; "мов та пташка співоча" /"Данило Гурч"/, "як ягода лугова" /"Данило Гурч"/; "як голубка сива"/"Чари"/, "прудка, як зайчик" /"Горпина"/; "як сонечко в небі"/"Козачка"/; "як сива зозулька" /"Чумак"/; "як повна рожа" /"Свекруха"/; "як роса біла" /"Горпина"/; "як та рибочка"/"Данило Гурч"/; "як повна квітка" /"Чари"/; "як ластівочка" /"Два сини"/; "як королівна" / "Максим Гримач"/; "як вишенька" /"Сестра"/; "як яблучко" /"Інститутка"/ та інші.

Образ дівчини змальований за зразками стильових порівнянь традицій фолкльорної поезики, він повний ніжності,

ХУДОЖНЯ МАЙСТЕРНІСТЬ
УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ М.ВОВЧКА

III

глибокої симпатії.

В порівняльних характеристиках для парубків письменниці вживає тех засобів образности народної мови: "сину мій, квіте мій" / "Данило Гурч" /; "козак гарний, як іскра" / "Сон" /; "парубок, як орел" / "Чумак" /; "соколе мій козаче" / "Максим Гримач" /; "мій голубе, срібро моє, золото моє" / "Кармелюк" /.

В українській прозі М.Вовчка знаходимо безліч порівнянь для означення дійових осіб. Усі ці порівняння визначаються безпосередністю запозичення з народної поезики і в більшій мірі виступають в оповіданнях із побутовим сюжетом. Типові фольклорні порівняння в прозі М.Вовчка становлять характеристичну ознаку стилістики М.Вовчка.

За допомогою порівнянь яскраво змальовані негативні персонажі дворян. Ось приклади: "панночки купці та бистрії, як сороки" / "Викуп" /; "пані вкотила, як на колесах пухла така, ніби на дріжджах зійшла" / "Викуп" /; "поглядає сюди, туди, як той ворон хижий" / "Одарка" /; "А паненята, як ті п'явочки вчеплються" / "Одарка" /, "всюди, як та ящірка по хутору звивалась" / "Інститутка" /; "дивиться так, що аж молоко кисне" / "Інститутка" /; "що ті пани ваші міські? ошпарені горобці" / "Викуп" /; "загне голову, як муштрований кінь" / "Сестра" /; "було так і їсть, як іржа залізо" / "Одарка" /; "рябий, як решето" / "Викуп" /; "здорова, як лось" / "Гайдамаки" /; "погляне, наче холодною водою зіллє" / "Козачка" /.

ХУДОЖНЯ МАЙСТЕРНІСТЬ
УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ М.ВОВЧКА

II2

У цитованих порівняннях видно іронічне ставлення до дворянського прошарку. У них віддзеркалена характеристика їх негативних прикмет.

Для характеристики селян поважного віку авторка добирає м'яких барв, з допомогою яких відтінює їх особливості: "Петро Шостозуб то був перший чоловік у громаді - старезний такий, як молоко білий" /"Козачка"/; "Матір шанував дуже. Вона його пережида; уже зробилась мала зовсім, от як жовтенький грибочок." /"Чумак"/; "Гриць уже сивий, як голуб, був, а все ходив у Крим" /"Чумак"/.

Деякі порівняння дуже чітко з'ясовують кріпацьку недолю. У них використовується здебільша народнопісенна традиція. Вони сповнені співчуття, м'якості, ніжності. Добір слів розкриває тепле ставлення письменниці до кріпаків: "зосталась, як билина в полі" /"Козачка"/; "А сльози мов перло, сипляться мені на руки, теплі - теплі." /"Одарка"/; "Горпина стоїть на хатньому порозі, біла, як хустка"/"Горпина", "А голос у самої, як струна перебита" /"Ледациця"/; "Вашу дитину мов за золоту браму зачинено" /"Одарка"/.

Чимало зустрічається порівнянь у малюнках: "Дем'янівка та в долині, мов у зеленому віночку" /"Сестра"/; "Село, як на долоні" /"Сестра"/; "Річка тече, як щире золото" /"Сестра"/; "де над ворітьми темна дрібнолиста груша, як намет"/"Три долі"/.

ХУДОЖНЯ МАЙСТЕРНІСТЬ
УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ М.ВОВЧКА

113

Для підкреслення характерних рис своїх персонажів письменниця користується не тільки метафорами, але теж рядом гіперболізуючих порівнянь, як ось: "заспівав, як у дзвін ударив" /"Інститутка"/; "Стоока наче вона була, все бачила, всюди, як та яшірка по хутору звивалась" /"Інститутка"/; "Од нього всі врозсип, як голуби од шуліки" /"Одарка"/; "Зник, як вода умила" /"Кармелюк"/; "був такий говіркий та веселий, бубонів, як міський дзвін" /"Викуп"/.

Оригінальними і дотепними порівняннями з'ясовує письменниця представників дворян: "І полковник поміж усіми, неначе той індик переяславський, походжає" /"Інститутка"/; "сама скривилась і пережилилась набік, і очі чогось заплющує, і з місця зривається, - от стемений кіт, як йому з джолки в вуса пихкають." /"Інститутка"/.

Поруч епітетів, порівнянь українська проза М.Вовчка виписана метафоричністю слова. Метафорами віддзеркалює письменниця кріпацькі умовини, явища родинного життя. Окремі слова чи словосполучення в реченні набувають багатогранности, трансформуються в своєму прямому значенні, приймають функції переносних значень-метафор, завдяки тому створюються нові метафоричні образи з яскравим художнім розкриттям явищ. Метафоризація у М.Вовчка в більшості здійснюється за допомогою фразеологічних словосполучень, наприклад: "Спитав він Одарку

ХУДОЖНЯ МАЙСТЕРНІСТЬ
УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ М. ВОВЧКА

IIІІ

- ми так і поприкипали на місці " / "Одарка" /;
"А сам аж стелю підпирас" / "Кармелюк" /; "Голова
болить і серденько кипить" / "Кармелюк" /;
"а мати схопила її, скропила сльозами"
/ "Одарка" /; "Та плаче то так, - сльоза сльозу
побивас" / "Інститутка" /; "Пісня так і підмивас
мою душу" / "Інститутка" /; "Утекла б я од його, так
ноги мене не несуть" / "Інститутка" /; "Такі
й золоту гору розімчатъ" / "Сестра" /; "Бреше,
як шовком шиє" / "Чортова пригода" /.

Метафоричністю і гіперболізмом рясніють теж ідіоми української прози М. Вовчка. Цих фразеологічних сполучень в її прозі дуже багато. Вони творять своєрідний стиль, надають мові експресії, яскравості, відтворюють національний колорит мови, глибіню художності, допомагають у типізації характерів, посилюють враження. За змістом ідіоми різноманітні. Яскраві за емоціональним забарвленням, вони переважно побутово-народного характеру. Письменниця вдало використовує ідіоми в розповідній мові героїв. Ось кілька зразків ідіоматичності прози М. Вовчка: "оком не скинув" / "Пройдисвіт" /; "око біжить" / "Горпина" /; "в око впала" / "Інститутка" /; "лупа очима" / "Інститутка" /; "під п'яти пече" / "Чумак" /; "гави ловити" / "Сестра" /; "холодом обняло" / "Два сини" /; "пилом при-

ХУДОЖНЯ МАЙСТЕРНІСТЬ
УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ М.ВОВЧКА

II 5

падаю" /"Два сини"/; "крізь землю пішов" /"Інститутка"/;
"жива у землю сходжу" /"Два сини"/; "очі то як розбігаються"
/"Кармелюк"/; "зав'язала руки" /"Інститутка"/; "своїм оком
пожерла" /"Інститутка"/; "живцем з'їжте" /"Інститутка"/;
"ухом не повів" /"Пройдисвіт"/; "пасти очима" /"Чортова при-
года"/; "гадючку закинути" /"Чортова пригода"/.

Ідіоми в прозі М.Вовчка це органічний компонент, во-
ни оживляють розповідь, поглиблюють контекст, роблять мову
письменниці переконливішою. Її ідіоми мають найвищий ступінь
семантичної конденсації, вони основані на фольклорних моти-
вах, вони глибоко відчутні в самотності стилю української
прози письменниці.

В іншому різновиді словосполучень являються в укра-
їнській прозі М.Вовчка категорії фразеологізмів. Ось деякі
приклади: фразеологізми на означення дії, явища та їх ха-
рактеристики: "тільки погляне, то наче з а с е р ц е т е-
б е р у к о ю з д а в и т ь" /"Інститутка"/; "з н и к, я к
в о д а у м и л а" /"Кармелюк"/; "д о к у ч а є а ж п е-
ч е" /"Інститутка"/; фразеологізми на означення зовнішнього
виявлення психологічного стану: "Почула стара тітка та
в д а р и л а с я о б п о л и р у к а м и: бодай же я не
діждала таке чути"! /"Козачка"/; "та що це з нею подіялось?
- думає та як засвітив, глянув, так і п р и к и п і в н а
м і с ц і !" /"Горпина"/; фразеологізми на означення зорових

ХУДОЖНЯ МАЙСТЕРНІСТЬ
УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ М. ВОВЧКА

II 6

і слухових сприймань: "Чабан їх зачув і зобачив, хоч о к о м
н е с к и н у в; у х о м н е п о в і в" / "Пройдисвіт" /;
фразеологізми на означення іронії, зневажливості: "Всього ба-
гацько, зразу й не розбереш, що добре, а що збачайте, годить-
ся у сміття викинути, аби людей дурити: а б и б а б о р я -
б о!" / "Викуп" /; фразеологізми - порівняння: "Яків мій зрадив
та, як дурень з печі - в ноги їй геп!" / "Викуп" /;
"У хуторі було тихенько, як у вусі" / "Пройди-
світ" /; "Що ти уриваєш по словечку, як попівна на
бенкеті" / "Викуп" /; "Недурно він надувсь, як
кулик на вітер" / "Пройдисвіт" /; фольклорні фра-
зеологізми добрих побажань: "Як помер наш батько, не х а й
й о м у з е м л я п е р о м, - залишив нам дев'ять пар во-
лів полових, хороших" / "Чумак" /; "Як почне - Б о ж е Т в о я
в о л я! що я й об'їла їх, і обпила" / "Сестра" /; " як добре
напишете, п о з д о р о в в а с Б о ж е, пане, то певно
нічого не скаже; хіба подякує." / "Викуп" /; "Він чоловік мій,
і добродій мій. П о з д о р о в й о г о М а т и Б о ж а":
я вільна!" / "Інститутка" /; фольклорні фразеологізми включен-
ня: "Кидалась я й до знахорів, й до лікарів - ніхто не врятує.
С м е р т і, кажуть, н е о д п е р т и...помер Павло."
/ "Сестра" /; "Така то вже доля моя! Що ж! У ч у ж е щ а с-
т я н е в к у п и т и с ь!" / "Пройдисвіт" /; фразеологізми
- прислів'я - приказки: "Як одна біда йде, то й другу за со-

ХУДОЖНЯ МАЙСТЕРНІСТЬ
УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ М. ВОВЧКА

II7

бою веде" /"Сестра"/; "Нема ніде хліба лежачого" /"Сестра"/;
 "Не питаючись броду, не суньтесь у воду" /"Козачка"/; "Як та-
 кого ходу, то лучче з мосту в воду" /"Козачка"/; "Журбою поля
 не перейдеш" /"Сестра"/; "Добра душа п'є з ковша" /"Дяк"/;
 "Аби схотів, то знайдеш на свої руки муки" /"Сестра"/;
 "Дармо ж з сухої криниці воду брать" /"Три долі"/; "На дні мо-
 лоді дні" /"Чортова пригода"/; "Кого огнем пече, тому скрізь
 вода мріється" /"Чортова пригода"/; "Нема того древа, щоб пти-
 ця сідала" /"Три долі"/; "Кому не було добра змалку не буде
 й до останку" /"Козачка"/; "Якось у світі живемо і хліб жуємо"
 /"Одарка"/; "З миру по нитці - голому сорочка" /"Викуп"/;
 "Його ж саом та по його шкурі" /"Викуп"/; "У дитини заболить
 пучка, а в матері серце" /"Козачка"/; "Найнялась, як прода-
 лась" /"Сестра"/.

У прозі М.Вовчка чимало народних приказок і при-
 слів'їв - оцього багатого мовного фонду, з якого письменниця
 черпала, вдумливо пристосовувала в контекст своєї прози,
 яскраво зображувала ними життєві явища. Вони короткі, найчас-
 тіше римовані, відповідають думкам і емоціональній спрямова-
 ності тексту. Великі запаси народної лексики, фразеології
 є важливою ознакою знання народної мови, глибокої здатності
 зберігати ці надбання, асоціювати з художнім творенням. При-
 казки, прислів'я, інші фразеологічні вислови є засобом певних

ХУДОЖНЯ МАЙСТЕРНІСТЬ
УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ М.ВОВЧКА

II8

узагальнень висловлених у формі художнього образу. Вони повні народної мудрости, іноді дотепу, визначаються ядерністю, стислістю, образністю. Більшість приказок є римованими висловами і мають особливе значення для ритміки прози. Приклади римованих приказок: "Сей світ, як маків цвіт" /"Сестра"/; "Вип'ємо по повній, бо наш вік недовгий" /"Інститутка"/; "Аби схотів, то знайдеш на свої руки муки" /"Сестра"/.

Ніжність, співучість мови М.Вовчка визначають у великій мірі емоційні, здрібнілі, пестливі слова. Пестливі слова це особлива прикмета прози М.Вовчка. У її прозі аж роїться від пестливих слів: "голуб'яточка", "пташеняточко", "кришко", "горличко", "серденько", "ластівочко", "сонечко" - це здрібнілі, пестливі назви для дівчат.

У прозі оповідань знаходимо безліч прикметникових пестливих окреслень: "малесечка", "старесенька", "чуйненька", "малесенький", "рідненький", "міцненький", "цілісінький", "малесечкий": зустрічається теж ступенювання прикметників для підкреслення їх здрібнілості: "любий", "любесенький", "любесечкий" ітд. Чимало подибується теж прислівникових здрібнених слів: "такеньки", "тихенько", "хутенько", "довгенько", "отакеньки", "веселенько", "давненько".

В арсеналі пестливих форм є окрема пестлива лексика для визначення кріпацької неволі: "горенько", "бідонька",

ХУДОЖНЯ МАЙСТЕРНІСТЬ
УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ М. ВОВЧКА

II9

"напастонька", "бідолашечка" ітд.

Дівчата характеризуються теж здрібнілою лексикою:
"устонька", "рученьки", "станочок" ітд.

М. Вовчок використала по береги пестливу лексику. Розповідна форма, введення прямої мови в уста жіночих персонажів були дуже сприйнятливими для здрібніло-пестливої лексики. Ними письменниця висловлює настрої, почуття любови, прихильності, недолі. Ось кілька зразків пристосування пестливих слів у контексті: "А д і в ч и н к а, справді, як та к в і т о ч к а, розпукується, таке славне д и т я т о ч к о - веселе й здорове, на пречудо!" /"Горпина"/; "Славна то була ж і н о ч к а, - звали Катрею і б і л я в е н ь к а собі, трошка к и р п а т е н ь к а, очиці голубоцвітові, я с н е н ь к і, а сама к р у г л е н ь к а і свіжа, як я б л у ч к о." /"Інститутка"/.

Для зображення чоловічих персонажів письменниця майже не вживає пестливих слів, значно менше їх в описах села, явищ природи, що вказує на послідовність і продуманість у вживанні фольклорних засобів.

У лексиці М. Вовчка зустрічається різноманітні архаїчні діалектизми, типові народній мові. Це здебільша застарілі діалектичні слова, однак живі в мові народу. Вони не обтяжують розповіді, не утруднюють сприймання. Діалектизми

ХУДОЖНЯ МАЙСТЕРНІСТЬ
УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ М.ВОВЧКА

120

М.Вовчка лексично і синтаксично обрмовані, їх значення розкривається за допомогою контексту. Добір діалектизмів у прозі М.Вовчка цікавий, ними письменниця глибше наголошує ознаки описуваних явищ, вони розкривають специфіку тонкого словотвору. Поодинокі слова-архаїзми звучать по-стародавньому, але це звучання доказує вміння висловлюватися глибинно, промовисто. Вживання діалектизмів обмежене. У своїй граціозній, витонченій мові письменниця не впроваджує діалектизмів, які спрощували б ніжність і чистоту звучання, вона вибирає таку діалектичну лексику, яка тонко, влучно характеризує дію, глибоко, емоційно позначає предмети, і прикмети, які не мають дослівних відповідників у літературній мові. Ось кілька прикладів: "удвоконь", "удвійзі", "вулень", "знеобачка", "яково", "віди", "тичби", "лічозір", "лягови", "полегкості", "нежурбливий", "притичина", "похиріла", "привілля", "такечки", "горенить", "хупаво", "весінь", "помісь" ітд.

Всі ці слова, не вживані у літературній мові, письменниця вживає. Вони зрозумілі або з контексту, або своєю спорідненістю з загально вживаними словами. Приклади діалектизмів у контексті: "Таке в мене серце х и б к е" /"Сестра"/; "Якось горювали вкупі, коли з н е о б а ч к а лихо наринувлось" /"Козачка"/; "Та знов ю г н е з хати" /"Два сини"/. Приклади діалектизмів у ширшому контексті:

ХУДОЖНЯ МАЙСТЕРНІСТЬ
УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ М.ВОВЧКА

121

- Катре! - говорю їй стиха, - чи не побачимо
ми там Чайченка? - Не знаю. - Сама одвернулася.
- А в ж а д і б к у його побачити? Не чує.
- Катре? А хочеш, - кажу, - побачити ?

/ "Три долі" /;

Пригорнула Олеся с и н я т к о до серця,
облили її дрібніі сльози.
- Сину мій! дитя моє кохане!

/ "Козачка" /.

Діалектні форми "жадібка", "синятко" розкриті контекстом.

Враз із іншими засобами народної мови слова ці становлять важливий, цікавий матеріал, на який спиралася письменниця в творенні багатой розповідної мови, що звучала щирістю, безпосередністю, простотою, любов'ю до простолюддя.

Архаїзмів у творчості М.Вовчка не багато, вони вживаються поруч із загальновживаними словами в прозі: "оболоки", "вісень", "ізмічати", поруч - хмари, осінь, помічати. Дієслівні архаїчні форми "полизала єси", "зв'язала єси" / "Інститутка" / поглиблюють значення контексту. Ясніше видно це в прикладах: "Нічого не робиш, ледащо ! Дурно хліб мій ї с и " / "Інститутка" /; "Прокопе! - кажу я, - що оце з нами буде ! - Устино серце ! зв'язала є с и мені руки" / "Інститутка" /; "Слава Господеві! р е ч е." / "Сестра" /. Поруч згаданих архаїзмів зустрічається теж такі, як: "перво", "глас", "велико", "древо", "найперво". М.Вовчок вживає архаїчних прийменників: -к, -об, -при. Приклади: "Час за час, а к ве-

ХУДОЖНЯ МАЙСТЕРНІСТЬ
УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ М.ВОВЧКА

122

чору ближче" /"Три долі"/; " та й те добре, коли є об кім
поплакати" /"Три долі"/; "Сиротою зросла я, при чужині"
/"Інститутка"/; Об Різдві їх заручили" /"Інститутка"/.

Того роду лексичний фонд разом із поетичними засо-
бами народної словесности та синтаксичними конструкціями
становлять важливий матеріал у творенні прози М.Вовчка.

Із цитованих прикладів різних засобів лексичного
багатства бачимо, що письменниця застосовувала фолклорні
засоби не тільки для зовнішніх рис персонажів і їх характерів,
але теж вживала їх для підкреслення типових прикмет поведінки
персонажів, і настрою.

Конкретні предмети в лексиці М.Вовчка мають небага-
то слів. Речі хатнього вжитку, знаряддя, одяг окреслені
скромно, коротко. Наприклад: "Олеся стоїть у старій свитині,
стоїть сама одна". /"Козачка"/; "Вона бачила, що сорочка
й шаравари в нього приношені, з латками, що червоний пояс
вицвів, прибілів". /"Пройдисвіт"/

Глумливість та обурення на панів передає М.Вовчок,
добираючи яскравих мовних засобів:

"....вбиралася у цвітні атласи. Пика така
що й решетом не накрити, а на голові дрібушечки
та кучері..."
/"Гайдамаки"/;

ХУДОЖНЯ МАЙСТЕРНІСТЬ
УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ М. ВОВЧКА

123

"Іде було по селу хмурий, сердитий та поглядає
туди й сюди, як той ворон хижий."

/"Одарка"/;

Стоока наче вона була, все бачила, всюди,
як та ящірка, по хутору звивалась, і Бог її знає,
що в їй таке було: тільки погляне, то наче за серце
тебе рукою здавить.

/"Інститутка"/;

Пані, така, що й одпочити не дасть: роби
та й роби ! Де вони на роботі, й вона туди вийде,
і столичок за нею винесуть ! сяде та все картами
розкидає: се вже у неї перша була забавка. Сидить,
тільки очима поводить та вигукує: робіть діло! робіть,
не лінуйтеся.

/"Інститутка"/.

Спосіб малювання селян має особливу м'якість,
ніжність і у якійсь мірі схожіть опису: "Грицько був парубок
високий, чорнявий, кароокий, парубок, як орел. /"Чумак"/;
"Мій жених був хороший такий, Господи! Чорнявий, ставний..."
/"Сестра"/; "А в мого брата була дівчина, Боже мій милий,
яка дівчина! Вона було ввесь двір веселить собою, як зорею."
/"Одарка"/; "Піднялась висока дівчина, статна, хороша: коса
їй аж до пояса: і така ласкава, привітлива, чепурна!"
/"Отець Андрій"/; "Стояла дівчина - хороша, як зоря ясна;
руса коса нижче пояса..." /"Чумак"/;

Білолиця, гарна й весела, а прудка, як зайчик:
і в хаті й на дворі в'ється, порядкує, господарює,
і співає, і сміється, аж геть чути їй голосок
дзвенячий.

/"Горпина"/;

А дівчина в неї була хороша, як квітка. І така
вона була якась палка, чующа... Вже було як зажуриться
чим, то аж занедужає: як же весела - що то за жарти,
що в неї за пісні, за вигадки!...

ХУДОЖНЯ МАЙСТЕРНІСТЬ
УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ М. ВОВЧКА

124

Шамка, легка, станом струнка, волоссям чорнява,
а що вже очі! там були такі, що й без мови говорять.
/"Ледащиця"/.

Серед галерії персонажів прегарний образ бабусі:

Усі люди пов'яли, змарніли: тільки бабуся
велична як і була. Як не лас як не кричить на неї пані,
- бабуся не лякається, не метушиться; іде тихо, гово-
рить спокійно, дивиться ясно своїми очима ясними."
/"Інститутка"/.

Обстановка селянської хати теж подається з явною
прихильністю й теплотою:

А в хаті мило та любо глянуть: лавки й столи
липові, образи киянські, хороше мальовані, позапи-
нані рушниками вишиваними, і на рушниках квіти,
і кругом квіти та зілля пахучі.

/"Сон"/;

Одсвічують весело білі стіни і божничок,
вишиваним рушником навішений, квітами сухими й зіллям
уквітчаний. З полиці миси, миски й мисочки, і зелені,
й червоні, і жовті, наче каміння дороге, викрашаються.
Усе таке веселе в тій хаті було, прибране, осяюче:
і кужіль м'якого льону на жердці, і чорний кожух на
кілку, і плетена колиска з дитиною.

/"Інститутка"/.

Ескізно, стисло, лаконічно віддзеркалює письмен-
ниця малюнки панських дворів:

Кликнули нас до покоїв. Увійшли. Аж в очах нам
замиготіло: і зеленіє, і червоніє, і біліє, і синіє..
чого там нема! Може доводилось зазирнуть у жидів-
ську крамницю? всього багацько: зразу й не розбереш
що добре, а що, вибачайте, годиться в сміття викину-
ти, аби людей дурити,...."

/"Викуп"/;

Було пані кам'яних пяцьок понаставляє, чарочок,
мисочок з зеленого, з червоного скла. Був у неї і со-
бака з міді кований, і зайчик череп'яний мережані

ХУДОЖНЯ МАЙСТЕРНІСТЬ
УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ М.ВОВЧКА

125

ушка. Все те ні до чого, а вкупі воно блищить і на очі повертається, і рябіє - аж б'є . /"Ледащиця"/.

Оповідач у творах М.Вовчка не береться докладно змальовувати обстановки селянської хати чи панського двору, подає їх коротко, ляпідарно. Ляпідарність, простота та виразність образу це найхарактерніші художні особливості української прози письменниці.

Всю систему художніх образів, композиційну будову, багатство мовного оформлення використовує М.Вовчок для реального відтворення тогочасного життя.

Образи панів, чиновників показують їх жорстокість, байдужність до чужого горя, до недолі селян, егоїзм у життєвих спрямуваннях, що обмежувались до забави, марнотравности, розгульности, нікчемности.

Селянські персонажі наділені чеснотою, красою, благородністю, людяністю, моральними вартостями. У характеристиці народних персонажів найвідчутніші традиційні засоби народної поетики.

У прозі М.Вовчка подибуються пісні, або згадується про те, як пісня супроводжає життя народу. Героїню оповідання "Інститутка" Устину розважає дитяча пісня "Зійди, зійди сонечко". Ніжне кохання Устини виспівується у пісні "Ой, місяцю, місяченьку". Герой оповідання "Чумак" Гриць проводить

ХУДОЖНЯ МАЙСТЕРНІСТЬ
УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ М.ВОВЧКА

126

своє чумакування з піснею "Та доле ж моя, доле!", з піснею про "Нечая". В оповіданні "Сон" дівчата на погулянні піснею "Ой, чумаче, чумаче" зустрічають на широкому шляху молодих чумаків, що повертались з Криму. В тому ж оповіданні піснею "Сіяла зіронька, сіяла" оспівують дівчата кохання дівчини Домахи. В оповіданні "Три долі" герой Чайченко піснею жаліється на зрадливе кохання. У композиції казки "Кармелюк" пісні відіграють важливу роль. На початку оповідання згадується колискова, згодом дівчата співають веснянку, мельникова дочка співом розважає себе при праці, далі в тканину твору вплетені журливі пісні Кармелюка "Ой, ідуть дні за днями", "Кажуть люди що-м щасливий". Про змагання Кармелюка за краще життя народу співає пісню Кармелюкова дочка. У казці "Ведмідь" дід співає про козацьку бувальщину. Пісні вплетені у зміст оповідань створюють своєрідний настрій.

У М.Вовчка зустрічається майстерні малюнки - пейзажі. Пейзажі у письменниці визначаються багатством яскравих фарб, вони мальовані з допомогою синонімічних висловів, емоційних епітетів і порівнянь.

Інколи пейзаж співзвучний настроям героїв і їх психологічному станові. Наприклад: тривожний стан героїні Катрі з оповідання "Максим Гримач" подається на такому фоні:

"Якось сидить вона під вербою, а ніч
зоршлива та тиха; тільки соловейко свище та гуде

ХУДОЖНЯ МАЙСТЕРНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ М. ВОВЧКА

127

Дніпро."

Психологічний стан героїні оповідання "Сестра" передається описом літнього вечора з персоніфікованим зображенням природи, з надзвичайною грою фарб:

А сонечко заходить. Річка тече, як щире золото, між зеленими берегами; кучеряві верби купують у воді віти; цвітуть-процвітають маки городні і високоверхі коноплі зеленіють; де, коло білої хатки, червоніє рясне вишення чи високий кущ калини стріху підпирає, закриваючи всю білу стіну; а хатина ж у розквітлому городі, як у віночку ховається. І зелено й червоно, і голубо, й біло, й синьо, й рожево коло тої хатки... Тихо й тепло, і скрізь червоно, і на небі, і на згір'ях, і на воді. Господи!

Малюнок виявляє душевний спокій героїні, яка після довгих страждань знайшла пристановище.

Подібний принцип паралелізму - співзвучности М. Вовчок використовує як засіб змалювання портрету:

"Якраз під старою вишнею, що здається найрясніше цвіла, стояла дівчина, хороша, як зоря ясна: руса коса нижче пояса."

/"Чумак"/.

У казці "Кармелюк" показана чарівна краса України. Села у вишневих садах, співи солов'їні, пахощі, пишне весняне вбрання цілої природи. У цьому пейзажі змальовується чарівну українську природу. Вона гармонізує з духовою і фізичною красою головного героя, створюючи оцим паралелізмом відповідний настрій.

Функція коротких пейзажних малюнків в оповіданнях "Одарка" і "Горпина" це підсилення трагічності стану героїнь.

ХУДОЖНЯ МАЙСТЕРНІСТЬ
УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ М. ВОВЧКА

128

Одарка втілення духової краси. Її смерть зустрічає краса соняшного ранку. З красою праведної душі зливається краса ранніх променів сонця. Іноді пейзаж є фоном різкого контрасту. З картиною розкішної природи контрастує важке людське горе. В оповіданні "Горпина" у маковому барвистому суцвітті сидить молода божевільна мати, всміхається, як дитина, а кругом неї "маки процвітають і білим, і сивим, і червоним квітом повно."

Інколи пейзаж у письменниці зображується коротко, згущено:

"Вже й ніч землю обіймає; зійшов місяць
і вдарив ясним промінням по білих хатах."
/ "Козачка"/;

"навкруги тиша; скрізь ясно; з поля вітерець
віє; з гаїв холодок дише; десь-то вода гучить;
а високо над усім грає-сіяє вишне промінясте сонечко."
/ "Інститутка"/.

Інколи подаються більш детальні картини української природи в повному багатстві барв, та звуків:

...цілісінький гай співа, щебече, цвігоче,
й випвіркує, грухає, сокаче, тручить і квилить.
Засинилось озеро, гурчить вода по ярах, струменем
лється у узгорок, шумує по тінинках, гуде
просмиками, дзвонить рівчаками.
/ "Гайдамаки"/.

Мова пейзажних описів свідчить про художню гармонію слова, пензля, звуку. У пейзажах м'який ліризм, клясична лаконічність, світлотіні, барви природи.

Особливо цікавою прикметою М. Вовчка є наближення її прози до віршованої мови. Ритмомелодика української прози

ХУДОЖНЯ МАЙСТЕРНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ М.ВОВЧКА

129

письменниці поєднує в собі елементи розповіді з багатством інтонацій та мотивами народних пісень. М.Вовчок використовує у своїй прозі риму, ритм, мелодійність усної народної творчості, створює ритмічну прозу, якою написані майже всі її українські твори. Прикладами ритмічності вщерть просипана проза письменниці.

Ритмічність прозової мови створює письменниця різними засобами. У прозі М.Вовчка багато римованих речень, висловів, узятих із мови народу, або побудованих за її зразками:

"Труночок там такий, що тільки ковтай, та бровами підкидай!"
/"Як Хапко солоду відрікся"/; "Не пусто було в оборі, весело на дворі" /"Пройдисвіт"/; "Боже, Боже! що та жінка може!"
/"Чортова пригода"/; "Та доле ж моя доле: да чом ти не така, як доля чужая" /"Чумак"/.

У М.Вовчка велика кількість римованих прислів'їв і приказок. Вони влучно поєднуються з мовою оповідання, підкреслюють її ритмічність. Часто римована мова оповідача будується на висловах узятих із усної народної пісні: "Мав він і хату білу і жінку милу" /"Дев'ять братів і десята сестриця Галя"/; "сидять близенько, говорять вірненько" /"Пройдисвіт"/

Найбільш вживаним засобом ритму є повторення окремих слів у реченні з відповідною симетрією у їх розташуванні, або повторення членів речення чи фразових сполук. Ось приклади повторення слів: "І щороку все б а г а т і л и вони, все

ХУДОЖНЯ МАЙСТЕРНІСТЬ
УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ М.ВОВЧКА

130

б а г а т і л и." /"Лимерівна"/; "З а с м у т и в с я с т а -
рий Шостозуб, дуже з а с м у т и в с я" /"Козачка"/; "Як по-
ч а л а, як п о ч а л а ..." /"Сестра"/; "Та п і д о ж д и
лишень, п і д о ж д и" ! /"Козачка"/.

Повтори окремих слів ужиті як засоби поглиблення,
посилення зображуваних ситуацій. Вони збагачують художність
мови, вводять читача у світ героїв, роблять більш зрозуміли-
ми переживання.

Складнішу мелодію ритму утворюють симетрично роз-
ташовані члени речення - підмети або присудки: "Робота д о -
ж и д а є : треба ж и т и, треба діло р о б и т и, треба
т е р п і т и горенько!" /"Два сини"/; "З а ц в і т е пер-
ша вишня у твоєму садочку, з а к у є сива зозуля - я п р и -
л и н у не наймитом, вільним козаком" /"Максим Гримач"/.

Особливу мелодію творять ритмічно побудовані фразо-
ві вислови , які сполучують повторювані окремі слова і окремі
структуральні одиниці:

І довго стояв тут козак, на воду дивився, та
думав, та слухав, та в с е л ю б и в. І гнівався
і вбивався і в с е л ю б и в. І ображався, і жалів,
і в с е л ю б и в. /"Лимерівна"/;

Ніхто вже не чув, що вони д о ж и д а ю т ь Кар-
меля, та вони д о ж и д а л и його. Д о ж и д а л и
щодня, кожної ночі, кожної години. Д о ж и д а л и
удосвіта, і ранком, і вдень, і ввечері, й опівночі -
од зоряниці до зоряниці, від ночі до ночі - у с е
д о ж и д а л и. /"Кармелюк"/.

ХУДОЖНЯ МАЙСТЕРНІСТЬ
УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ М.ВОВЧКА

ІЗІ

Іноді авторка використовує цікаву форму анафори з переставленням слів: "Так - то жу р и м о с ь та пла - ч е м о, пла ч е м о та жу р и м о с ь..." /"Одарка"/.

У прозі М.Вовчка багато ритмічно побудованих повторень, що відзначаються ступневістю в наростанні дії:

П е р е б у в день Кармель з своїми думками,
ва ж к о й соло д к о; п е р е б у в другий
день - ще ва ж ч е, ще соло д ш е; п е р е б у в
третій день - з о в с і м в ж е не с и л а.
/"Кармелюк"/.

У ритміці мови М.Вовчка чималу роль відіграють так звані тавтологічні сполуки - однокореневі слова різних граматичних категорій, у яких повтори служать засобом емоціонального наголошення чогось: "рано-пораненько"; "темна-темниця"; "потомлений потомою"; "зацвів цвітом"; "думали думки"; "сподівалися сподіванками."

Застосування таких народних форм має важливе значення для звучання тексту. Найчастіше в тавтологічних сполуках є вживання слів з тим самим коренем - дієслова з іменником, з прикметником або іншими частинами мови: " з и м а з и м с ь к а п е р е з и м у в а с ь" /"Павло Чорнокрил"/; "Душою ж и в о ю вона тільки ж и в а була" /"Павло Чорнокрил"/; "При тім шляху р о з б і й н и к и р о з б и в а ю т ь" /"Дев'ять братів і десята сестриця Галя"/; "Травиця усюди з е л е н о з е л е н і є" /"Пройдисвіт"/; " Ми й с л і д к о м за нею с л і д к у в а л и" /"Ледащиця"/ітд.

ХУДОЖНЯ МАЙСТЕРНІСТЬ
УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ М. ВОВЧКА

132

Окрему групу тавтологічних висловів становлять сполучення однокореневих слів з додаванням префіксів і суфіксів. Ця форма вносить кольорит народности: "довго-довгенько", "гарно-прегарно", "мова й розмова", "живете поживаєте" тощо.

Велике значення для емоціонального підсилення і ритміки прози М. Вовчка мають синоніми і їх багате тавтологічне повторення близьке семантичним відношенням. Синонімічні сполуки виявляють письменницьку майстерність: "Г у к а й Галя, г у к а й голосніш! П р и к л и к а й! З о в и !" /"Дев'ять братів і десята сестриця Галя"/; "Ще в сповиточку з а г р и м а ю т ь тебе, змалечку з а с т у к а ю т ь, не р о з і в' є ш с я, дорогий мій квіте, і з в' я н е ш у зеленочку " /"Козачка"/; "гай с п і в а, щ е б е ч е, ц в і г о ч е й в и ц в і р к у є " /"Гайдамаки"/; "люди п о в' я л и, з м а р н і л и " /"Інститутка"/.

Настрої персонажів висловлює письменниця багатим добором синонімів, наприклад: "сумний, задуманий, мовчазний" /"Дев'ять братів і десята сестриця Галя"/; "жалкий, болізний" /"Горпина"/.

Усі ці засоби ритмічності римованих висловів, прислів'їв, повторів, синонімів - переплітаються, надають прозі мелодійности, підвищують її красу, наближують до поезії.

ХУДОЖНЯ МАЙСТЕРНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ М.ВОВЧКА

133

Про ритмічність прози цікаво говорить О.Дорошкевич:

...вона призводить до своєрідної співучості, мовної пісенності, вона виділяє прозу Марка Вовчка з прози попередніх, сучасних її і великою мірою наступних українських прозаїків.¹

З лексично-граматичного боку проза М.Вовчка віддзеркалює багатство форм типових мові та фолкльорові .

Дуже поширеним явищем у М.Вовчка є система слово-складання при допомозі суфіксації і префіксації.

У прозі М.Вовчка зустрічаємо ряд слів без суфіксації і вони в порівнянні із словами суфіксованими мають своєрідний стилістичний відтінок. Відсутність суфікса сприймається як засіб конденсації слова, яка посилює виразність слів і підкреслює їх художню функцію: "Було тільки сонця краєчок засвітить, вже й б р я к, і д з в я к по селі, р у х, с т у к - живий люд". /"Козачка"/.

Стилістичною виразністю, емоціональним забарвленням відзначаються слова з різною суфіксацією. Суфіксація у М.Вовчка багата. Вона характерна для народної мови, створює колорит ліричності. Приклади: "Скажи, Мотре, наша с е с т р о н ь к о, г а л о н ь к о ! /"Сон"/; "Дочко, дочко мала! Р у ч е н ь к и м о ї х о л о д н і с і н ь к і !

¹ О.Дорошкевич, "Марко Вовчок та її українська проза", стаття у виданні, Марко Вовчок, Вибрані твори, Київ, 1946, стор. II.

ХУДОЖНЯ МАЙСТЕРНІСТЬ
УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ М. ВОВЧКА

134

Л и ч е н ь к о моє прив'яле! - сама бере її за р у ч е ч-
к и, цілує, у г о л і в к у цілує." /"Ледащиця"/;

А як брати самі ходять часом гулять та забаряться
та повернуться додому пізно, усім Галя р а д е н ь к а
страх, а до першого, до меншого кинеться і ввіп'ється,
як п' я в о ч к а, у с т о н ь к а м и і обів'ється,
наче х м е л и н о н ь к а, р у ч е ч к а м и.

/"Дев'ять братів і десята сестриця Галя"/

Дуже багато в прозі М.Вовчка пестливих слів при-
слівникових форм із суфіксом -енько, який позначає вищий
ступінь даного слова, як ось: "До мене було ч а с т е н ь к о
прибіжить - щебече, розпитує..." /"Чумак"/; "Увійшли у панський
двір; сонечко підбилося в и с о ч е н ь к о, питаємось -
сплять." /"Викуп"/; "Самій тобі в е с е л е н ь к о, а вдвох
із любим чоловіком іще веселіше буде." /"Козачка"/; "Зирк!
а віз його д а л е ч е н ь к о - воли завернули убік і па-
суться." /"Кармелюк"/.

Суфіксація прислівникових і прикметникових форм на
-ісіньк визначає найвищу міру, вичерпність даного слова:

"...кожного я знаю, мене кожне знає: там мені
і стежечки з н а к о м і с і н ь к і, хати усі
в і д о м і с і н ь к і,..." /"Павло Чорнокрил"/;

"Р а н і с і н ь к о- р а н і с і н ь к о піднялась." /"Сес-
стра"/; "З Чайченком Пилипиha поводитася звичайненько, тільки
як з ч у ж і с і н ь к и м чоловіком." /"Три долі"/.

Чимало у М.Вовчка прикладів пестливої суфіксації

ХУДОЖНЯ МАЙСТЕРНІСТЬ
УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ М. ВОВЧКА

135

складеної парами в якій другий член пари суфіксується. Цією суфіксацією підкреслюється найвищий ступінь емоціонального висловлювання. Приклади: "І так с а м а - с а м і с і н ь к а із своїми думками, як у світі жити". /"Інститутка"/;
 "Ш в и д к о - ш в и д е н ь к о бігли коні, - тільки в очах усе теє промиготіло". /"Інститутка"/; "Була се в його при йому добра дитина й мила, та йому ч у ж а - ч у ж і - с і н ь к а " /"Павло Чорнокрил"/.

Емоціональний стилістичний кольорит створює суфіксація активних дієприкметникових форм на -чий, -щий, здебільша із значенням прикметника: "Такий він був л ю б' я - ч и й до мене" /"Сестра"/; "Осталась в Олесиній хаті тільки стара тітка п л а ч у щ а " /"Козачка"/; "І голосочок був у неї - наче струмочок б і ж а ч и й" /"Ледащиця"/;
 " Опівдня сонячний промінь гарячий перекине через хату ясну стягу т р е п е ч у щ у"... /"Інститутка"/.

Префіксація у М.Вовчка має багато запозичень з народної мови; її стилістичною властивістю є поглиблення народного кольориту.

Префікс -ви вносить відтінок експресивності, залежно від значення префіксованого слова, здебільша визначає закінчення дії: "В и г о в о р и л а с ь, устала." /"Викуп"/;
 "Далі зубожів мій брат: то хліб не вродив, то худоба в и - г и н у л а " /"Сестра"/.

ХУДОЖНЯ МАЙСТЕРНІСТЬ
УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ М.ВОВЧКА

136

Дуже поширений у дієсловах префікс -по: він означає поширеність дії: "Вони п о п р о с т я г а л и рученята - цілуйте! /"Одарка"/; "...ми так і п о п р и к и п а л и на місці" /"Одарка"/.

Префікс -попо характеризує довготривалість, довго-повторність дії: "Так-то вже я п о п о п л а к а л а на старості літ." /"Одарка"/; "А що п о п о м у ч и л а с ь вона, що сліз повиливала над ними..." /"Козачка"/; " А стара тії листи щодня вичитує, - і поплаче над ними, і п о п о - с м і є т ь с я " /"Інститутка"/.

Часто вживаний у М.Вовчка префікс -роз у стилістичному оформленні посилює експресивну виразність мови: " Коли тут лихо мені важке! - р о з н е д у ж а в с я Павло мій." /"Сестра"/; "Сонечко грало, мов р о з с и п а л о с я по землі золотим промінням" /"Одарка"/.

Префікс -пре, вжитий у прикметнику, посилює стилістичні властивості розповідної мови, зокрема вживання префіксованих форм у двох однакових прикметниках, з яких префіксується другий: "Хати все нові, коло кожної красний - п р е к р а с н и й вишник" /"Чума"/.

Префікс -при має у М.Вовчка ширше, ніж у літературній мові, значення: "Ранок такий-то тихий та ясний п р и д а в с я " /"Одарка"/; "...так вона до його п р и - к и н у л а с ь, так п р и с е р б и л а с ь, що й світ

ХУДОЖНЯ МАЙСТЕРНІСТЬ
УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ М.ВОВЧКА

137

йому весь зав'язала." / "Три долі" /; "...очима б випитав, якби
п р и м і г, -" / "Кармелюк" /.

Дуже цікаве вживання у дієсловах -і перед пре-
фіксом -з або -с, залежно від ритму вислову: "і з в'я не ш
у зеленочку" / "Козачка" /: "мак і з б и р а є" / "Горпина" /;
" і з д р и г а л и с я на сей клич" / "Кармелюк" /; "козак
і с п и в водички" / "Дев'ять братів і десята сестриця Галя" /.

Трапляється в прозі М.Вовчка перед дієслівним -по
приставне -с: "спочути", "спогадати", "спостигнути", "спо-
діяти".

Багатство префіксації це типове стилістичне явище
у прозі письменниці.

Часто зустрічається у М.Вовчка форма подвоєння
слів, як засіб посилення виразності. У подвоєнні виступають
слова з деякими відмінностями морфологічної будови: " Ранок
був я с н и й - н а й я с н и й і т е п л и й - н а й -
т е п л и й " / "Кармелюк" /; " Від хуторця один шлях в и в -
с я - у в и в а в с я..." / "Пройдисвіт" /.

Слід зауважити, що норми літературної мови не ви-
знають такого ступенювання прикметників, наказують творити
найвищий ступінь від другого ступеня. У М.Вовчка в цитовано-
му вище прикладі авторка творить третій ступінь з першого.

Частіше подвоюється слово в одній і тій же формі:

ХУДОЖНЯ МАЙСТЕРНІСТЬ
УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ М.ВОВЧКА

138

"Парубки погомоніли-погомоніли та й розійшлись" /"Козачка"/; "а дівчина, затулившись руками, ридас-ридає, аж задихається". /"Ледащиця"/; "Красна-красна вся одежина" /"Пройдисвіт"/.

На означення великої кількості предметів вживає М.Вовчок повторення форми родового відмінка: "Об Різдві їх заручили. Гостей-гостей наїхало." /"Інститутка"/; "А дівчат-дівчат по селі співало" /"Дяк"/.

Стилістичною особливістю відзначається у М.Вовчка середній рід різних форм іменників і займенників, які вживаються в народній мові. Вони мають виразне стилістичне застосування. Приклади на форми середнього роду, які створюють у розмовній мові тон ласкавости, співчуття, пестливости: "А дівчинка, справді, як та квіточка розпукується, таке славне дитиняточко, веселе, й здорове, нівроку!" /"Горпина"/; "А прокинувся мій пустунчик, - і гуком його в хаті аж сохи движать! А само таке радіє, веселе, миле!" /"Два сини"/; "Придивлюсь до його, - лишенько моє!... Воно й молоде, та вже надломане." /"Два сини". Приклади на форми середнього роду деяких прикметників і займенників однини, які виступають у М.Вовчка з відтінком узагальнення: "Дарма, що чужосторонній, та господар був добрий такий, ха-

ХУДОЖНЯ МАЙСТЕРНІСТЬ
УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ М. ВОВЧКА

139

зайнував, що й на стороні його в с я к е знало." /"Сестра"/
"Сказано, як м о л о д е, то й гадок не має; тільки й думки
як би то погулять весело". /"Козачка"/

Використовує М. Вовчок у своїй прозі нестягнені /пов-
ні/ форми прикметника. Ці форми характерні для народнописен-
ної та поетичної мови. Вони викликають враження урочистості
й емоційного піднесення: "Воли все сиві - п о л о в і ї та
круторогі..." /"Чумак"/; "Гляну на дівчину - бліда, грізна,
сама розпач г і р к а я " /"Ледащиця"/; "Міські все люди,
н е щ и р і ї, г л у м л и в і ї" /"Сестра"/.

Вживає теж М. Вовчок дієслів 3-ї особи однини непов-
ного оформлення: "слуха", "причиня", "заспіва", "зна", "виши-
ва", "пробива" та інші.

Особливо цікаву форму мають прикметники і прислівни-
ки другого і третього ступенів на -ій. Приклади: " Та що далі,
удова робилася к в о л і й, с л а б і й" /"Дев'ять братів
і десята сестриця Галя"/; "Неспокійні, сумні ходили брати всі
- н а й с у м н і й усіх старший був" /"Дев'ять братів і де-
сята сестриця Галя"/.

У прозі письменниці часто виступають займенникові
форми з певною стилістичною функцією, на зразок народної мови:

Проте ранок був такий в Бога веселий, наче
сміявся. Тільки т и примірявся скривитися,
згадавши своє уквітчане та тихе село, а тут пахне
на т е б е теплий і свіжий вітрець і х т о
й о г о зна звідки принесе гайові пахощі - наче

ХУДОЖНЯ МАЙСТЕРНІСТЬ
УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ М. ВОВЧКА

140

скаже: не кривись, ось т о б і маєш..." / "Як Хапко солоду набрався"/.

Займенник *с* собі виконує різні стилістичні функції, вносить у значення дієслова відтінок зворотности, концентрації; "Іди *с* о б і геть, іди! Виженіть її! / "Козачка"/; "Живемо ми отакеньки приятнененько *с* о б і та любо" / "Не до пари"/; "Оце ж то у нашому краї був хуторець *с* о б і маленький" / "Пройдисвіт".

Вказівні займенники вносять розмовний відтінок: "Що *ц* е ти задумала? Та *ц* е тобі якісь чари давано." / "Козачка"/; "О *ц* е! Щоб то для жінок раду скликати!" / "Козачка"/; "О *т* о було молодиці жартують!"/ "Горпина"/.

Із народної мови М. Вовчок зачерпнула форми, яких не зустрічається в літературній мові: "Червоніє ясне *в* и - ш е н я " / "Сестра"/; "Ходить та й ходить було в нас перед *в* і к о н н ю " / "Три долі"/; "Дала вона якесь *д* а н н я йому..." / "Три долі"/; " *К* р у г його зрубане *д* е р е в' я..." / "Три долі"/; ".а де слів не вистачало, то вона замість їх *н* і ж е н н я м та *п* е с т і н н я м наділяла" / "Кармелюк"/.

Поняття збірних форм іноді передаються формами однини, замість множини для висловлення узагальнень: "Сади родючі і рясні у *с* я к и м п л о д о м і я г о д о ю" / "Лист з Парижа, III"/; "А він їздив по сільських ярмарках, по хуторах, по деревнях й містах з житом, з усяким

ХУДОЖНЯ МАЙСТЕРНІСТЬ
УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ М. ВОВЧКА

141

з е р н о м, о в о щ е м, з п л о д о м". / "Кармелюк" /.

Форми теперішнього часу дієслова виступають у М. Вовчка у своєрідному стилістичному кольориті. Оповідач відтворює в пляні теперішнього часу події минулого, за допомогою форми минулого часу: -було, -бувало: "Сидимо б у - л о день при дні у дівочій та робимо." / "Інститутка" /; "Докучає б у л о та робота." / "Інститутка" /; "Б у л о частенько до старої листи шле; " / "Інститутка" /. Форми -було, -бувало вживаються в другій особі теперішнього або майбутнього часу доконаного виду з відтінком узагальнення: "Прийдеш б у л о, постоїш коло панських воріт та й додому вернешся, аж тобі світ не милий". / "Одарка" /.

Слід відзначити також засіб підкреслення стилістичної виразності дієслова, а саме вживання дієслова в сполученні з іменником спільної з ним основи: цей засіб створює кольорит народної мови: " я не знаю ні горя, ні радощів, я мов к а м і н ь тут к а м е н і ю" / "Ледащиця" /; " В т о м а т о м и т ь у с е гірш, " / "Кармелюк" /; " Як почне пані обмирати та стогнати та в к р и к в и к р и к у в а т и . . . " / "Інститутка" /.

Про наближення мови М. Вовчка до народної свідчать прикметникові вислови вживані замість родового відмінка для означення власності: "Галина пісня"; "Галин сон"; "козакова хата"; "собачий лай"; / "Дев'ять братів і десята сестриця

ХУДОЖНЯ МАЙСТЕРНІСТЬ
УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ М. ВОВЧКА

142

Галя"/; "маків цвіт" /"Сестра"/; "калиновий цвіт" /"Кармелюк"/. Цю форму в прозі М. Вовчка досліджував О. Синявський,¹ порівнюючи її відсотково з такими явищами словосполучень у інших авторів. Відсоток цього явища, тобто вживання родового відмінка іменникової форми у М. Вовчка - 0 %, в Шевченка - 0.5 %, Грінченка - 3.5 %, Коцюбинського - 6.2 %.

З народної мови перенесла М. Вовчок у свою прозу дієслова з випадними початковими -о, після попереднього голосного: "за кого ж ти її 'д д а т и хочеш ?" /"Три долі"/; "Я за Чайченка не 'д д а м " /"Три долі"/.

Поруч наведених лексично-стилістичних явищ, різних морфологічних видозмін в мові М. Вовчка слід зупинитися над синтаксичними конструкціями, які мають багато різновидів і паралель.

Розглянемо ті стилістичні явища, які з народної течії ввійшли в художню прозу письменниці.

Дуже поширеним явищем у М. Вовчка є неповні речення, в яких немає головних членів речення, але які є зрозумілі. Вони з'ясовують різні значення, семантичні та експресивні відтінки:

¹ О. Синявський, Норми української літературної мови, Українське Видавництво, Львів, 1941, стор. 235.

ХУДОЖНЯ МАЙСТЕРНІСТЬ
УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ М. ВОВЧКА

143

- Оце мені лихо! - кажу я.
- Яке вам лихо, дядьку?
- Да що на тебе найшло, Якове?
Вийшов і здоровий, і веселий, і співає, і розмовляв,
а тут разом неначе тебе кип'ячим обпарено. Грошей не
погубив?

Він за шапку:

- Гроші єсть, - каже.
- І гроші несеш, і дівчина дожидає, а ти як
у ярмо йдеш.

Ані пари з уст.

Переночуємо вже, - кажу, - разом зо мною
у старого Кохана.

- Як їх ласка, - каже.

/"Викуп"/

У цитованому прикладі діялогічної мови бачимо тенденцію скорочення словникового складу. Сукупність вислову є ознакою майстерности діялогічних текстів.

На зразок розмовної мови у М.Вовчка поширені додаткові речення, які слідують після інтонаційного завершення основного речення:

Кремезний був, наче з широкого заліза,
сивувату голову мусить трохи хилити, бо стелі
достає, очі вогневі, огнеметні. Я к с п и с о м
п р о й м а ю т ь.

/"Гайдамаки"/

Емоційність прози М.Вовчка забарвлена також такими зверненнями, як: "А тут як загуркотіло, загуркотіло, загримало, загаласувало по покоях - Б о ж е, с в і т е ! "
/"Гайдамаки"/; " Та у дворі гості! Та аж семеро, м а т і н-
к о ! " / "Гайдамаки"/; " Як почала, як почала... М а т и
Б о ж а м и л о с т и в а ! Я тільки слізки вмиваюсь...
/"Сестра"/.

ХУДОЖНЯ МАЙСТЕРНІСТЬ
УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ М. ВОВЧКА

144

Інший тип розмовних ласкавих звернень характерний для діалогічної мови:

Я зазнала ще того коваля Ляща і жінку його знала, -
н е х а й н а д о б о м а з е м л я п е р о м !
Добрячі були покійнички!

-А давно вони померли, бабусю?

-Давненько, м о є с е р ц е .

/"Сестра"/

Зустрічається в прозі М. Вовчка сполучник -то у реченні, або в діалогічній мові, з відтінком підкреслення логічної послідовності, або навпаки недоречності: "Ясненько сходить сонечко, ясно і заходить; ніч спада, - т о т и х а ."
/"Гайдамаки"/; "Смеркне, т о їм аби додому, охолодить смажні уста, дати відпочинок змореному тілу, а вони ідуть до батька."
/"Гайдамаки"/.

У діалогічній мові сполучник -та виступає з різними експресивними відтінками: "

Чи скоро в гості поїдемо, бабусечко? А коли гості до нас наїдуть?

- Т а нехай же я перше сама тобою натішусь, рибко, нехай на тебе надивлюся!

- Т а коли ж то вже я діждусь, бабусю!

/"Інститутка"/;

- Оце ви тут зостаетесь у сьому пеклі!

- Т а вже ж тут, пташко. Тут я родилась, тут я хрестилась, тут сиротіла... тут і вмеру, моя дитино.

- Т а до смерті терпітимете?

- І терпітиму, пташко.

/"Інститутка"/.

Другорядний член речення - означення відтворює зорову образність для якої М. Вовчок вживає прислівників або

ХУДОЖНЯ МАЙСТЕРНІСТЬ
УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ М. ВОВЧКА

145

прикметників:

А хатина ж у розквітлому городі, як у віночку,
ховається: й зелено, й червоню,
й голубо, й біло, й синьо,
й рожево коло тієї хатки.

/ "Сестра" / ;

Стіни усі од вишки до низу розмальовані
зеленими сосенками, червоними
пташками; на стільцях сині скатерки
з білими журавлями;

/ "Дяк" / ;

Було, як поїде в Київ, то й навезе нам
гостинців хороших: матусі очіпок, шовком
гаптований, чи плахту червону; мені доброго
намиста або стрічок, або пояс червоний,
найкращий;

/ "Сон" / .

Для передачі звукових зображень вживає письменниця
означення висловленого теж прикметником або прислівником:

Тут такий розкотивсь викрик голосенький,
та дзвінкий, та тонкий, що Михайло
метнувся назад, а ведмідь чимдуж покотив до гаю, вгн-
аючи під ступою землю.

/ "Ведмідь" /

Гомоніла зграя, поки сонечко не закочувалося,
багряна зоря не кидала на все місто свій багрець
і мороз не кріпчав; дзвінко й різко
одтупувалися усі ступні по снігу,...

/ "Дев'ять братів і десята сестриця Галя" / .

Художнє зображення руху здійснює письменниця за до-
помогою присудків:

І такеньки вона зраділа, наче Кармель вже
на шляху додому: і в віконце виглянула, і на
хатній поріг вийшла, на всі боки подивив-
лася.

/ "Кармельюк" / .

ХУДОЖНЯ МАЙСТЕРНІСТЬ
УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ М.ВОВЧКА

ІЦ6

Особливого характеру набирає рухова образність у реченнях, що мають присудки із значенням моментальної дії, вираженої словами типу корінево-дієслівної основи: "Та до мене, а я між верби, та скоком на пеньок, та з пенька черк на вербу, та з верби й захрестився на округи..." / "Чортова пригода"/; "Я зирк на його, а він наче разом сказивсь, й така з його іскра сипле, що аж у вирві сичить". / "Чортова пригода"/.

Є в прозі М.Вовчка приклади бездієслівного вираження рухової образності. Присудок відсутній, але є синтаксично залежні від нього члени речення: "Оце я й катнув, і дух захопило: хруснув лід, а я з ґриджолами у воду." / "Гайдамаки"/; "Катря до криниці, а чорниця за Катрею услідок". / "Гайдамаки"/.

Окличні і питальні речення в прозі М.Вовчка вносять тон хвилювання, емоціонального забарвлення. Письменниця часто вживає оклично-ліричні звертання. Вони викликають глибокі почуття, іноді схожі на народне голосіння:

Матінко! возміть мене!...
Ой, покинули ж мене, покинули саму!...Мамо! тату!
рідні мої та любі!... / "Одарка"/;

Дитя моє кохане!...Діти мої, діти! Є вас, як цвіту, по всьому світу, тільки вас коло матері нема потомлені віка звести! Викохала я вас лихим людям на поталу... Де ж ви, мої голуб'ятка! мої соколи ясні?

/ "Козачка"/;

А коли б хто спитав діточок: де ваші сорочечки? де ваша одежинка? - дітки тому покажуть, що їхні сорочечки сохнуть он тамечки на березі, а іншої оде-

ХУДОЖНЯ МАЙСТЕРНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ М.ВОВЧКА

147

жинки в їх нема. А зимою? А у холод, у морози?
/"Дев'ять братів і десята сестриця Галя"/;

Окреме художнє значення у прозі М.Вовчка має пряма мова. Діалогічна пряма мова висловлює запитання, відповіді, обумовлює окличне й питальне оформлення речень. Пряма мова у М.Вовчка глибоко експресивна, естетично викінчена. Синтаксично вона автономна у своїй будові, органічно зливається з іншими компонентами тексту, в зв'язку з якими виявляються її стилістичні особливості. Пряма мова в творах авторки віддзеркалює різні життєві, суспільні відносини, почуття персонажів. Ось її зразки:

- Устино! Голубко!
- А що там у вас діється, сестрице? спитаю її.
- Хоч не питай, Устино, - лихо! Ганну сьогодні били, учора Параску, а завтра, мабуть, уже моя черга.
/"Інститутка"/;

- Яка ж вона? Яка краса її?
- Вона хороша.
 - Спасибі Богу! Любить тебе?
 - Любить.
 - І жалує?
 - Жалує.
 - І добра, й любя?
 - Добра й любя.

/"Павло Чорнокрил"/.

Пряму мову супроводжає авторський контекст. У ньому передається багатство різних відтінків мовлення, які знаходять своє вираження в конструкціях з прямою мовою. Авторський контекст теж висловлює настрої, емоції. Ось зразок супровідного авторського контексту поруч прямої діалогічної мови:

ХУДОЖНЯ МАЙСТЕРНІСТЬ
УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ М.ВОВЧКА

148

- Куди се ти Павло? - пита Галя.
- Треба мені!

І пішов хутко.

Зосталася Галя сама. Сіла вона шити. Шила та думала собі при тихому смутку. Відчиняла із часу до часу віконце - вдивлялася, прислухала - нічого не видно, нічого не чути, крім вітру бушуючого.

/ "Павло Чорнокрил" /

У складно-підрядних відносних реченнях поруч сполучного слова -який, значно частіше вживає письменниця сполучних слів: -котрий, -що. Вони мають однакову функцію, вказують на порядок підрядности. Сполучне слово -котрий, вносить відтінок архаїчності:

Може, не один наймит гіркий, к о т р и й, поганяючи чужу худобу та співаючи свою давню, гірку пісню...почувши Кармелеву пісню, вмовкнув і повернувся до хазяйської хати задуманий.

/ "Кармелюк" /;

"Притащивши два ведра, к о т р і хазяйка у той таки час розплескала на вмиваннячко..."

/ "Дев'ять братів і десята сестриця Галя" /.

М.Вовчок користується народно-розповідними конструкціями, в яких сполучники зовсім відсутні: "Славна була то жіночка, - звали Катрек:" / "Інститутка" /; "Якраз під старою вишнею, що здається, найрясніше цвіла, стояла дівчина - хороша, як зоря ясна, руса коса нижче пояса." / "Чумак" /.

Велике наближення мови М.Вовчка до мови народної характеризує інверсія - переставлення слів у реченні. Інверсія надає особливої стилістичної виразності інверсованим

ХУДОЖНЯ МАЙСТЕРНІСТЬ
УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ М. ВОВЧКА

149

словам у реченні: "З таким личеньком с м і ю ч и м"
/"Дев'ять братів і десята сестриця Галя"/; "А брат м е н -
ш и й гладить її" /Дев'ять братів і десята сестриця Галя"/;
"Висів у неї пан м а л ь о в а н и й, ч о р н я в и й"
/"Ледащиця"/.

Чимало у М. Вовчка прикладів інверсії підмета. Присудок внаслідок переміщення є сильніше наголошений: "Занеда-
жала Г а л я" /"Павло Чорнокрил"/; "Засмутились г о -
д у б' я т а" /"Козачка"/; "Повеселішала п а н н о ч к а"
/"Інститутка"/.

Часто теж вживає письменниця на початку речень на-
голошені присудки, за якими йдуть ненаголошені підмети - осо-
бові займенники з послабленим синтаксичним значенням:

"С і л и ми в брамі та й говоримо собі.."/"Сестра"/;
"Н а д у м а л а с ь я та ніби мені й працювати веселіше
стало." /"Сестра"/.

У прозі М. Вовчка є характерні конструкції, де пере-
важають присудки, виражені дієсловами першої особи:

"С л у ж у таки в тих самих панів..." /"Сестра"/;
"В и й д у поміж дівчата, так мене й обступлять." /"Сон"/.

У М. Вовчка інфінітивні форми в конструкціях складе-
ного присудка, майже завжди наголошені: "Став Чайченко
п л а к а т и дуже" /"Три долі"/; "У Києві с л у ж и т и
зосталась, а він з військом кудись далеко на Литву пішов".
/"Інститутка"/.

ХУДОЖНЯ МАЙСТЕРНІСТЬ
УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ М. ВОВЧКА

150

У творчості письменниці відомі теж конструкції, коли узгоджене означення ставиться перед означуванним іменником, а друге після нього: "От тут стежечка, що я її учора не доглядився, а тут купа вишеньок, тут н о в а хатинка с л а в н а, що я не вкмітив." / "Дяк" /.

Багатство Вовчкової прози доповнюють означення-прикладки, висловлені іменником, наприклад: "тіточко-любочко" / "Сестра" /; "Кум-полковник" / "Інститутка" /; "Тіточко-голубонько" / "Не до пари" /; "Сестриці-голубоньки" / "Не до пари" /; "Діти-кришеняточка" / "Дев'ять братів і десята сестриця Галя" /; "козак-любознайка" / "Дев'ять братів і десята сестриця Галя" /; "любощі-немощі" / "Павло Чорнокрил" / та інші.

Наведені приклади художніх засобів мови М. Вовчка не вичерпують усіх явищ її самобутньої майстерности, але вже на вказаних прикладах бачимо її художню довершеність, стилістичну досконалість.

Українська прозова творчість письменниці - це ширінь лексичної образности, фразеологічного багатства, цікавих морфологічних явищ, зразків синтаксичної гнучкості, засобів ритмічності, звучання тонкого ліризму. Всі ці компоненти творять невичерпне мовне багатство художньої прозової тканини.

Характеризуючи художність української прози авторки слід згадати про композиційні особливості її оповідань.

ХУДОЖНЯ МАЙСТЕРНІСТЬ
УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ М.ВОВЧКА

151

Оповідання М.Вовчка не мають сюжетних ускладнень, здебільша побудовані з трьох частин: короткої експозиції, зав'язки і розвитку дії, ляконічного епілогу. До композиційних елементів оповідань належать пейзажі, побутові описи подані в класично-ляконічній формі, ліричні відступи, інколи пісні.

Про побудову оповідань авторки пише О.Дорошкевич:

...побудовані досить оригінально, здебільшого - в плані повістевой, а не новелістичної композиції. Сама авторка вагалась, як визначити їх жанр, і в другому виданні /1861/ вона назвала їх "повістками".¹

Серед надбань класиків української літератури цінною перлиною зберігається у всій хвилюючій чарівності українська проза письменниці. Найбільш промовисто оцінив вартість і красу її творчости Іван Франко. Він сказав:

Хто читав українського Марка Вовчка, той хоч би який запеклий теоретик, напевно стоятиме під впливом чару й розкішности її чудової мови.²

¹ О.Дорошкевич, Марко Вовчок та її українська проза, стаття у виданні, Марко Вовчок, Вибрані твори, Державне Видавництво Художньої Літератури, Київ, 1946, стор.10.

² І.Франко, Марія Маркович /Марко Вовчок/, Посмертна згадка, стаття у виданні, Іван Франко, Літературно-критичні статті, том XVII, Київ, стор.446.

Розгляд фактичного матеріалу поодиноких розділів цієї праці – це конспективне зібрання тих питань, які стосуються проблеми української прози Марка Вовчка.

У розділах тези зроблено спробу доказати, що Марко Вовчок це видатне явище в українській літературі кінця 50 -их і початку 60 -их років.

Попередня епоха української літератури знала одного прозаїка Г.Квітку Основ'яненка. М.Вовчок деб'ютує серед ряду нових імен української прози: Г.Барвінок, П.Куліш, О.Стороженко, А.Свидницький. Поява цієї групи письменників – прозаїків свідчить про те, що проблема прози в розвитку української літератури стала однією з основних. Центральною постаттю реалістичної прози того часу стає Марко Вовчок.

У прозі Марка Вовчка справжня любов до людини, до її страждань. Авторка зуміла красою слова відтворити найглибші переживання людської душі, глянути в її найдавніші закутини. Читаючи твори Марка Вовчка, розуміємо таємницю її письменницького успіху. Тож не диво, що твори письменниці знайшли славу в Україні, не диво, що поширилися за межами України. Їх перекладано на такі мови: чеську /Й.Шестак, Б. Варна, В.Габел, К.Худоба, А.Бабічка, Р.Гулка, О.Гостінські, Ф.Фішер, Ф.Ржегоржа/, болгарську /Л.Каравелов/, польську /П.Свенціцкі, П.Стахурскі, Е.Ожешкова/, сербську /А.М.Радованович, С.Новакович, М.Глішич/, словенську /І.Негліш,

Ф.Стержай, Й.І.Светко, М.Бартол/, хорватську /А.Светіна, Ф.Чрнек, В.Лабош, Й.Растушка, А.Харамбашич/.

Ідейні і мистецькі вартості української прози Марка Вовчка знайшли відзвук не тільки в перекладах і критиці слов'янського світу, але теж західно-європейських літературах. Поодинокі українські твори М.Вовчка перекладано на мови: французьку /П.Меріме/, англійську /Е.Арнольд/, німецьку /Е.Філіпарі, О.Кобилянська, О.Маковей/, естонську /А.Койдула/, угорську /Ю.Каман-Жаткович, Е.Сентирмаї, Н.Дубинський/, данську /Т.Лянге/.

Ім'я письменниці спопуляризувала у світовій літературі критика визначних літературознавців: П.Тодоров у болгарській літературі, В.Оркан у польській, П.Меріме у французькій, Я.Неруда у чеській, А.Харамбашич у хорватській та інші.

Олександр Білецький у статті "Українська література серед інших літератур світу" підкреслює вклад класиків української літератури у світову скарбницю, вчислюючи туди ім'я Марка Вовчка. Він називає цей вклад української письменниці "явищем видатного міжслов'янського і міжнародного значення".

BIBLIOGRAPHY

PRIMARY SOURCES:

a/ The literary work of Marko Vovchok.

Vovchok, M., Tvory Marka Vovchka, Vydavnytstvo Ukrainiska Nakladniã, Vol.II, III, Kyiv - Leipzig, 1925, Vol.II - 483 p., Vol.III - 435 p.

Published by Bohdan Lepkyï.

Vovchok, M., Tvory v shesty tomach, Derzhavne Vydavnytstvo Khudozn'oi Literatury, Kyiv, 1955-1956, Vol.I - 393 p., Vol.II - 505 p., Vol.III - 621 p., Vol.IV - 519 p., Vol.V - 558 p., Vol.VI - 612 p.

Work in six volumes, edited by Biletskyï O.I.

Vovchok, M., Narodni opovidanniã, published by Prosvita, Press of the Stavropigifan Institute, Lviv, 1923, No.17 - 47 p., No.18 - 47 p., No.19 - 94 p., No.20 - 47 p., No.21 - 48 p., No.22 - 48 p.

Vovchok, M., Opovidanniã ta povisti, Derzhavne Vydavnytstvo Khudozhn'oi Literatury, Kyiv 1963, P. 285.

Vovchok, M., Opovidanniã, Vydavnytstvo Radiãns'ka Shkola, 1955, 63 p.

Vovchok, M., "Sestra" ta inshi opovidanniã, koshtom knyharni Kyïevs'koi Staryny, Kyiv 1904, Drukarniã P. Barskoho No.40 - 85 p.

Vovchok, M., Narodni opovidanniã, Vydavnytstvo Ukrain's'ka Vydavnycha Spilka, Lviv 1913, 260 p.

Vovchok, M., Posmertni opovidannia, Kyiv 1910, 148 p.

Vovchok, M., Vybrani twory, Derzhavne Vydavnytstvo Khudozn'oi Literatury, Kyiv 1946, 249 p.

BIBLIOGRAPHY

b/ Works about Marko Vovchok.

Barvins'kyi, O., Istoriia Ukrain's'koi Literatury.
Lviv, 1921, Vol.II, 203-210 p.

A view of the life and works of Marko Vovchok.

Bernshtein, M.D., "Marko Vovchok u krytytsi",
the article in journal Radians'ke Literaturoznavstvo,
Vydannia Akademii Nauk URSR, Kyiv, 1955, 71-121 p.

The article traces and analyzes the voices of critics of Marko Vovchok's literary evolution, methods of her artistic works, the originality and the uniqueness of her own specific creative literary talent.

Bernshtein, M.D., Zhurnal "Osnova" i ukrainskyi literaturnyi proces kintsia 50-kh - 60-kh rokiv XIX st.,
Vydarnytstvo Akademii Nauk URSR, Kyiv, 1959, 215 p.

The work enlarges upon the history of the journal "Osnova". In it, attention is paid to the importance of Marko Vovchok's prose.

Biletskyi, O., "Ukrains'ka Prosa Pershoi Polovyny XIX stolittia (vid Kvitky do prosy "Osnovy" - p. 209-231." The article is published in the collection Vid Davnyny do Suchasnosti Vol. I., Derzhavne Vydavnytstvo Khydozhn'oi Literatury, Kyiv 1960.

The article interestingly glorifies the growth of Ukrainian prose.

Biletskyi, L., "Marko Vovchok" - the article in the work Try Sylvetky, Nakladom Soiuzu Ukrainok Kanady, Winnipeg 1951, p. 5-22.

The article gives a short, popular account of the life and works of Marko Vovchok.

Biliavska, O.O., "Deiaki Pryntsypy Datuvannia Lystiv Marka Vovchka" - the article in journal Radians'ke Literaturoznavstvo, No.II, 1963, (p.98-103).

The article investigates the dating of Marko Vovchok's letters as sources of information about life, views and the process of the authoress' creative work.

BIBLIOGRAPHY

Boiko, V., Marko Vovchok, Ukrains'ka Nakladnia, Kyiv-Leipzig, 1918, 239 p.

This work gives bibliographical material, a view of the creative works of Marko Vovchok, a critical evaluation of the literary heritage of the authoress in the light of the Ukrainian and Russian literary movement. In this work, the bibliographical index of the works of Marko Vovchok, critiques, and reviews about Marko Vovchok are presented.

Borshchak, I., "Marko Vovchok ta ii Zvi'azky v Paryzhi", the article in journal Ukraina, No. I., Paris 1949, I - II p.

The article examines the connections and co-operation of Marko Vovchok with the important courses of literary publication in Paris, and also classifies the genesis of the novel "Marusia".

Chalyi, D.V., Krutikova, N., Zasenka, O.E., Marko Vovchok - statyi i doslidzennia, Vydavnytstvo Akademiji Nauk URSR, Kyiv 1957, 358 p.

In this collection are found articles which analyze problems of Marko Vovchok's creative works, her artistic method and style are surveyed, the textual history of the authoress is classified, and her connections with slavic literatures are presented.

Domanyts'kyi, V., Mariia Oleksandrovna Markovych-Avtorka Narodnykh opovidan', Literaturno Naukovyi Vistnyk, 1908 Kyiv - Lviv.

The article enlarges upon the question of Marko Vovchok's authorship.

Doroshkevych, O., Marko Vovchok, Tvory IV, (Krytyko-biografichna rozvidka), Derzhavne Vydavnytstvo Ukrainy, 1928, 699 p.

One of the fullest monographies about the life and creative path of Marko Vovchok. The work of O. Doroshkevych beautifully illustrates the environment in which the talent of the authoress developed and portrays a number of distinguished people of that time with whom the authoress communicated. In the monography there are many letters, many interesting facts which are based upon the works of other researchers, contemporaries of Marko Vovchok. The work includes a separate chapter containing the correspondence and all the bibliographical material up to 1928.

BIBLIOGRAPHY

157

The bibliography is divided into four chapters:

- Works of M. Vovchok published in Ukrainian.
- Works of M. Vovchok in Russian.
- Works of M. Vovchok in different languages, translations into Russian.
- Literature about the life and works of M. Vovchok, critical materials.

Doroshkevych, O., "Marko Vovchok ta ii ukrainska prosa", (krytyka - bihrafichnyi narys) in the edition "Marko Vovchok": Vybrani tvory - Derzhavne Vydavnytstvo Khudozn'oi Literatury, Kyiv 1946, 3-22 p.

The work explores the paths of development of the Ukrainian prose of Marko Vovchok, the influences of environment, connections with distinguished writers of contemporary world literature. The work gives the chronology of Marko Vovchok's views of Ukrainian prose writings and briefly examines their problems.

Doroshkevych, O., Pidruchnyk Istorii Ukrains'koi Literatury, Knyhospilka, 1924, 140 p., 143 p., 144 p., 160 p.

This is a short, concise examination of the literal view, Vydavnytstvo "Rukh" a second publication, 1928. A synthesized interpretation of the works of Marko Vovchok.

Franko, I., Mariia Markovych (Marko Vovchok) - Posmertna Zhadka. The article is published in Volume XVII of the edited works of I. Franko; Literaturno Krytychni Statti, Kyiv, 1955, 444-448 p.

The article, in synthesized form, explores the creative heritage of the authoress, the originality of her style, and illustrates the great talent of the writer.

Franko, I., "Nove ukrains'ke opovidannia Marka Vovchka", the article is published in Volume XVII of the edited works of I. Franko, Literaturno - Krytychni Statti, Kyiv, 1955, 444-448 p.

The author summarizes the artistic values of the short story.

BIBLIOGRAPHY

Hlobenko, M., "Doba realizma", the article in Encyklopedia Ukrainoznavstva, Vol.I, Miunkhen - New York, 1949, 761-763 p.

The author enlarges on the development of realism in 19th century Ukrainian literature.

Iefremov, S., Istoriia Ukrainsk'koho Pys'menstva Vol.II, 65-70 p. Ukrain'ska Nakladnia, Leipzig, 1919.

In this literary work, general information about the life and works of Marko Vovchok are given.

Kolesnyk, P., "Ukrains'ki Opovidannia" - the preface to the edition Antolohiia Ukrain'skoho Opovidannia-Derzhavne Vydavnytstvo Khudozhn'oi Literatury, 1960, 5-51 p.

The article gives the historical growth of Ukrainian stories and characteristics of the artistic features of the representatives of the classic school stories.

Krashennikov, G., "Do pytannia pro avtorstvo povisti "Marusia" francuz'koiu movoiu," the article in "Suchasnist", No.11, 1964, 116-120 p.

The author narrates interesting facts about her co-partner P. J. Stahl in writing the novel Marusia.

Krutikova, N., IE., Storinky tvorchoho zhyttia, Vydavnytstvo Khudozhn'oi Literatury "Dnipro", Kyiv, 1965, 389 P.

The work gives a detailed analysis of the author's biography and her creative literary activity.

Lepkyi, B., Tvory Marka Vovchka, Zhyttiepys i zhyttiepysni materialy, Vol.I, Kyiv-Leipzig, Ukrain'ska Nakladnia, 1925, 297 p.

The work contains a bibliographical sketch, the analyses of the work of Marko Vovchok, and correspondence. This is one of the greater sources about Marko Vovchok.

Nedzvedskyi, A., "U Rodychiv Marka Vovchka", the article published in the journal "Vitchyzna", No.10, 1962, 186-196 p.

The article gives interesting biographical material and part of the characteristics of the authoress' works.

BIBLIOGRAPHY

Nedzvedskyĭ, A., "Marko Vovchok Zashchitnitsa Ugnetennykh Narodnykh Mass", the article published in the collection Ukrainskii revoliutsionnyiĭ demokraty, sbornik stateĭ, Gosudarstvennoe Izdatel'stvo Politicheskoi Literatury, Moskva, 1954, 72-100 p.

In the article, the theme of serfdom in the works of Marko Vovchok is examined.

Pilhuk, I., "Shestytomove Vydannia Tvoriv M. Vovchka", the article in journal "Vitchyzna", No. 8, 1957, 206-210 p.

The article gives a review of the content of the works of Marko Vovchok which were published in six volumes by Derzhlitvydav, with O.I. Biletskyi as editor, in 1955-56. The preface in the I-st volume was written by O. Zasenka. The article of Zasenka is based on material which give a picture of Marko Vovchok's environment and the evolutionary process of her creative growth.

Pysarev, D.I., "Narodni Ukrain's'ki Opovidannia M. Vovchka", the article printed in Volume III, "Materialy do Vychennia Istorii Ukrain's'koi Literatury", Vydavnytstvo "Radiants'ka Shkola", 1960, 96-99 p.

The article of Pysarev gives attention to the subject matter and the characters. It emphasizes the originality of Marko Vovchok's literary talent and the particularities of her wealth of language.

Pyvovarov, M., "Fys'mennyk i Suspilne Zytta", the article in journal "Vitchyzna", 1956, No. 7.

The article gives a review of the works of the classic writers and also of Marko Vovchok's works. In particular, it examines the characters of the story "Karmeluk" emphasizing the heroes who struggled for their national rights.

Rashchenko, C., "Moi zustrichi z Markom Vovchkom", the article written in "Vitchyzna", 1965, No. 7, 122-129 p.

The article gives a very interesting account of the life of Marko Vovchok and her interest in the problems of youth.

BIBLIOGRAPHY

Tamarchenko, D., Marko Vovchok, (biohrafichnyi narys), Derzhavne Vydavnytstvo Khudozhn'oi Literatury, Kyiv, 1946, 44 p.

This outline ascertains the creating process of Marko Vovchok, the analysis of her particular style and folklore, the cultivation of present themes and the stress of the influence of Russian democratic writers.

Tarenenko, M.P., "Rozpovidna maïsternist' Marka Vovchka", an article in Ukrains'ka mova i literatura v shkoli, Vydavnytstvo "Radïans'ka Shkola", Kyiv, 1965, No.9, 7-13 p.

The article analysis the method of the author's narrative mannerisms.

Zasenko, O.E., Marko Vovchok i zarubizhni literatury, Vydavnytstvo Akademii Nauk URSR, Kyiv, 1959, 179 p.

The work analyzes the links of Marko Vovchok with figures of world literature from the 1850's to the 1900's, the translations of Marko Vovchok, the studies of foreign languages, and her collaboration in foreign editions.

Zasenko, O., "Marko Vovchok - Narys Zhyttia i Tvorchosty", the article in the collection, O. Zasenko, Literaturno - krytychni narysy i staty, Derzhavne Vydavnytstvo Khudozhn'oi Literatury, Kyiv, 1962, 7-97 p.

The author gives a concise picture of the life and works of Marko Vovchok, but with more detail examines her writing abroad which provides characteristic activity, his evaluation of the writings and the link with prominent figures in western European and Slavic literature.

Zasenko, O., "Narodni Opovidannia Marka Vovchka i ikh mistse v Istorii Ukrains'koi Literatury", the article in the collection, O. Zasenko, Literaturne - krytychni narysy i staty, Vydavnytstvo Khudozhn'oi Literatury, Kyiv, 1962, 98-198 p.

The work explores the themes of Marko Vovchok's works, the characteristics in her manner of writing the stylistic wealth folklore, ethnography and the reflection of these categories and literary methods in the works of later Ukrainian prose writers. The work dwells widely on the emphasis of the originality of motives in the creative writings of Marko Vovchok, and of their significance in the development of Ukrainian prose.

BIBLIOGRAPHY

Zasenko, O., "Marko Vovchok", the article printed in Volume III of Materiāly do Vyvchennia Istorii Ukrain's'koi Literatury, Radians'ka Shkola, 1960, 103-125 p.

The author analyzes the life of Marko Vovchok, the influence of contemporary literary processes on the formation of her creative works, and the influence of her environment on the writer's creative development.

----- "Marko Vovchok u Krytytsi" - zbirnyk stattei, retsenziï vyslovliuvan', Derzhavne Vydavnytstvo Khudozhno'i Literatury, Kyiv 1955, 337 p.

The collection contains literary critical articles, reviews of Ukrainian and Russian literary promoters, about the writings of Marko Vovchok, eg. those of Dobrolubov, M.O., Shevchenko, T.H., Chernyshevski, M.H., Hertsen, O.D., Pysarev, D.I., Saltikov - Shchedryn, Turgenyev, I.S., Fed'kovych, J., Kotliarevski, O.O., Pypin, O.M., Spasovych, V.H., Franko, I.J., Pawlyk, M.I., Kotsiubynski, M.M., Ukrainka, L., Kobylanska, O., and others. The work includes reviews of periodical editions about the collected writings of Marko Vovchok. The leading introductory article in this collection is the work of Bernshtein, M.D.

----- The article "Mova Tvoriv Marka Vovchka" published in the edition "Kurs Istorii Ukrain's'koi Literaturnoi Movy", Vol. I, Vydavnytstvo Akademii Nauk URSR, Instytut Movoznavstva im. O.O. Potebni, Kyiv, 1958, 28-33 p.

The article illustrates the artistic language of the works of Marko Vovchok.

BIBLIOGRAPHY

GENERAL WORKS OF THE TOPIC:

Chalyi, D.V., "Ukrains'ka Proza 50-60 - ych rokiv", the work is published in the edition Stanovlennia Realizmu v Ukrains'kii Literaturi (persha polovyna XIX st) Derzhavne Vydavnytstvo Khudozhn'oi Literatury, Kyiv, 1956.

The author gives the growth of realistic Ukrainian prose in the 50th and 60th years.

Cherednychenko, I.H., Narysy z zahalnoi stylistyky suchasnoi ukrains'koi movy, Radians'ka Shkola, Derzhavne Uchbovo Pedagogichne Vydavnytstvo, Kyiv, 1962, 495 p.

The work enlarges upon the author's individual characteristic phonetical traits, morphology and syntax of the Ukrainian language.

Doroshkevych, O., Pidruchnyk Istorii Ukrains'koi Literatury, third edition, Knyhospilka, Kyiv, 1927, 121-161 p.

The substantial outline of the author's Ukrainian prose. The author emphasizes some ideological and aesthetical aspects of Vovchok's prose.

Iefremov, S., Istoriia Ukrains'koho Pys'menstva, Vol. II, Ukrains'ka Nakladnia, Leipzig, 1919, 43-192 p.

The work gives the general information about the life and characteristics of Ukrainian prose writers.

Rudnytskyi, M., Vid Myrnoho do Khylovoho, Lviv, 1936, Nakladom Vydavnychoi Spilky "Dilo", 422 p.

The work includes one epoch of our literature from Myrnyi to Khvylovyi, clarifies ideas and literary movements, gives separate sketches of the writers, and emphasizes comparative aspects of our literature with the literature of Western Europe. The work has interesting notes and some bibliography.

Shamrai, A., Ukrains'ka Literatura, styslyi ohlad, Kooperativne Vydavnytstvo Rukh, Kharkiv, 1928, 90-101 p., 120-138 p.

The interpretation of prose in the second half of the 19th century. Author emphasizes the stylistic aspect of the Ukrainian prose.

BIBLIOGRAPHY

Syniavskyĭ, O., Normy ukrains'koi literaturnoi
movy, Ukrains'ke Vydavnytstvo, Lviv, 1941, 357 p.
A synthesis of the grammatical work.

ABSTRACT OF
UKRAINIAN PROSE OF MARKO VOVCHOK ¹

The work embraces the most significant questions in regard to the topic "Ukrainian Prose of Marko Vovchok". The first section of the thesis enlarges on the question of criticism of the prose of Marko Vovchok. The critic authors, their work, and a brief summary of their contents, are placed in chronological order. From the group of Ukrainian and Russian critics, attention is brought to the following:

T. Shevchenko, P. Kulish, O. Kotlarevskyĭ, M. Kostomariv, De Pule, O. Druzhynin, K. Leont'iev, P.O. Dobrolubov, O. Hercen, M. Chernyshevskyĭ, D. Pysarev, N. Petrov, H. Skabychevskyĭ, P. Mokrytskyĭ, O.M. Pypin, I. Franko, B.H. Spasovych, N.E. Shehedrin, V. Domanytskyĭ, V. Boĭko, S. Jefremov, B. Lepkyĭ, O. Doroshkewych, O. Zasenکو, M.D. Bernshtein, N.E. Krutikova, M. Syvachenko, and others.

Besides the work of these critics, attention is also brought to the enthusiasm with which the beauty of Marko Vovchok's prose was received by the classical writers of Ukrainian prose.

1 M.A. Thesis by Y. Zorych.

ABSTRACT OF
UKRAINIAN PROSE OF MARKO VOVCHOK

The criticism of Marko Vovchok's Ukrainian Prose is divided into three sections: criticism written by Marko Vovchok's contemporaries (1860-1900), criticism written after her death (1900-1920) and Soviet criticism (1920-1960).

The positive criticism underlines the thematic and esthetic values of her works, the realistic reflection of life, and the beauty of language. The negative criticism, which was not well supported, underlines the author's inability to portray objectively social problems, the stress on too much sentimentality in her heroes, her inability to give a true characterization of standard types and a false illustration of life.

There is a brief summary of criticism debating the literary quality of Marko Vovchok's works, appearing in various journals, papers, and periodicals. Also, there is a list of authors of the literary history of Ukraine, who give a certain amount of importance to the characterization of the works of Marko Vovchok.

ABSTRACT OF
UKRAINIAN PROSE OF MARKO VOVCHOK

Included with the characteristic enlightening of the critical voices and the periods of criticism of the Ukrainian prose of Marko Vovchok, there is an examination of the different views as to what trend of literature Marko Vovchok belongs to. In the thesis, Marko Vovchok is presented as a writer of realism.

In the second part of the thesis, Marko Vovchok's stages of development and analysis of her literary works are presented. For a better examination of her literary formation, advantage is taken of her biography, which are organically connected with the author's works, which illustrate the struggle between two cultural trends and their enormous influence upon the person of Marko Vovchok. There is presented briefly, a survey of thematical subjects of the different stages of the development of her works; Nymyriys, foreign, and a stage of returning to Ukraine. In this section a brief outline of the author's genres are given.

ABSTRACT OF
UKRAINIAN PROSE OF MARKO VOVCHOK

The third part of the thesis deals with the analysis of the style of Marko Vovchok's prose. A special emphasis is placed on the folklore language of the writer; quotations from the original works are cited to illustrate Marko Vovchok's unique style. With the quoted examples, it is possible to point out the rhythmic and melodic quality of the language.

The thesis as a whole presents an analysis of the value of Marko Vovchok's works and points out the place and meaning the author occupies in Ukrainian literature.